T. D. K.

ESKİ TÜRK YAZITLARI

YAZAN:
HÜSEYİN NAMIK ORKUN

I

1936
İSTANBUL
DEVLET BASIMEVİ

GİRİŞ

Göktürk adını verdiğimiz ve genel olarak *Türk* adı altında tanınan yani altıncı asırda Çinlilerin *Tu-kiüe* diye bahsettikleri ulus, tarihte ilk defa olarak *Kin-Şan* dağları havalisinde gözükmekte ise de bu adın eskiliğini *Çin* tarihlerinin bu kayıtlarile başlatmak doğru değildir. Evvelâ *Edkins*in dikkat nazarını çeken, bilâhara *Franke* ve *De Groot* tarafından da zikrolunan *Hiung-nu*lardan evvel varlığını bildiğimiz *Tik* ulus adının Türk adile birleştirilmesi bu ismin zannedildiğinden daha çok eski olduğunu ortaya koymağa kâfidir [1].

Türk adının manasını da ilk defa olarak *F. W. K. Müller Uigurica II* de göstermiş, ondan sonra *Le Coq* da *Thomsen-Festschrift*de bu mananın ulus ismi olan Türk ile alâkasını ortaya koymuş, *Thomsen* de 1922 de bu ciheti kabul eylemişti. En son olarak da *Németh* 1927 de bu hususta bütün literatürü toplıyarak bu ciheti takviye etmişti. Artık bilgi âleminin kabul ettiği veçhile bu isim kuvvet, kudret manasına gelip Türkler arasında baş kabîleye, hâkim unsura verilen bir isimdir.

Göktürkler tarihte ilk gözüktükleri vakit onları *Juan-Juan* denilen *Avar*lara tâbi olarak görmekteyiz. Bunlar *Kin-Şan* dağlarında demir işleri yapmakla meşgul olup yay ve ok yapmakta temayüz etmişlerdi. Daha sonra 546 senesinde *Avar*lar Çinlilerin *Tie-le* dedikleri bir Türk kavminin hücumuna maruz kaldıkları vakit Gök Türkler derhal bunların üzerine hücum etmişler ve *Tie-le*leri mağlûp etmişlerdi. İşte bu sıralarda ilk defa olarak Göktürk hakanının ismini Çin tarihleri kaydetmişlerdir. *Tu-men* namı verilen bu han bu muzafferiyetten sonra kendisini tahkir eden *Juan-Juan*ların aleyhine dönmüş, 552 de bunları da mağlûp ettikten sonra ayni senede ölmüştür. *Tu-men* hanın ismini Türk yazıtları *Bumin* diye yazmaktadır. Bumin Han tahta çıktığı vakit Türk an'anesi veçhile garp taraf hidivi olarak kardeşi *Şe-tie-mi*yi tayin etmiş, *Şe-tie-mi* de *Ono*kların yani on kabilenin ve diğer garpte bulunan Türklerin idaresini eline almıştı. Çinlilerin *Şe-tie-mi* dedikleri bu ismi Türk yazıtları *İstemi* diye yazmaktadır [2]. *Bumin*den sonra oğlu *Ko-lo* Göktürk hükümdarı olmuş ise de *Ko-lo* bir sene hükûmet sürdükten sonra ölmüş, yerine *Bumin*in diğer oğlu *Ko-lo-*

[1] Hüseyin Namık; Ülkü, sayı 15, s. 195 - 199; 17, s. 344 - 348

[2] Thomsen, Turcica, s. 17 ve müteakıp

nun küçük kardeşi *Mu-kan* tahta çıkmıştı [1]. *Mu-kan* Göktürk hükümdarları içinde en meşhurlarından biridir. Yapmış olduğu fütuhat neticesinde Türk ülkesi şarkta Mançuryadan garpte Semerkand ile *Belh* arasında meşhur bir geçit olan Demir Kapıya kadar uzamış bulunuyordu. Garpte *Eftalit* denilen büyük ve kuvvetli bir kavmi mağlûp ile buralarda memleketi büyültüp kudretini arttırdıktan sonra *Mu-kan* nazarını şarka çevirmiş, Çinlilerle münasebata başlamıştı. Bu esnada amcası *İstemi* han da garp hidivliğini idare ediyor, Bizans ve İran ile münasebatta bulunuyordu. Bizans hükûmeti Türkler nezdine sefir göndermiş, bu sefirler memleketlerine döndükleri vakit Türkler hakkında mühim malûmat getirmişlerdi. Bu malûmat *Menandros* ve *Theophylaktos Simokatta* gibi Bizans müverrihlerinin eserine de geçmiş olup Türklerin ne derece yüksek bir medeniyet seviyesine vardıklarını göstermesi itibarile son derece mühimdir.

Mukan 572 de ölünce yerine *Bumin*in üçüncü oğlu *To-po* geçmişti. *To-po* Çin ile iyi bir şekilde münasebatta bulunmuş, bir çinli prenses ile izdivaç etmiş, fütuhattan ziyade din ile meşgul gözükmüştü. 581 senesinde *To-po* da ölünce Göktürk tahtına çıkacak *Bumin* hanın oğlu kalmamıştı. Binaenaleyh ya *To-po*nun veya *Mu-kan*ın bir oğlunun tahta geçmesi icap ediyordu.

Memleketin ileri gelenleri *Mu-kan*ın oğlu *Ta-lo-pien*i tahta geçirmek isterken halk da buna itiraz ederek *To-po*nun oğlunu iktidar mevkiine çıkarmak istiyordu. Nihayet *To-po* zamanındanberi şark hidivi olan *Ko-lo*nun oğlu *Asparuh* işe müdahale etmiş, *To-po*nun oğlunu tahta çıkarmış ise de *Ta-lo-pien* buna razı olmamış, *To-po*nun oğlu da hükümdarlığı *Asparuh*a terkeylemişti. Çin tarihlerinin *Şa-po-lio* şeklinde yazdıkları bu ismin türkçe telâffuzu *Asparuh*dur.

Bu esnada Türkler nezdine sefaretle gelen *Şang-sun-çing Çin* imparatoruna Türklerin vaziyetini bildiren bir lâyiha vermiş, Türkleri kuvvetle mağlûp etmenin imkânsızlığını göstermiş, ancak hile ile bu işlerde muvaffak olmanın imkânını anlatmıştı. Bu proje imparator tarafından da tasvip edilmiş, tam tatbik edileceği sıralarda da Türk orduları Çin hudutlarına doğru ilerlemeğe başlamıştı. Türk ordularına karşı Çinliler kuvvetle mukabele edemiyorlar, ordular Çin içinde istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Binaenaleyh yine hileye müracaat olunmuş, *Asparuh* hanın oğluna *Tie-le*lerin isyan ettiği haberi gönderilmiş, fakat bu da bir netice vermemiş, Türk orduları gene Çin hudutlarında gözükmeğe başlamıştı. Müthiş muharebeler netice vermiyor, Çinlilerin bütün gayreti boşa gidiyordu. En nihayet Çin ümerası teketek harp etmeğe karar vermişler,

[1] Ayni eser, s. 14. Thomsen bu ismin türkçede Bukan olabileceğini yazmaktadır.

buna Türkler de razı olmuştu. Teketek harpte Türk muharibi mağlûp olmuş, orduları da geri çekilmişti. Çinliler hile siyasetinde devam ediyorlardı. Bunun neticesi olarak *Ta-lo-pien* ile *Asparuh*un arası açılmış, dahilî mücadeleler başgöstermişti. Nihayet *Asparuh* han Çine tâbi olmağa mecbur olmuş, bu suretle Türkler tamamile değilse de kısmen istiklâllerini kaybetmişlerdi. Zaten garp hidivliği de *To-po*nun ölümünden sonra *İstemi*nin oğlu *Tardu* zamanındanberi Şarkî Göktürk hanlığından ayrılmış bulunuyordu.

*Asparuh*un ölümünden sonra tahta çıkabilecek kardeşi ve oğlu vardı. Diğer milletlerin tarihlerinde pek tesadüf edilmiyen hadiselerden biri işte bu sırada amca ile yeğen arasında cereyan etmişti. Bunların her ikisi bir müddet biribirlerine tahtı teklif etmişler, nihayet *Asparuh*un kardeşi ağabeysinin vasiyeti mucibince *Mo-ho* namile Göktürk tahtına geçmişti. *Mo-ho* han kısa bir müddet hükümran olabilmiş, bir harpte kendisine ok isabet ederek ölmüştü. Bu devirlerde Göktürk hükümdarlığında dahilî kargaşalık devam edip gitmekte idi. Bu mücadeleler kendilerini za'fa düşürmüş, Çinliler de bu kargaşalıktan ve za'ftan istifadeye başlamışlardı. Çin orduları Göktürk hükümdarlığı dahiline girince Türkler mukavemet edememişler, daha şimale çekilmeğe mecbur oimuşiardı. Çinin himayesinde hareket eden *Ki-min* han da yavaş yavaş diğer Türkler arasında şöhret kazanıyor ve handan yüz çevirenler buna iltihak ediyordu.

Diğer taraftan Çinliler de hile siyasetlerinde devam ediyorlardı. *Ki-min* Şarkî Göktürk tahtına geçtiği vakit Türklerin müstakil olmaları tamamile zahirî idi. Bütün Türkler hakikatte Çine tâbi olarak yaşamakta ve onların arzusu veçhile idare edilmekte idi.

Çin boyunduruğunda yaşamak Türklere pek ağır geliyor, müstakil yaşamağa alışmış bir ulus için bu tahammül edilmez esaret hayatına bir nihayet vermek arzuları uyanıyordu. Diğer taraftan Çinliler de Türkleri çinlileştirmek için her türlü gayreti sarfediyorlar, Türk ahlâk ve adâtını değiştirmeğe çalışıyorlardı. *Ki-min*in yerine geçen *Şi-pi* Göktürk hükümdarlığını tekrar diriltir gibi olunca Çinliler bundan telâşa düşmüşler, hile siyasetlerine devama çalışmışlar ise de bu sefer muvaffak olamamışlardır.

Türkler Çin üzerine muvaffakıyetli akınlar yapmağa başlamışlar, bu sefer de Çinde çıkan kargaşalıktan Türkler istifade etmişlerdi. *Şi-pi*nin ölümünden sonra tahta geçen *Çu-lu* zamanında da Türkler Çinlilere karşı tefevvuklarını göstermişler, fakat Türk sarayında Çinli prenseslerle izdivaç her zaman fena neticeler çıkardığı gibi bu defa da han, zevcesi Çinli prenses tarafından zehirlenmişti.

*Çu-lu*nun vefatından sonra küçük kardeşi *Kie-li* han Göktürk hükümdarlığı tahtına geçmiş ve ilk işi kardeşini zehirliyen prenses ile izdivaç olmuştu. Çin imparatoru ise Türkleri savsaklıyor ve Türklere tâbi olan kavimleri kendi tarafına celbe çalışıyordu. İmparatorun Türklere tâbi olan *Hi-tan*larla münasebatı Göktürkleri telâşa düşürmüş, Çin sefirlerini tutarak hapsetmişlerdi. Bunu haber alan Çin imparatoru da Türk sefirlerini hapsetmişti. Bu hal muharebeyi intaç etmiş, Türk orduları Çine girmişti. İmparator Türklere karşı kuvvetle mukabele edemiyeceğini bildiğinden Hana hediyeler takdim etmiş, sulh teklif ederek muahede aktolunmuştu. Bu sulh de uzun sürmemiş, kısa bir müddet sonra harbi mucip olan sebepler ortaya çıkmış, Türk orduları tekrar Çine girerek Çinlileri birçok zayiata uğratmıştı. İlerliyen Türk ordusuna karşı koyamıyan imparator nihayet birçok vaitlerle Türkleri sulha razı etmiş, Çinden çıkarmağa muvaffak olmuştu. *Kie-li* han her fırsatta Çin içersine giriyor, Çinlileri mağlûp ve perişan ediyordu. Bir defasında da merkezi hükûmetin yakinine kadar gelmişti.

Kie-li hanın iyi idare edememesinden ve Çinlilerin mütevali teşvikleri neticesinde Göktürklere tâbi olan *Bayırko*, *Hoei-he* ve *Sie-yen-to* gibi bazı kabîleler isyan etmişler ve üzerlerine gönderilen *To-li* han kuvvetlerini mağlûp etmişlerdi. *Kie-li* han *To-li*nin mağlûp olmasına kızmış, onu zincire vurarak hapsettirmişti. Bilâhare hapisten çıkan *To-li*, Hana düşman olmuş, derhal isyan ederek Çinden de yardım istemişti. Çin İmparatoru Türkleri Türklere kırdırmak siyasetini takip ettiğinden bu teklifi reddetmiş, fakat aralarındaki nifakı çoğaltmak için isyan eden *Sie-yen-to* reisi *I-nan*ın hanlığını tasdik etmişti. Artık yavaş yavaş Göktürklere tâbi olan bütün kabîleler isyan ediyorlar, Çinin de manevî yardımlarına mazhar oluyorlardı. Göktürkler için pek müşkül olan bu zamanlarda Çin imparatoru da fırsattan istifade etmek istemiş, ordusile Türk ülkesine girmiş, Hanı firara mecbur etmişti. Artık hana tâbi olan bütün kabîleler Çine iltihak ediyorlardı. Hanın firarı üzerine Çin imparatoru Türkleri takip için büyük bir ordu göndermiş, Türkleri müthiş bir hezimete uğratarak *Kie-li* hanı da esir almıştı.

Bu tarihten sonra Göktürk hükümdarlığı tamamile inkıraz bulmuş, Türk kabîleleri Çine tâbi olmuş, Türk ülkeleri Çinin bir eyaleti gibi idare edilmeğe başlanmıştı. Bütün Türk başbuğları Çinlilere itaat ediyor ve Çinlilerden birtakım ünvanlar, rütbeler alarak bir Çin memuru gibi kullanılıyordu. Çinliler Türklerin tekrar baş kaldırmamaları için her türlü tedbiri alıyorlar, bir kısım halkı etrafa dağıtıyorlar, bir kısmını da *Hami* taraflarına hicret ettiriyorlardı.

Türk ülkesi altı eyalete bölünmüş, bu suretle idare edilmeğe başlanmıştı. Fakat Çinde yerleşen Türkler esaret hayatına tahammül edemiyorlar, istiklâl için çareler düşünüyorlardı. Çinliler ise Şarkî Göktürkleri tamamile idareleri altına aldıktan sonra 659 da Garbî Göktürk memleketlerini de kısım kısım ellerine geçiriyorlardı.

Çinde yerleşen Türklerin bazı istiklâl için mücadeleleri akîm kalmış, Çinlilerin takip ettiği şiddet politikaları hepsini de geri bıraktırmıştı. Nihayet 681 senesinde Çin tarihlerinin *Kutluğ* ve Türk kitabelerinin *Elteriş* han diye kaydettikleri bir prens maiyetinde pek az insanla ortaya atılmış, her istiklâli seven Türk derhal etrafına koşunca kuvveti çoğalmış, Göktürk hükümdarlığını bu suretle tekrar kurmağa muvaffak olmuştu.

Kutluğ hanın vaziyeti pek nazik idi. Her taraf kendisine düşman idi. Memlekette iyi teşkilât yapmak, harice karşı müttehit hareket etmek icap ediyo du. Kutluğ bunlara muvaffak olmuş, düşmanlarına ka şı müteaddit seferler yapmış, Türk ülkesini tekrar eski büyüklüğü kadar büyültmüştü. 682 de Çin akınlarına başlamış, birçok şehirleri zapt ve birçok da insan esir etmişti. Çin İmparatoru bu önüne geçilmez Türk akınlarına karşı ne yapacağını şaşırıyor, Türklerin hücumuna maruz kalmasın diye şehirleri tahribe kalkıyor, vükelâsı da hükümdarın bu şaşkınlığına mâni olmağa çalışıyordu. Artık Türk orduları her sene Çin hudutlarında gözüküyor, Çinlilere bir haylı zayiat verdiriyordu. 685 te yine Türk orduları Çine girmiş, şimalî Çini istilâya başlamış. Çinlilerle yapılan harpte Çin ordusundan beş bin maktul düşmüştü, Çinliler Türklerle başa çıkamıyacaklarını anlayınca diğer kavimlerden yardım istemeğe mecbur olmuşlar, bunların yadımile şimalî Çini istilâdan kurtarabilmişlerdi.

Kutluğ han 691 senesinde ölmüş, biri sekiz diğeri yedi yaşında iki oğul bırakmıştı. Cenaze merasimine birçok kavimler iştirak etmiş, defninden sonra da kabrine bir abide rekz olunmuş, hayatı üzerine yazılmıştı. *Kutlu*ğun ölümünden sonra Çinlilerin *Me-çüe* Türklerin *Kapagan* han dedikleri kardeşi Göktürk tahtına geçmişti.

Me-çüe han evvelâ Çin ile uğraşmağa başlamış, 694 te bir ordu ile Çin üzerine yürüyerek Çinlilerin hazırlanıp üzerlerine hücum edinciye kadar bi:çok esir ile geri dönmüştü.

Çinliler hudutlarının muhafazası için çalışırken öbür taraftan *Hıtan*lar isyan etmiş, bundan istifade etmek istiyen *Me çüe* bir ordu ile Çine girmiş, bir kumandanı esir almış ve Çinde kalan Türkler iade edildiği takdirde bu isyanı bastıracağını bildirmişti.

Çinliler bu teklifi memnuniyetle kabul etmişler, bunun üzerine de Türk ordusu *Hıtan*lar üzerine yürüyerek bunları müthiş bir mağlûbiyete uğratmış ve birçok da esir almıştı. Türklerin bu hareketine karşı Çinliler Türk hanına ünvanlar vermiş, fakat Türkleri vaitlerle avutmağa çalışmışlardı. Türkler

bu harekete karşı Çine hücum etmiş, diğer taraftan Çin sarayına da bir sefir göndererek Çindeki Türklerin iadesi, bir şehrin Türklere terki ve darı, sapan, demir, ipek verilmesini şart koşmuşlardı. Çinde vükelâ toplanmış, Türklerle harp etmektense bu şartları kabul etmeği daha muvafık bulmuş ve Türklerin istedikleri verilmişti.

Artık Türk şevketi Orta Asyada pek ilerlemişti. Türkler Çinin iç işlerine bile karışıyorlardı. 698 de Türk orduları Çine girip birçok şehirleri istilâya başladığı vakit Çin dehşet ve heyecan içinde kalmış, Hanın başını getirene kırallık dahi vadolunmuştu. Nihayet müsaleha aktolunmuş, Çinliler Türklere 300,000 kilo darı, 50,000 top ipek, 3,000 ziraat aleti vermişlerdi.

Çin ile zahirî dostluk bir müddet devam etmiş, *Me-çüe* han Çinliler nezdine *Mo-ha-ta-kan*'nı *[Bağa Tarkan?]* sefir olarak göndermiş, bir kızını imparatorun oğluna vermek arzusunda olduğunu bildirmişti. Çinliler sefire pek hürmet etmişler, kendisine mihmandar tayin etmişler, Hanın teklifine de muvafakat etmişlerdi. Türklerle Çinliler arasında sulh epiyi müddet devam etmiş, fakat Çinde imparator değişince siyaset de değişmiş, Türk orduları yine Çine girmişti. Artık her fırsatta Türk orduları Çine giriyor, Çinlilere kuvvet ve kudretlerini tanıttırıyordu. Çine akın başlamadan evvel Sarı Irmağın şimalinde bir mabede toplanıyorlar, burada ibadet edildikten sonra hareket ediyorlardı.

Bundan sonra *Me-çüe* başka kavimleri itaati altına almağa başlamış, garp taraflarında sefere çıkmıştı. Diğer taraftan Hanın bu meşguliyetinden Çinliler istifadeye çalışıyorlar, hudutları tahkim ile kuleler yapıyorlardı. *Me-çüe* son zamanlarda memleketi iyi idare edememeğe başlamış, bir çin prensesi ile izdivaç arzusuna düşmüş, Çin ile siyasetini bu esasa istinat ettirmişti. Diğer taraftan *Basmil*ler isyan ediyor, *Türkeş*lerin üzerine de asker sevketmek zarureti hâsıl oluyordu. Türk orduları bütün bu isyanlarla meşgul olurken ve Kutluğun iki oğlu *Bilge* ve *Kül tegin* orduları ile her tarafa seferler yaparken *Me-çüe*de halâ Çinli bir prenses ile izdivaçtan vazgeçmemiş, Çinin oyalama siyasetine kapılmıştı. Hanın fena idaresi Göktürklere tâbi olan kavimleri gittikçe soğutmağa başlamış, neticede *Karluk*lar ve daha birçok Türkler Çin tabiyetine geçmişti. *Me-çüe*nin tebaasının bir kısmı Çine iltihak ederken memlekette de isyanlar çıkıyordu. *Tola* ırmağı taraflarında sakin olan *Bayırko*lar isyan ederek Hanı tanımamışlardı. Bunun üzerine Han derhal ordusile üzerlerine hareketle *Bayırko*ları müthiş bir mağlûbiyete düşürmüş, geriye dönerken dikkatsizce hareket ettiğinden ormanda saklanan *Bayırko*ların hücumuna maruz kalarak bunlar tarafından katlolunmuştu [716].

*Me-çüe*nin katlinden sonra Göktürk hükümdarlığı daha büyük bir za'fa uğramış, artık inhitat devri başlamıştı. Hanlık mevkiine *Kutluğun* oğulları *Bilge* han ile *Kül tegin* ve *Me-çüe*nin oğlu geçebilirdi. Bunlar arasında da mücadele başgöstermiş, iki kardeş birleşerek *Me-çüe*nin oğluna galebe çalınca büyük kardeş *Bilge* Han Şarkî Göktürk hükümdarı olmuştu. Çin tarihlerinin *Me-ki-lien* diye kaydettiği ve Türk kitabelerinin «*Tenri teğ tenride bolmış Türk bilğe kagan*» diye yazdığı yeni Han kayın babası *Tonyukuk*un âkilâne tedbirleri ve nasihatleri ile memleketi idareye başlamıştı.

Bu sırada *Türkeş*ler isyan etmiş, dağılan kabîle halkını toplıyarak istiklâl peşinde koşmağa başlamıştı. Ayni zamanda *Izgil* kavmi de isyan bayrağını açmıştı. Türk orduları *Izgil*ler üzerine yürümüş, birçok kahramanlıklar gösteren *Kül tegin* de harpte bulunmuş, Türkler galip gelmişti. Fakat diğer taraftan *Türkeş*lerin isyanı büyüyor, gittikçe kuvvetleri artıyordu. *Bilge* han bunun üzerine kayın babasının nasihatlerine müracaat etmiş, bu sayede muvaffakıyet âsarı gözükmeğe başlamıştı. *Tonyukuk*un Bilge han nezdinde bulunması onu seven diğer birçok kabîlelerin Göktürklerin idaresine girmesine sebep olmuş, Türk kuvvetleri çoğalmıştı. Diğer taraftan Çine iltica eden kuvvetler de geri dönüyorlardı. *Türkeş*lerle kız alıp vermek suretile akrabalık kurulmuştu. *Bilge* han memleketi dahilinde *Buda* mabetleri inşa ettirmek istiyor, fakat *Tonyukuk*un itirazına uğrıyordu. *Tonyukuk* Türklerin cetlerinden gördükleri ulusal hayatı takip etmesini muvafık görüyor, onları bu hayattan uzaklaştırmanın Türk seciyesini bozacağını ileri sürüyordu. Nihayet Bilge han da bu noktayı kabul etmişti.

Memlekette dahilî teşkilât yapılmış, her şey yoluna girdikten sonra isyan eden kabîleleri yola getirmek için hareket edilmişti. Bu esnada Çinlilerle olan münasebat bozulmuş, büyük bir Çin ordusu Türkler üzerine yürümüştü. Çin generalı Türklerle doğrudan doğruya çarpışmaktansa Türklere tâbi kabîleleri isyan ettirmek ve bu suretle muvaffak olmağı daha iyi bulmuştu. Bu plâna göre *Basmil* ve diğer kabileler hep birden isyan ederek Türkleri her taraftan ihata edeceklerdi. Bu plân hanı pek kuşkulandırmış ise de âkil *Tonyukuk*un fikir ve mütalealeri hanı teskin etmişti. Filhakika bu kavimler hudutlara kadar gelmişler, beklemişler, hiçbir şey yapamıyarak geri dönmüşlerdi. Bilge han derhal *Basmil*lerin üzerine hücum etmek istemiş ise de *Tonyukuk Basmil*leri habersizce takip ile iyice yorulduktan sonra hücumu tavsiye etmiş, bu tavsiye veçhile haraket edilerek *Basmil*ler müthiş bir hezimete uğratılmıştı.

Bu muzafferiyetten sonra Bilge hanın nüfuz ve kudreti artmış, o da ecdadı gibi bir Çin prensesile evlenmek sevdasına düşmüştü. Çinlilerden ret cevabı aldığı halde yine talebinde ısrar etmişti. Bu sevda dolayısiledir, ki *Tibet* hükümdarı tarafından Çinliler aleyhine bir ittifak teklifini

reddetmiş, prensesin verileceği ümidile Çinlilerle iyi geçinmeğe çalışmıştı. Çin İmparatoru bu ittifakın yapılmamasından memnun olmuş, atlattığı tehlikeyi takdir ederek Türklerin *Ortus*un şimalinde ticaret etmelerine müsaade etmiş, senede on bin top ipek göndermeği de vadetmiş ise de prensesi vermeğe yanaşmamıştı.

730 senelerine doğ.u *Hıtan*lar yüzünden Çin ile devam eden dostane münasebat bozulmuş, bu sırada da *Dokuz Oğuz*lar isyan etmişlerdi. Bu isyan bir sene sürmüş, Türk orduları beş defa harp etmişlerdi. En son harbi müteakıp Türk orduları *Amga kurgan* denilen yerde kışlarken ansızın hücuma uğramışlar, vukua gelen harpte düşmanı püskürtmüşler ise de *Kül tegin* koyun yılının on yedinci günü vefat etmiş, dokuzuncu ayın yirmi yedinci günü de yuğ merasimi yapılmıştı. Türbesini, heykelini, kitabesini de maymun yılında yedinci ayın yirmi yedinci günü tesis etmişlerdi. Bu tarihlere nazaran *Kül tegin* 731 Ağustos yirmibirinci günü defnedilmiş demektir.

Yuğ merasiminde bulunmak üzere Çinlilerden, *Hıtan*lardan, *Tatabi*lerden, *Kırgız*lardan, garp kavimlerinden yani *Türkeş*lerden, *Sugdak*lardan, *İran*dan, *Bukarak*lardan adamlar gelmiş, birçok hediyeler getirmişti. *Kül tegin*in türbe ve yazıtını yapmak üzere Çinden altı san'atkâr gelmiş, yeğeni *Yolug tegin* yirmi gün *Koşu Çaydam*da oturarak *Kül tegin* yazıtını yazdırmıştı.

Bilge han Çinlilerin göstermiş olduğu bu dostluktan istifadeye çalışmış, evvelki arzusunu tekrar izhar etmiş, nihayet İmparatordan muvafakat cevabı almış iken maiyetinden bir zabit tarafından zehirlenmişti. (734) senesinde vefat eden Bilge hanın vefat tarihini yazıtı it yılının onuncu ayı yirmi altıncı günü olarak kaydetmektedir. Domuz yılının beşinci ayı yirmi yedinci günü de yuğ merasimi yapılmıştır.

Bilge hanın yerine tahta geçen *İ-jen* Çinden san'atkârlar getirerek babasının namına yazıt diktirmişti.

Yeni han tahta geçtikten sonra Çinlilerle iyi geçinmiş, *Türkeş* hanına kızını vermiş, Türkeş hanının kızını da kendi oğluna almıştı. Bu hanın zamanı sulh ve sükûnet içinde geçmiş, fakat sekiz sene saltanattan sonra vefat edince vaziyet değişmiş, yerine geçen küçük kardeşi zamanında Şarkî Göktürk devleti pek zayıflamış, inkıraz tam manasile başlamıştı. Yeni Göktürk hanı pek küçük olduğundan memleket idaresi annesine kalmış, o da bir *Tarkan*ı sevdiğinden her şey onun arzusu veçhile yapılmağa başlanmıştı.

Bu vaziyeti gören şark ve garp hidivleri ve birçok başbuğ tenkit ediyorlar, hoşnutsuzluk gittikçe etrafa yayılıyordu. Bunun üzerine Han Bilge Kutluğ

annesinin teşvikile garp hidivi olan amcasını katlettirmiş, bunu gören Şark hidivi de ayni akibete uğrıyacağını düşünerek isyan etmişti. Diğer beyler de derhal isyan bayrağını açmışlardı. Bu isyanlara karşı eli böğründe kalan Bilge Kutluğ Çin İmparatoruna müracaat ederek himayesine girmek istediğini bildirmişti. Ümera, hanın bu hareketine karşı Şark hidivi ile birleşerek Hanın üzerine yürümüşler, Bilge Kutluğ harpte maktul düşmüştü. Bundan sonra Göktürk tahtına Bilge Kutluğun bir oğlu geçmiş, fakat asıl idare Şark hidivinin elinde kalmıştı.

Bunu gören Bilge Kutluğun diğer bir oğlu derhal isyan ederek hanı katlile küçük kardeşini tahta geçirmişti. *Kutluğ* ünvanını taşıyan bu han zade bilâhara küçük kardeşini de katlederek iktidar mevkiine kendi geçmişti.

Göktürk hükümdarlığının inkıraza yüztuttuğunu gören Çin İmparatoru *Uygur*ları, *Karluk*ları ve *Basmil*leri teşvik ederek Türklerin üzerine hücum ettirmişti. Muharebede Göktürk hükümdarı maktul düşmüş, 742 de yerine *Basmil*lerin reisi han olmuştu.

Göktürk hükümdarlığı mahvolduktan ve yerine *Basmil*lerin reisi geçtikten sonra Şark Hidivi *Uygur*ların reisi, Garp Hidivi de *Karluk*ların reisi olmuştu. Fakat bu hale tahammül edemiyen birçok Türkler bir araya gelerek eski hanedanı tekrar mevkie getirmek için teşebbüste bulunmuşlar ve bu hanedandan bir prensi hükümdar ilân etmişlerdi. 742 de yeni Türk Hanı *U-su-mi-şi* namile tahta çıkmış, oğlunu da Garp Hidivi tayin etmişti.

Türk ülkesinde vaziyetin düzelmeğe başladığını gören Çin İmparatoru derhal bir sefir göndererek Türklerin Çine tâbi olmasını teklif etmiş, ret cevabı alınca *Karluk*, *Basmil* ve *Uygur*ları teşvika başlamış, Çin ordularile birlikte bu kavimlerin de Türkler üzerine hücumunu temin etmişti. Her taraftan müthiş bir hücuma maruz kalan Göktürk Hükümdarı firara mecbur olmuş ise de *Basmil*ler tarafından tutularak katledilmişti.

Türkler yine bir mevcudiyet göstermeğe çalışıyorlar, maktul hanın yerine kardeşini hükümdar ilân ediyorlardı. Fakat artık Göktürklerin eski şevketi kalmamış, küçük bir hanlık derekesine düşmüştü. Dört bir taraftan düşman ile sarılmış olan Göktürkler bu küçücük hanlığı da barındıramamışlar, 745 senesinde *Uygur*lar Göktürklere ait olan bütün ülkeleri zapt ve istilâ ile bu hükümdarlığa nihayet vermişlerdi. İki asır devam eden Göktürk hükümdarlığı bu suretle münkarız olmuş, yerine *Uygur*lar kaim olmuşlardı.

***

Göktürklerin ahlâk ve âdetleri hakkında yalınız Çin kaynaklarından ayni zamanda *Orhun* yazıtlarından da bazı istihraçlar yapabilmekteyiz. Hana, *Kagan* namı verilirdi. Kıraliçe de *Katun* ismini alırdı. Şehzadelere *Tegin*, zevcelerine de *Konçuy* adı verilirdi. *Kagan*dan daha küçük rütbe *Kan*dır. *Kan* müstakil olarak yaşıyan bir kabîlenin reisine ıtlak olunur. Göktürklerde sınıf farklarının pek itina ile ayrıldığını görmekteyiz: zadegân sınıfı Bey ünvanını taşır ve bundan maada *Buyruk*lar da bulunurdu. Daha sonra *Yabgu*lar, *Şad*lar da vardı ki bunlar ikişer tane olup Göktürkler zamanında bunlar *Tölis* ve *Tarduş*lar üzerine memur edilir. En sonra da *Tudun, Çur, Apa, Tarkan* gibi rütbeler ve ünvanların da mevcudiyetini görmekteyiz.

Bütün Türk cemaatlerinin en büyük kısımlarında olduğu gibi Göktürklerde de hanlık iki kısma ayrılmıştı: Biri şarkta oturan yarım müstakil hidiv, diğeri garpte oturan hidivdir. Bunların başında Kagan bulunurdu. Şark hidivi daha büyük olup ayni zamanda veliaht ta sayılırdı. Her memur rütbesinin derecesine göre muayyen askere kumanda ederdi. Bunlar küçük kumandanları, zabitleri kendileri tayin ederlerdi. Han ilân olunan zat bir keçe üzerine konur, etrafında dokuz dairevî gezinti yapılır, sonra hanı ata bindirirler ve bu esnada da boynunu ipek bir bez ile boğmamak şartile sıkarlar ve bu bezi gevşettikten sonra da kendisine şu suali sorarlardı: «Kaç sene bize hanlık etmeğe muktedir olacaksınız?...» Can acısı ile hükümdarın ağzından ne gibi bir kelime çıkar ise ondan saltanatının kısa veya uzun olacağını anlarlardı.

Bütün devletin ümerası senenin ilk ayında hükümdarın sarayında toplanır, devletin işleri görüşülürdü. Hükümdarın muhafızlarına *Fu-lin* yani Kurt namı verilirdi. Bu ismin çincede *r* li kelime ekserya *l* ile ifade edildiğini bildiğimize göre Türkçede *Böri*den geldiği anlaşılabilir [1].

Hükümdarın vazifesi kabîle veya camia ittihadını bozmamak ve o zamanda diğer kavimlerin yaptıkları gibi etrafa akınlar yaparak mal ve ganimet elde etmek, bu suretle milletini refah ve saadet içinde yaşatmağa çalışmaktır.

Totem devrinde Göktürklerin Kurdu mukaddes addettiklerini gerek Çin tarihlerindeki menşe efsanesinden ve gerek sonraları bunun hatırası olarak taşıdıkları Kurt başlı sancaktan anlamaktayız. Daha sonraları Göktürkler göğe, yere ve ecdatlarının ruhlarına tapmışlardır. Gök kelimesi *Tengri* kelimesile ifade edilirdi. Yeri ve göğü yaratan büyük varlık ta gökte otururdu. Hayırlı ruhlar dağ başlarında, ırmak membalarında bulunur ve insanlara hayır işlerlerdi.

[1] Çin tarihleri bu türkçe ünvanları Çin telaffuzuna göre kayd ile türkçedeki manalarını da yazmışlardır. Bunlardan naklen bakınız.: *D'Herbelot*; *Bibliotheque orientale* cilt 6. s. 150; *De Guignes*, cilt II, S. 413 Hüseyin Cahit tercümesi.

İnsan öldüğü vakit ruhu bir kuş gibi kendisinden çıkar, uçardı. Onun için metinlerde öldü yerine *uçabardı* tabirini görmekteyiz. Kitabelerde *Umay* adlı birde çocukları himaye eden ilâhe ismine rast gelmekteyiz. *[Tafsilât için metnin izahına bakınız.]* Her sene muayyen zamanlarda han ve başbuğlar toplanarak cetlerine kurban keserlerdi. Senenin beşinci ayında da hanın oturduğu *Tu-kin* dağının garbinde çimensiz ve ağaçsız çıplak bir tepe üstünde Gök tanrıya kurban takdim olunurdu; ki bu tepeyi Çin tarihleri *Po-tem-y-li* diye kaydetmektedirler. İlk cetleri için de yapılan kurban merasimi her sene yedinci ayın beşinde icra olunurdu. Kurban edilen hayvan at veya koyun idi.

Göktürkler saçlarını uzatırlar, elbiselerinin eteklerini sola atarlardı. Oturmak için daima sulak ve otlak yerleri tercih ederlerdi. Çünkü sürü beslemekle ve av ile esaslı bir surette meşgul olmakta idiler. Ayni zamanda ziraatle de iştigal ederlerdi. Herkesin bir arazisi vardı. Bu araziyi evde kalanlar ve esirler sürerler, gençler de harplerde kahramanlıklar gösterirdi. Silâhları yay, ok, zırh, mızrak ve kılıçtan ibaretti. Kemerleri kabartmalar ve oyuntularla süslenmiş, üzerlerine birtakım resimler yapılmıştı. Son derece cesur insanlardı. Onlarca cesaret ve şecaat en büyük miyar olduğundan gençlere daha fazla rağbet ederler, harplere gidemiyenler, ihtiyarlar ihmal olunurdu.

Herhangi birisi bir kızın namusuna tecavüz eder ise onunla izdivaca mecburdu.

Kavgada mecruh olana carih nakdî ceza verirdi. At veya diğer eşya çalan onun bedelinin on mislini ödemeğe mecburdu.

İzdivaçta küfüv daima aranılırdı. Yüksek mevkii olan kadınlar halktan birisi ile evlenemezdi.

Birisi vefat ettiği vakit müteveffayı çadırı dahiline koyarlar; oğulları, hafitleri ve diğer akrabaları çadırın önünde at veya koyun kurban ederlerdi. Sonra yedi defa atla çadırın etrafını dolaşırlar, bu sırada yüzlerini bıçaklarla keserler; kanlar göz yaşlarile beraber akardı. Bu yedi dolaşmayı müteakıp cenazenin defni için münasip bir gün tayin olunur ve sağlığında bindiği at da yakılırdı. Bir adam ilk baharda veya yazda ölmüş ise gömülmesi için yaprak dökümünü beklerlerdi. Son baharda veya kışta ölmüş ise defni için yaprakların yeşillenmesi, nebatatın çiçek açması beklenirdi. Muayyen vakit gelince bir çukur kazılarak cenaze defnolunur ve ilk öldüğü vakit yapıldığı gibi yene yüzlerini bıçaklarla keserler, atla koşuşurlar, akraba ve taallûkatı da kurban keserlerdi. Tedfinden sonra kabrin yanına bir yazılı mezar taşı ile müteveffanın hayatın-

da öldürdüğü adamın adedince taş dikilirdi. Kurban edilen at veya koyun mezar taşının üstüne konurdu. Cenaze merasiminden sonra şenlikler yapılır, müteveffanin ruhuna ziyafet verilirdi.

Göktürklerin yüksek bir medeniyete sahip olduklarını Bizans membalarının bazı kayıtlarından da anlamaktayız. Garbî Göktürk hükümdarı *İstemi* han 568 senesinde Bizansa bir elçi göndermiş, buna mukabil olmak üzere de Bizans hükümdarı *Zemarhos*un idaresinde diğer bir elçi heyeti gönderilmişti. Bu elçi heyetinin verdiği izahata göre Göktürk hükümdarı altın işlemeli bir tahtda oturuyor ve çadırı rengârenk halılarla süslenmiş bulunuyordu. Bizans müverrihlerinden *Theophylaktos Simokatta* ile *Menandros Protektor*un kaydettikleri bu izahat Türklerin medeniyet seviyelerini göstermesi itibarile son derece mühimdir.

Çin tarihleri Göktürklerin yazılarının diğer kavimlerin yazılarına benzediğini kaydetmektedirler. Anlaşılan bu yazı bütün Türkler arasında taammüm etmiş bulunuyordu. Filhakika ayni yazı ile yazılmış başka kitabeler bunu teyit etmektedir.

Göktürk takviminin Çinlilerden alındığı hakkındaki kanaatler de henüz taayyün etmiş değildir. *Thomsen* bu noktayı kabul ediyor ise de *E. Chavannes*in tenkitleri bunun aksini göstermektedir. Metinlerde görülen takvim şu suretledir: 1 — Sıçan, 2 — Öküz, 3 — Kaplan, 4 — Tavşan, 5 — Ejder, 6 — Yılan, 7 — At, 8 — Koyun, 9 — Maymun, 10 — Tavuk, 11 — Köpek, 12 — Domuz.

Göktürklerin hesapları bir değnek üzerine yapılan çentiklerden ibaret olduğunu Çin tarihleri kaydetmektedir. Elimizdeki mevcut vesaika göre on bine *(=Tümen)* kadar hesap bildiklerini ve ondan sonra bir tümen, iki tümen diye hesap yaptıklarını görmekteyiz.

Göktürklerin kullandıkları yazılar ve imlâ tarzları hakkında burada izahata lüzum görmüyoruz. *Orhun* yazısının harfleri 38 olup bunun dört tanesi seslidir. Kelimeleri birbirinden ayırmak üzere de üstüste iki nokta kullanılmaktadır.

Bu Türk yazısının menşeini Samî sayan âlimler var ise de son zamanlarda bunların *ideogram*lardan teşekkül ettiğini ispat etmektedirler. 1923 tenberi çıkarılan *Byulleteny Sredneaziatskogo Gosudarstvennogo Universitet*anın dokuzuncu cüz'ünde *Polivanov* Türk harflerinden ↓ harfinin Türkçe *ok* ideoğramından çıktığını gösterdiği gibi **D** harfinin de Türkçede *ay* ve I harfinin ise *süngüg* yani süngü *ideogram*ından çıktığını ispat etmektedir.

Aşağıya bütün Türk yazıtlarında geçen alfabeyi koyuyoruz:

RÜNİK TÜRK ALFABESİ

ORHUN I, II	ORH. III	YENİSEY	ORHUN I, II	ORH III	YENİSEY
a, e		(=e)	y		(P)
ı, i			y		(XXXVII)
o, u			n		
ö, ü			n		
k			n		
k (u-dan evel ve sora gelir.)		(XXXVII)	m		
k (o, u-dan evel ve sora gelir.)			r		
g			r		
k			l		
k (ö, ü-dan evel ve sora gelir.)			l		
ğ			ç		
t			iç		
t			s		
d		(⊙ ◈)	s		
d			ş		
p			z		
b			nd	⊙	⊙
b			nç		
y			ld		

ORHUN YAZITLARI

Türk yazıtlarının tarihi XVIII inci asrın ilk yarısına kadar çıkar. İlk defa Türk kitabelerinden Alâeddin Ata Melik *Cüveyni Tarihi cianküşa*sında bahsetmiş ise de bu kayıtlar kimsenin dikkat nazarını çekmemişti. Diğer taraftan Çin vesaikı da bu kitabelerin rekzedildiğini haber vermekte idi. Türk yazıtlarını ilk defa ilim âlemine tanıtan *Yohann von Strahlenberg*dir. İsveçli bir zabit olan *Strahlenberg* meşhur *Pultava* muharebesine iştirak etmiş *[1709 temmuz 8]*, Ruslara esir düşmüştü. Ruslar bu zabiti Sibiryaya sürmüşler, buralarda kendisinin serbestçe gezmesine müsaade etmişlerdi. *Strahlenberg* bu havalide 13 sene kalmış, 1722 de vatanına dönebilmişti. Esareti zamanında nefyedildiği yer muayyen olmadığından bu fırsattan istifade ederek bütün bu havalide dolaşmış, buralardaki kavimler hakkında pek önemli malûmat toplamıştı. *Vogul*lar arasında bulundu: bir *Vogul* kurban merasimini gördü; *Ostyak*lar, *Samoyed*ler, *Yakut*lar, *Tatar*lar ve *Mogol*lar arasında dolaştı; etnoğrafik birçok malûmat topladı. Vatanına döndükten sonra *Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia* adlı meşhur eserini neşretti. Bu eser derhal lâyık olduğu şöhreti bulmuş, bütün ilim âleminin dikkat nazarını çekmişti. İşte bu eserde ilk defa olarak müellif Türk kitabelerinden bahsetmiş, hattâ kitabında bu meçhul yazılı yazıtların bazı kopyelerini de neşretmişti.

Bundan bir hayli müddet sonra Orta Asyaya gidenler bu yazıtların kopyelerini getiriyorlar ve eserlerine dercediyorlardı. XVIII inci asrın nihayetlerinde Rusyada seyahat eden *Pallas* da seyahatnamesine bu meçhul yazılı kitabelerden bazılarının kopyelerini derceylemişti. Daha sonra *Spassky* de 1822 senesinde Petresburgda *Inscriptiones Sibiriacae; de antiquis quibusdam sculpturis et inscriptionibus in Sibiria repertis* adlı eserini neşretmiş, burada yirmi iki kitabenin kopyesini vermişti. Bu esnada *Messerschmidt* de iki kitabe daha keşfeylemişti. Artık bir sürü meçhul yazıtlar herkesçe malûm olmuş, fakat bunların kimlere ait olduğu ve neleri ihtiva ettiği meçhul kalmıştı. 1825 de *Abel Remusat* bu kitabelerin "Türklerin eski memleketlerinde olduğunu,, söyliyerek bunlar hakkında mütalea serdetmiş, fakat bunların halli meselesi XIXuncu asrın nihayetinde *Kopenhag Üniversitesi* mukayeseli filoloji profesörü *Vilhelm Thomsen*e nasip olmuştu.

XIX uncu asırda Rus arkeoloğlarından *Yadrintseff* Asyadan *Orhun* ırmağı civarındaki Türk yazıtlarının kopyelerini ilim âlemine arzettikten sonra bir *Fin* sefer heyeti *Heikel*in riyasetinde oralara seyahat etmiş, kitabelerin mükemmel fotoğraflarını ve stampajlarını getirmeğe muvaffak olmuştu. 1892 de sefer heyeti eserini neşretmiş, artık bu eserlerde ilim âlemince etüd edilebilecek bir hale gelmişti. Yazıtların başında Çince metinlerde olduğundan bunların tercümesile iştigal edilmiş ve *Popoff*, *Gubriel Devéria*, *Schlegel* ve *Parker* gibi âlimler 732 senesinde Çin imperatoru *Hiuen-tsung* tarafından rekzettirilen bu yazıt ile meşgul olmuşlardır. Yazıtın almanca tercümesini *Georg von der Gabelentz* yapmıştır.

Bu yazıları halletmek şerefi *Thomsen*e müyesser olduğunu söylemiştik. *Thomsen* 1893 senesinde bu yazıları hallederek evvelâ *Tengri*, *Türk*, *Kül tegin* kelimelerini okumağa muvaffak olmuş ve *Bulletin de l'Akademie Royale des Sciences et des Lettres de Danemark* da [s. 285 299.] yazıların anahtarını neşretmişti. Bunu müteakıp müteveffa âlim yazıtların tercümesile meşgul olurken Rusyalı âlim *Radloff* Türk yazılarının tercümesini [Petresburg 1895] *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei* namile neşretmişti. Bundan birkaç sene sonra da *Thomsen* Orhun *yazıt*larını ilmî bir surette fransızca tercümesile *Helsingfors* da *Mémoires de la Sosiété Finno-Ougrienne*in beşinci cildi olarak neşretmiştir.

Orhun yazıtları bu adı taşıyan ırmağın eski mecrası ve *Koşo Çaydam* havalisinde olup iki yazıtın bulunduğu yer hemen hemen birbirine yakındır. Arada bir kilometre kadar mesafe vardır. Bu kitabenin daha sağlam kalmış olanı *Bilge* hanın küçük kardeşi *Kül tegin* namına 732 senesinde dikilmiş olanıdır. Bu abide 3,75 metre olup yukardan doğru inildikçe kalınlaşan bir şekilde ve kireç taşından mamuldür. Binaenaleyh abidenin yukarısı 1,22 ve aşağısı 1,32 metre genişliğindedir. Taşın her tarafı yazılarla kaplı olup Çince kitabeyi de havidir. Yazıtların üzerindeki cepheleri Profesör *Thomsen* dört ciheti gösteren E, N, S, W işaretlerile göstermiş ise de biz eserimizde doğu, batı, şimal ve cenup adlarının ilk harflerile göstermeği daha münasip bulduk. Yazıtın doğu cephesinde 40, cenup ve şimal cephesinde 13 satır mevcut olup bunlar şakulî bir tarzda yazılmıştır. Cenup cephesindeki satırlar hükümdarın milletine karşı nasihatlerini ve Çinlilere kapılmamaları hakkındaki tavsiyelerini ihtiva etmektedir; ki bunlar bir mukaddeme mahiyetinde telâkki olunabilir. Binaenaley *Thomsen*in en son tercümesi gibi biz de eserin tercümesine bu cepheden başlamağı münasip gördük. Kitabe keşfolunduğu vakit yere devrilmiş bir halde iken bugün tekrar eski yerine dikilmiştir.

Abideden biraz ötede taştan yapılmış bir kurban kesilecek yer vardır. Bununla abide arasında toprak bir tepe bulunmaktadır; ki bunun bina ankazı olduğu çıkan kiremit parçalarından anlaşılmaktadır. Tepenin yanında mermerden yapılmış ve başları bilâhare buralara gelen kavimler tarafından koparılmış olan yedi heykel vardır. Bütün bu arazinin bir duvar ile de çevrildiğini gösteren izlere tesadüf olunmaktadır.

İkinci *yazıt* 734 senesinde ölen *Bilge* Han namına 735 de dikilmiştir. Genel durumu ve tertibatı tamamile diğer yazıtın aynidir. Yalnız yazıt evvelkisinden biraz daha yüksekçe olduğundan şark tarafına 41 satır sığmıştır. Diğer cephelerde de 15 er satır bulunmaktadır. Bu kitabe maatteessüf birinciye nazaran daha harap olmuş bir halde olduğu gibi zamanın ve tabiatın da tahribine uğramıştır. Bunun da Çince kitabesi var ise de pek bozulmuş olduğundan ancak bazı yerleri okunabilmektedir.

Her iki kitabenin yekdiğerine benziyen noktalarını *Thomsen*in usulünü takip ederek altalta yazmağı biz de münasip bulduk. Aralarda fark olunca bunu da tıpkı *Thomsen*de olduğu gibi ayrıca dercettik.

Asıl metne gelince: her iki kitabenin karşısına koyduğumuz bu metinde bilhassa birinci yazıt nazarı dikkate alınarak konmuş ve icabında İkinci yazıt'ın yardımile her halde birincide de kat'î olduğunu kestirdiğimiz yerleri biz ilâvede bir beis görmedik. Bazı yerleri Thomsen okuyamamış, halbuki buralara Radloff bazı kelimeler veya harfler koymuştur. Biz de transkripsiyonda Thomsen'i esas ittihaz ettiğimiz halde Radloff'un bu kelimeler veya harflerini de koymakta tereddüt etmedik.

Ayni sahifenin altında bulunan tercümelerde metinler transkripsiyonda mukayeseli olarak konduğu vakit birinci kitabeyi esas ittihaz ettik. Fakat İkinci Yazıt'ta fazla olarak bulunan kelime veya cümleleri de ayrıca < > işaretleri arasında yazdık.

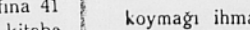
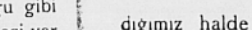
Tercümeyi mümkün olduğu kadar esas metnin tam mukabili kelimelerle ifadeye çalıştığımız için bazan mana anlaşılamıyacak veya noksan anlaşılabilecek yerlerde [=] işareti arasında izaha çalıştık.

Satırların başında yani sahifelerin kenarındaki işaretler mesalâ I D 5 işaretinde I, Birinci Yazıt demektir. D = doğu, beş de satırın sıra numarasını gösterir.

Transkripsiyonu yaparken asıl metinde gösterdiğimiz gibi her satırı müstakil olarak göstermeyip burada satırları yürüterek devam ettirdik. Binaenaleyh diğer satırın nereden başladığını tayin etmek lâzım gelmekte idi. Burada da her iki yazıt'ın birinci satırdan itibaren son satıra kadar umumî sıra numarasını verdik.

Metinleri tercüme ederken asıl metindeki eski türkçe sözlerin bugünkü türkçemizdeki tam mukabillerini koyduğumuz vakit bu yanyana konan kelimelerden teşekkül eden cümlenin hiç te bozuk olmadığını gördük. Binaenaleyh esas metnin tam tekabül eden kelimelerini koymağı ve bu suretle dedelerimizin cümle teşkilâtını aynen biz de muhafaza etmeği - bazan aksamasına rağmen - tercih ettik.

 harfi hiçbir sesli harf ile birlikte yazılmadığı vakit bunu $^{o}\breve{k}$ diye

yazdık. Halbuki sesli harflerle gösterildiği vakit altına ⌣ işaretini koymağı ihmal ettik. Binaenaleyh sözünü *kurık*^{a}*n* diye yazdığımız halde sözünü de *buyr*$^{u}\breve{k}$ diye yazdık.

 (= ük) ve (= ık) gibi harflerde de ayni şekilde hareket ettik.

Biz transkripsiyonu yaparken mevcut alfabemizden katiyen dışarı çıkmamağa gayret ettiğimiz için yalnız zarurî olarak ayrılması lâzımgelen harfleri işarete mecbur olduk. Binaenaleyh *nazal* olan n harfini italik olarak gösterdik. k sesini ayni şekilde gösterdik.

 harfini de mutlaka tasrih zarureti olduğundan italik n mukabili olarak harfini gösterdiğimiz için bu harfi italik y ile işaret ettik.

 harfini alfabemizdeki g harfile ve yi de ğ ile işaret ettik.

Dedelerimizin bu kutsal anıtını bugünkü dilimize çevirirken hemen hiçbir güçlüğe tesadüf etmediğimiz için kelimeleri uzunboylu izaha da lüzum görmemekteyiz. Binaenaleyh notlar kısmı mümkün olduğu kadar kısadır. Burada ancak evvelce yanlış izah edilen *tontanış*, *yalma* gibi sözleri izah ile iktifa ettik.

KÜL TEGİN YAZITININ CENUP BİLGE HAN YAZITININ ŞİMAL TARAFI

I C 1 (I,1) T^{e}*n*rit^{e}ğ t^{e}*n*ride bolm^{ı}ş türk bilge *k*^{a}g^{a}n bu ödke ol^{u}rt^{ı}m.
II Ş 1 (II,1) T^{e}*n*rit^{e}ğ t^{e}*n*ride bolm^{ı}ş türk bilge *k*^{a}g^{a}n bödke ol^{u}rt^{ı}m.

s^{a}b^{ı}m^{ı}n tük^{e}ti ^{e}şidğ^{i}l, ul^{a}yu in^{i}y^{i}ğün^{i}m og^{l}a^{n}ı^{n}m bir^{i}ki ug^{u}ş^{ı}m
s^{a}b^{ı}m^{ı}n tük^{e}ti ^{e}şid, ul^{a}yu in^{i}y^{i}ğün^{i}m og^{l}a^{n}ı^{n}m bir^{i}ki ug^{u}ş^{ı}m
bud^{u}n^{ı}m, b^{e}r^{i}ye ş^{a}d^{a}pıt b^{e}ğl^{e}r, yır^{ı}ya t^{a}r*k*^{a}t buyr^{u}*k* b^{e}ğl^{e}r ot^{u}z [t^{a}t^{a}r]

. . . . . .

I C 2 . . . . . (1, 2) t^{o}*k*uz og^{u}z b^{e}ğl^{e}ri bud^{u}nı bu s^{a}b^{ı}m^{ı}n ^{e}dğüti

. . . . . .

^{e}şid, *k*^{a}t^{ı}gdı tin*l*e! ilğ^{e}rü kün tog^{u}s^{ı}*k*a, birğ^{e}rü kün ortusın^{a}ru,
II Ş 2 . . . . . (II, 2) tog^{u}s^{ı}*kın*a, birğ^{e}rü kün ortusın^{a}ru,
*k*urıg^{a}ru kün b^{a}t^{ı}s^{ı}*kın*a, yırg^{a}ru tün ortusın^{a}ru ^{a}nda içr^{e}ki bud^{u}n
*k*urıg^{a}ru kün b^{a}t^{ı}s^{ı}*kın*a, yırg^{a}ru tün ortusın^{a}ru ^{a}nda içr^{e}ki bud^{u}n

I C 3 . . m . . k . . . [^{a}nç]a bud^{u}n (I, 3) *k*op itd^{i}m ol ^{a}mtı ^{a}*y*^{ı}g
*k*op m^{a}*n*a körür . . . . . ol ^{a}mtı ^{a}*y*^{ı}g
y^{o}*k* türk *k*^{a}g^{a}n ötü*k*^{e}n yış ol^{u}rs^{a}r ilte bu*n* y^{o}*k*. ilğ^{e}rü ş^{a}ndu*n* y^{a}z^{ı}*k*a
y^{o}*k* türk *k*^{a}g^{a}n ötü*k*^{e}n . . . . te . . . ilğ . . ndu*n* . . .
t^{e}ği sül^{e}d^{i}m, t^{a}luy*k*a kiç^{i}ğ t^{e}ğm^{e}d^{i}m. birğ^{e}rü t^{o}*k*uz ^{e}rs^{i}nke t^{e}ği sül^{e}d^{i}m,
II Ş 3 . . . . . (II, 3) ^{e}rs^{i}nke t^{e}ği sül^{e}d^{i}m,

I C 1 Göğe benzer gökte (mevcud) olmuş Türk Bilge hakan bu zamanda [iktidar mevkiine] oturdum. Sözümü nihayete kadar işit: Benden sonra gelen küçük kardeş [ve] yeğenlerim (?), oğullarım, bütün soyum (1), milletim; sağdaki Şadapıt beyler, soldaki Tarkanlar (2)

I C 2 Buyruk beyleri Otuz [Tatar..]. (I C 2) Dokuz Oğuz beyleri, milleti!.. bu sözümü iyice işit; sağlamca dinle: ileri [şarkta] gün doğusuna, beri [cenupta] gün ortasına, geri [garpte] gün batısına, yukarı [şimalde] gece ortasına doğru [olan yerlerin] bu içindeki millet[ler]

ASIL METİN

I C 1 : ᱹᱹᱹ

I C 4 tüpütke kiçiğ . .ınᵉdᵢm. *k*urıgᵃru yᵉnçü üğ . (I,4)kᵉçe tᵉmᵢr *k*ᵃpᵢg*k*a
tüpütke kiçiğ tᵉğmᵉdᵢm. *k*urıgᵃru yᵉnçü üğüz kᵉçe tᵉmᵢr *k*ᵃpᵢg*k*a
tᵉği sülᵉdᵢm, yırgᵃru yᵉr bᵃyᵢr*k*u yiri*n*e tᵉği sülᵉdᵢm bunça yirke
tᵉği sülᵉdᵢm, yırgᵃru yir bᵃyᵢr*k*u yᵉrᵢ*n*e tᵉği sü . . . . . .
tᵉği yorᵢtdım. ötüᵏᵉn yışda yiğ idi. yᵒ*k* ᵉrmᵢş, il tutsᵢ*k*
. . . . . üᵏᵉn . . da yiğ i . . ᵉrmᵢş, il . .
yir ötüᵏᵉn yış ᵉrmᵢş. bu yirde olᵘrᵢp tᵃbgᵃç budᵘn
. . . tüᵏ . yış ᵉrmᵢş. . . . . .

I C 5 birle (I, 5) tüzᵉltᵢm. ᵃltun kümüş, isᵢğti, *k*utᵃy bunsᵢz ᵃnça
II Ş 4 birle tüz . . . tun kümüş, ⁱsᵢğ . (II,4) *k*utᵃy bunsᵢz ᵃnça
birür; tᵃbgᵃç budᵘn sᵃbı süçiğ, ᵃgısı yımşᵃ*k* ᵉrmᵢş. süçᵢğ sᵃbᵢn
birür; tᵃbgᵃç budᵘn sᵃbı süçᵢğ, ᵃgısı yᵢmşᵃ*k* ᵉrmᵢş. süçᵢğ sᵃbᵢn
yᵢmşᵃ*k* ᵃgın ᵃrᵃp ırᵃ*k* budᵘnᵢg ᵃnça yᵃgutır ᵉrmᵢs, yağᵃru *k*ondᵘ*k*da
yᵢmşᵃ*k* ᵃgın ᵃrᵃp ırᵃ*k* . . . . . yᵃğutır ᵉrmᵢş, ... *k*ond . . .

I C 6 kisre ᵃyᵢg bilᵢğ ᵃnda öyür ᵉrmᵢş. (I,6) ᵉdğü bilğe kişiğ ᵉdğü ᵃlp
kısre ᵃyᵢg bılᵢğᵢn ᵃnda o . . . . ş. ᵉdgü . . ge kişig ᵉdgü ᵃlp
kişiğ yorᵢtmᵃz ᵉrmᵢş, bir kişi yᵃnᵢlsᵃr, ugᵘşı budᵘnı bisüᵏi*n*e tᵉği
II Ş 5 kişiğ yo . . . ᵉrmᵢş, bır kişi yᵃnᵢls . . . . . üᵏi*n*e tᵉği
*k*ıdmᵃz ᵉrmᵢş. süçiğ sᵃbı*n*a yᵢmşᵃ*k* ᵃgısı*n*a ᵃrturᵢp ᵒküş türk
*k*ı . . (II,5) ᵉrmᵢş. süçᵢğ sᵃbı*n*a yᵢmşᵃ*k* ᵃgısı*n*a ᵃrturᵢp ökᵘş türk

I C 7 budᵘn öltᵢğ. türk budᵘn ölᵉsᵢkᵢ*n*, birᵢye çogᵃy yış tüğᵘltᵢn, (I,7)
budᵘn öltᵢğ. türk budᵘn ölᵉsᵢkᵢ*n*, birᵢye . . . y yış tüğᵘltün,
yᵃzı *k*onᵃyın tisᵉr türk budᵘn ölᵉsᵢkᵢğ ᵃnda ᵃyᵢg kişi ᵃnça
yᵃzı . . . ın . . . türk budᵘn ölᵉsᵢkᵢğ ᵃnda ᵃyᵢg kişi ᵃnça
buşgurur ᵉrmᵢş. ırᵃ*k* ᵉrsᵉr yᵃblᵃ*k* ᵃgı birür, yᵃgᵘ*k* ᵉrsᵉr
buş . . . ᵉrmᵢş. ırᵃ*k* ᵉrsᵉr yᵃblᵃ*k* ᵃgı birür, yᵃgᵘ*k* ᵉrsᵉr
ᵉdğü ᵃgı birür tip ᵃnça buşgurur ᵉrmᵢş. bilᵢğ bilmᵉz kişi

II Ş 6 ᵉdğü ᵃgı birür tip ᵃnça buşgᵘrur ᵉ mᵢş. bi . (II,6) bilmᵉz kişi

I C 4 mağını (I C 4) geçerek Demir Kapıya (5) kadar sefer ettim. Yukarda [şimalde] Yer Bayırku (6) yerine kadar sefer ettim. Bunca yerlere kadar [Türk kavmini] yürüttüm. Ötüken ormanında [yabancı] hükümdar yokmuş. (7) [Binaenaleyh] memleket idare edecek yer Ötüken
I C 5 ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin kavmi ile [arəmı] (I C 5) düzeltim. [Çinliler] Altun, gümüş, darı (?), ipek (?) [gibi] bunca [şeyleri] kesretle verir Çin kavminin sözü tatlı, hediyesi mülâyim imiş.

I C 4 ᵉdğü ᵃgı birür tip ᵃnça buşgᵘrur ᵉrmᵢş. bilᵢğ bilmᵉz kişi
ᵉdğü ᵃgı birür tip ᵃnça buşgurur ᵉrmᵢş. bilᵢğ bilmᵉz kişi
tᵉği yorᵢtdım. ötüᵏᵉn yışda yiğ idi. yᵒ*k* ᵉrmᵢş, il tutsᵢ*k*
tᵉği sülᵉdᵢm, yırgᵃru yir bᵃyᵢr*k*u yᵉrᵢ*n*e tᵉği sü . . . . . .
tᵉği sülᵉdᵢm, yırgᵃru yᵉr bᵃyᵢr*k*u yiri*n*e tᵉği sülᵉdᵢm bunça yirke
tüpütke kiçiğ tᵉğmᵉdᵢm. *k*urıgᵃru yᵉnçü üğüz kᵉçe tᵉmᵢr *k*ᵃpᵢg*k*a
tüpütke kiçiğ . .ınᵉdᵢm. *k*urıgᵃru yᵉnçü üğ . (I,4)kᵉçe tᵉmᵢr *k*ᵃpᵢg*k*a

I C 5 yᵃğutır ᵉrmᵢş, ... *k*ond . . .
yᵢmşᵃ*k* ᵃgın ᵃrᵃp ırᵃ*k* budᵘnᵢg ᵃnça yᵃgutır ᵉrmᵢs, yağᵃru *k*ondᵘ*k*da
yᵢmşᵃ*k* ᵃgın ᵃrᵃp ırᵃ*k* budᵘnᵢg ᵃnça yᵃgutır ᵉrmᵢş. süçᵢğ sᵃbᵢn
birür; tᵃbgᵃç budᵘn sᵃbı süçᵢğ, ᵃgısı yᵢmşᵃ*k* ᵉrmᵢş. süçᵢğ sᵃbᵢn
birür; tᵃbgᵃç budᵘn sᵃbı süçiğ, ᵃgısı yımşᵃ*k* ᵉrmᵢş. süçᵢğ sᵃbᵢn
birle tüz . . . tun kümüş, ⁱsᵢğ . (II,4) *k*utᵃy bunsᵢz ᵃnça
birle (I, 5) tüzᵉltᵢm. ᵃltun kümüş, isᵢğti, *k*utᵃy bunsᵢz ᵃnça

I C 6 yᵃzı . . . ın . . . türk budᵘn ölᵉsᵢkᵢğ ᵃnda ᵃyᵢg kişi ᵃnça
buşgurur ᵉrmᵢş. ırᵃ*k* ᵉrsᵉr yᵃblᵃ*k* ᵃgı birür, yᵃgᵘ*k* ᵉrsᵉr
buş . . . ᵉrmᵢş. ırᵃ*k* ᵉrsᵉr yᵃblᵃ*k* ᵃgı birür, yᵃgᵘ*k* ᵉrsᵉr
budᵘn öltᵢğ. türk budᵘn ölᵉsᵢkᵢ*n*, birᵢye çogᵃy yış tüğᵘltᵢn, (I,7)
budᵘn öltᵢğ. türk budᵘn ölᵉsᵢkᵢ*n*, birᵢye . . . y yış tüğᵘltün,

I C 7 yᵃzı *k*onᵃyın tisᵉr türk budᵘn ölᵉsᵢkᵢğ ᵃnda ᵃyᵢg kişi ᵃnça
kısre ᵃyᵢg bılᵢğᵢn ᵃnda o . . . . ş. ᵉdgü . . ge kişig ᵉdgü ᵃlp
kişiğ yorᵢtmᵃz ᵉrmᵢş, bir kişi yᵃnᵢlsᵃr, ugᵘşı budᵘnı bisüᵏi*n*e tᵉği
kişiğ yo . . . ᵉrmᵢş, bır kişi yᵃnᵢls . . . . . üᵏi*n*e tᵉği
*k*ıdmᵃz ᵉrmᵢş. süçiğ sᵃbı*n*a yᵢmşᵃ*k* ᵃgısı*n*a ᵃrturᵢp ᵒküş türk
*k*ı . . (II,5) ᵉrmᵢş. süçᵢğ sᵃbı*n*a yᵢmşᵃ*k* ᵃgısı*n*a ᵃrturᵢp ökᵘş türk

Tatlı sözü, mülâyim hediyesi [ile] arayıp uzak kavmleri böylece yaklaştırır imiş. Yakına konduktan sonra da fesat bilgisini orada yayar imiş. (I C 6) İyi hakîm kişiyi, iyi cesur kişiyi yürütmez [ilerletmez] imiş. Bir kişi yanılsa soyu, kavmi bisükine (?) (8) kadar ilerlemez imiş. [Lâkin] tatlı sözüne, mülâyim hediyesine kapılarak çok Türk kavmi öldü. Türk kavmi ölerek (?) cenupta Çugay ormanına değil (I C 7) ovaya konayım der ise Türk milleti ölesince (?) [diye] orada müfsit kişi [ler] böylece kışkırtır imiş: uzak ise fena hediye verir, yakın ise iyi hediye verir diyüp böylece kışkırtır imiş. Bilir bilmez [cahil] kişi [ler] bu sözü [nazarı dikkate] alup yakın varup

I C 8 ol $s^ab^ig\ ^al^ip\ y^ag^aru\ b^ar^ip\ ök^üş\ kişi\ ölt^iğ.$ (I,8) ol $y^erg^erü\ b^ars^ar$
ol $s^ab^ig\ ^al^ip\ y^ag^uru\ b^ar^ip\ ök^üş\ kişi\ ötl^iğ.$ ol y^er . ü b^ars^ar
türk $bud^un\ ölt^eçis^en$; ötük^en yir $ol^ur^ip\ ^ark^iş\ tir^ik^iş\ ısar\ n^en$
türk . . . . $ölt^eçis^en$; ötü$\smile$k^en . . . . . $tirk^iş\ ısar\ n^en$
$bun^ug\ y^o\smile k$ ötü$\smile$k$^en\ yış\ ol^urs^ar\ b^en$ğü il tuta-$ol^urt^açıs^en$, türk bud^un
b . . . . . ış $ol^urs^ar\ b^en$ğü . . . . . ısen, türk bud^un
$t^o\smile kr^ak^ik^as^en$ $aç s^ik$ tos^ik $üm^ezs^en$ bir $tods^ar$ $aç s^ik$ $üm^ezs^en$
$t^o\smile k_ı{}^ak^ik^as^en$ açsar tos^ik $üm^ezs^en$ bir $tods^ar$ $aç s^ik$ $üm^ezs^en$

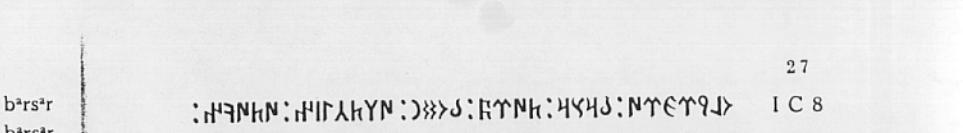
I C 9 $^and^ag^in^ın$ (I,9) üçün $iğ^idm^iş\ k^ag^an^ın^ın\ s^abın\ ^alm^atın\ yir\ s^ayu$
II Ş 7 $^and^ag^in^ın$ üçün $iğ^idm^iş\ k^a$ . . (II,7) $s^abın\ ^alm^atın\ yir\ s^ayu$
$b^ard^ig\ kop\ ^and\smile a\ ^alk^ind^ig\ ^ar^ılt^ig\ ^and\smile a\ k^alm^işı\ yir\ s^ayu\ kop$
$b^ard^ig\ kop\ ^and\smile a\ ^alk^ind^ig\ ^ar^ıl$. $^and\smile a$. lm . yir . yu kop
turu ölü $yor^iyur\ ^er t^iğ.\ t^enri\ y^ar l^ik^ad^u\smile kın$ üçün [ö]$z^üm\ kut^im$
turu ö . . . ür $^er t^iğ.\ t^enri\ y^ar$ . . . . . kut^im

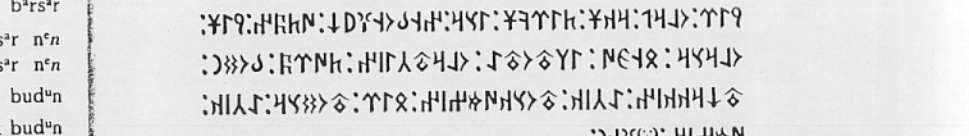
I C 10 b^ar üçün $k^ag^an\ ol^ur^ım.\ k^ag^an\ ol^ur^ip$ (I,10) $y^o\smile k$ $çıg^ay\ bud^un^ig$
b^ar $üç^en\ k^a$ . . . m. $k^ag^an\ ol^u{}^ı{}^ıp$ $y^o\smile k$ $çıg^ay\ bud^un^ig$
$kop\ kob^artd^ım,\ çıg^ay\ bud^un^ig\ b^ay\ kıld^ım,\ ^az\ bud^un^ig\ \breve{o}küş\ kıld^ım\ ^azu\ bu$
II Ş 8 $kop\ kob^artd^ım,\ çıg^ay\ bud^un^ig\ b^ay\ kıld\smile ım,\ ^az\ bud^un^ig\ ök^üş\ kıld\smile ım.$ (II,8)
$s^ab^ımda\ iğ^id\ b^argu\ tü_ık\ b^eğl^er\ bud^un\ ^eşid^in.$ türk . . . . . r^ip il
$s^ab^ımda\ iğ^id\ b^argu$ türk $b^eğl^er\ bud^un\ ^eşid^in.$ türk $bud^un[^ig\ tir^ip]$ ^el

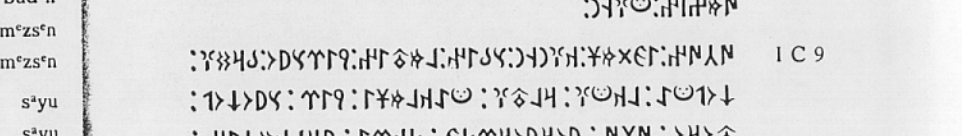
I C 11 $tuts^ak_ın^ın$ bunda $urt^ım,\ y^an^ıl^ip\ öl^es^ik^in^ın\ y^eme$ (I,11) bunda $urt^ım$
$tuts^ak^in^ın$ bunda $urt^ım,\ y^an^ıl^ip\ öl^es^ik^in^ın\ y^eme$ bu . . . . ^ım
$n^enn^en\ s^ab^ım\ ^ers^er\ b^en$ğü $t^aşka\ urt^ım.\ ^an^ar$ körü bil^in, türk
n^enn . s^ab . . . r b^enğü $t^aşka\ urt^ım.\ ^an^ar$ körü bil^in, türk
$^amtı\ bud^un\ b^eğl^er$, bödke kör$^üğme\ b^eğl^er$-gü $y^an^ıld^a$çısız.
$^amtı\ bud^un\ b^eğl^er$, bödke kör^üğme . . . . . .

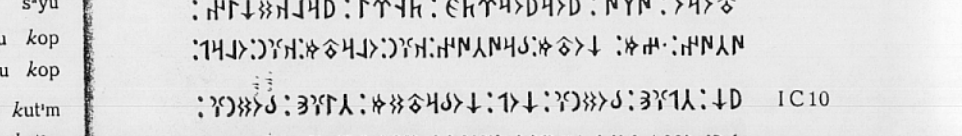
(Buradan aşağısı benzemediği için diğer yazıtın devamını daha aşağıda göreceksiniz. S. 56)

I C 8 pek çok kişi öldü. (I C 8) O yerlere doğru varır isen [ey] Türk milleti öleceksin!... [eğer] Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderir isen hiç mihnetin olmaz. Ötüken ormanında oturur isen ebediyen ülkeyi tutmuş olacaksın. Türk milleti sen tok olacaksın açsan tokluk
I C 9 nedir bilmezsin; bir [de] doyar isen açlık nedir bilmezsin. (I C 9) Andan dolayı belini doğrultmuş olan hakanın sözünü [nazarı dikkate] almadın. Yerden yere vardın. Hep oralarda harap ve bitkin oldun.

I C 8

I C 9

I C10

I C11

Orada kalmış olanlar yerden yere ayakta ölü [gibi] yürüyor idi. Tanrı irade ettiği için kendi talihim olduğu için hakan [mevkiine] o-
turdum. Hakan [mevkiine] oturup (I C 10) yoksuz fakir milleti hep I C 10
toplattım. Fakir kavmi zengin kıldım. Az kavmi çok kıldım. Acaba bu sözümde hata var mı?. Türk beyleri; milleti! işitin; Türk mille
tinin canlanup eli tutduğunu buraya vurdum. Yanılup ölmesini yine
(I C 11) buraya vurdum. [size diyecek] ne sözüm var ise abide I C 11
taşına vurdum. Anı görerek bilin. Şimdiki Türk milleti, beyler: tahta sadakat [ve] itaat eden beyler!.. siz mi yanılacaksınız? ben [abide

m^{e}n b[^{e}ŋgü t^{a}ş . . . t^{a}bg^{a}]ç . . . : . . . . . .

I C 12 *k*^{a}g^{a}nda b^{e}d^{i}zçi k^{e}lüı t^{i}m. b^{e}d^{i}zt^{i}m. m^{e}n^{i}*n* s^{a}b^{ı}m^{ı}n sım^{a}dı. (I,12) t^{a}bg^{a}ç *k*^{a}g^{a}n^{ı}*n* içr^{e}ki b^{e}d^{i}zçiğ ıtı. ^{a}n^{a}r ^{a}d^{ı}nçıg b^{a}r*k* y^{a}r^{a}turt^{ı}m, için t^{a}şın ^{a}d^{ı}nçıg b^{e}d^{i}z urturt^{ı}m, t^{a}ş to*k*ıtd^{ı}m, kön^{ü}ll^{e}ki s^{a}b^{ı}m^{ı}n u[. . . . . on ^{o}*k* ogl*ın*] a t^{a}tına t^{e}ği bunı körü bil^{i}*n*:

I C 13 b^{e}ŋgü t^{a}ş (I,13) to*k*ıtd^{ı}m bu [^{e}r^{i}ğ] ^{e}rs^{e}r,. t. *k*a ^{e}riğ y^{e}rte irs^{e}r ^{a}nça ^{e}r^{i}ğ y^{e}rte b^{e}*n*ğü t^{a}ş t^{o}*k*ıtd^{i}m, bitid^{i}m. ^{a}nı körüp ^{a}nça bil^{i}*n*; ol t^{a}ş . . . . d^{ı}m. bu bit^{i}ğ bit^{i}ğme ^{a}tısı yol^{u}g t[iğ^{i}n].

DOĞU TARAFI

I D 1 (I,14) üze kök t^{e}*n*ri ^{a}sra y^{a}g^{ı}z y^{e}r *k*ıl^{ı}nd^{u}*k*da ^{e}kin ^{a}ra kişi

II D 2 (II,11) üze kök t^{e}*n*ri ^{a}s . . . . . oglı *k*ıl^{ı}nm^{ı}ş. kişi oglında üze ^{e}çüm ^{a}pam bum^{ı}n *k*^{a}g^{a}n ist^{e}mi

II D 3 . . . (II,3) kişi oglında üze ^{e}çüm ^{a}pam bum^{ı}n *k*^{a}g^{a}n ist^{e}mi *k*^{a}g^{a}n ol^{u}rm^{ı}ş, ol^{u}r^{ı}p^{a}n türk bud^{u}n^{ı}*n* ilin törüsin tuta birm^{i}ş, *k*^{a}g^{a}n ol^{u}rm^{ı}ş, ol^{u}r^{ı}p^{a}n türk bud^{u}n^{ı}*n* ilin törüsin tuta birm^{i}ş,

I D 2 iti birm^{i}ş, (I,15) tört bul^{u}*n* *k*op y^{a}gı ^{e}rm^{i}ş, sü sül^{e}p^{e}n tört iti birm^{i}ş, tört bul^{u}*n* *k*op y^{a}gı ^{e}rm^{i}ş, sü sül^{e}p^{e}n tört bul^{u}*n*d^{a}*k*ı bud^{u}n^{ı}g *k*op ^{a}lm^{ı}ş, *k*op b^{a}z *k*ılm^{ı}ş, b^{a}şl^{ı}g^{ı}g y^{ü}k^{ü}nd^{ü}rm^{i}ş, bul^{u}*n*d^{a}*k*ı bud^{u}n^{ı}g . . . . . b^{a}şl^{ı}g . . k^{ü}nd^{ü}rm^{ı}ş, tizl^{i}ğ^{i}ğ sökürm^{i}ş. ilğ^{e}rü *k*^{a}d^{ı}r*k*^{a}n yışka t^{e}ği, kirü t^{e}m^{i}r *k*^{a}p^{ı}g*k*a

II D 4 tizl^{i}ğ . . . . . (II,13) t^{e}m^{i}r *k*^{a}p^{ı}g*k*a

---

taşı... Çin] hakanından san'atkâr getirttim. Nakışlar yaptırdım. Be-

I C 12 nim sözümü kırmadı. (I C 12) Çin hakanı iç san'atkârlarını [saray san'atkârlarını] gönderdi. Bunlara ayrı bir bark yaptırdım. İçine, dışına ayrı nakış vurdurdum. Taş yontturdum. Gönüldeki sözümü [yazdırdım..] On ok oğulları [ve] yabancılara kadar [herkes] bunu

I C 13 görüp bilsin!.. Abideyi (I C 13) yontturdum. Bu çorak ise (9) (?) çorak yerde ise böylece [bu] çorak yerde abide taşını yontturdum, yazdırdım. Anı görüp böylece bilin: Bu taşı [.....] dım. Bu yazıyı yazan kız kardeşinin oğlu (?) Yolug tegindir.

I C 12 ⟨⟩ : ⟨⟩ : ⟨⟩ :

I D 3 t^{e}ği *kond*^{u}rm^{i}ş, ^{e}kin ^{a}ra (I,16) idi o*k*s^{ı}z kök türk ^{a}nça ol^{u}rur
t^{e}ği *kond*^{u}rm^{i}ş, ^{e}kin ^{a}ra idi o*k*s^{ı}z kök türk . iti ^{a}nça ol^{u}rur

^{e}rm^{i}ş, bilğe *k*^{a}g^{a}n ^{e}rm^{i}ş, ^{a}lp *k*^{a}g^{a}n ^{e}rm^{i}ş, buyr^{u}*k*ı y^{e}me
^{e}rm^{i}ş, bilğe *k*^{a}g^{a}n ^{e}rm^{i}ş, ^{a}lp *k*^{a}g^{a}n ^{e}rm^{i}ş, buyr^{u}*k*ı bilğe

bilğe ^{e}rm^{i}ş ^{e}r^{i}nç, ^{a}lp ^{e}rm^{i}ş ^{e}r^{i}nç b^{e}ğl^{e}ri y^{e}me bud^{u}nı
^{e}rm^{i}ş ^{e}r^{i}nç, ^{a}lp ^{e}rm^{i}ş ^{e}r^{i}nç b^{e}ğl^{e}ri y^{e}me bud^{u}nı

y^{e}me tüz ^{e}rm^{i}ş. ^{a}nı üçün il^{i}ğ ^{a}nça tutm^{ı}ş ^{e}r^{i}nç, il^{i}ğ
. . . . . üçün il^{i}ğ ^{a}nça tutm^{ı}ş ^{e}r^{i}nç, il^{i}ğ

I D 4 tut^{ı}p törüğ itm^{i}ş. özinçe (I,17) k^{e}rğ^{e}k bolm^{ı}ş . yugçı sıg^{ı}tçı

II D 5 tut^{ı}p törü . . . . . (II,14) yugçı sıg^{ı}tçı

õnre kün tog^{u}s^{ı}*k*da bükli çöl^{i}ğ ^{e}l, t^{a}bg^{a}ç, tüpüt, ^{a}par
önre kün tog^{u}sı*k*da bükli çöl^{i}ğ il, t^{a}bg^{a}ç, tüpüt, ^{a}p^{a}r

^{a}pur^{ı}m, *kır*k^{ı}z, üç *kurık*^{a}n, ot^{u}z t^{a}t^{a}r, *kıt*^{a}*y*, t^{a}t^{a}bı, bunça
^{a}pur^{ı}m, *kır*k^{ı}z, üç *kurık*^{a}n, ot^{u}z t^{a}t^{a}r, *kıt*^{a}*y*, t^{a}t^{a}bı, bunça

bud^{u}n k^{e}l^{i}p^{e}n sıgtam^{ı}ş yuglam^{ı}ş. ^{a}nd^{a}g külüğ *k*^{a}g^{a}n ^{e}rm^{i}ş
bud^{u}n k^{e}l^{i}p^{e}n sıgtam^{ı}ş yuglam^{ı}ş. ^{a}nd^{a}g külüğ *k*^{a}g^{a}n ^{e}r . .

I D 5 ^{a}‿a kisre in^{i}si *k*^{a}g^{a}n (I,18) bolm^{ı}ş ^{e}r^{i}nç, oglıtı *k*^{a}g^{a}n bolm^{ı}ş
. . . . . nç, oglıtı *k*^{a}g^{a}n bolm^{ı}ş

^{e}r^{i}nç, ^{a}nda kisre inisi ^{e}çisint^{e}ğ *kıl*^{ı}nm^{a}d^{u}*k* ^{e}r^{i}nç, oglı
II D 6 ^{e}r^{i}nç, ^{a}nda . . . . . (II,15) *kıl*^{ı}nm^{a}d^{u}*k* ^{e}r^{i}nç, oglı

^{a}*k*^{a}*n*ınt^{e}ğ *kıl*^{ı}nm^{a}d^{u}*k* ^{e}r^{i}nç, bil^{i}ğsiz *k*^{a}g^{a}n ol^{u}rm^{ı}ş ^{e}r^{i}nç, y^{a}bl^{a}*k*
^{a}*k*^{a}*n*ınt^{e}ğ *kıl*^{ı}nm^{a}d^{u}*k* ^{e}r^{i}nç, bil^{i}ğs^{i}z *k*^{a}g^{a}n ol^{u}rm^{ı}ş ^{e}r^{i}nç, y^{a}bl^{a}*k*

k^{a}g^{a}n ol^{u}rm^{ı}ş ^{e}r^{i}nç, buyr^{u}*k*ı y^{e}me bil^{i}ğs^{i}z ^{e}r^{i}nç, y^{a}bl^{a}*k*
k^{a}g^{a}n ol^{u}rm^{ı}ş ^{e}r^{i}nç, buyr^{u}*k*ı y^{e}me bil^{i}ğs^{i}z ^{e}rm^{i}ş ^{e}r^{i}nç, y^{a}bl^{a}*k*

I D 6 ^{e}rm^{i}ş ^{e}r^{i}nç (I,19) b^{e}ğl^{e}ri bud^{u}nı tüzs^{i}z üç^{ü}n, t^{a}bg^{a}ç bud^{u}n
^{e}rm^{i}ş ^{e}r^{i}nç, b^{e}ğl^{e}ri bud^{u}nı tüzs^{i}z üç^{ü}n, t^{a}bg^{a}ç bud^{u}n

---

I D 3 kelerin] ikisinin arasında (I D 3) sahipsiz ve teşkilâtsız [olan] Gök Türkleri tanzim edüp böylece otururlar imiş. Bilge hakanlar imiş, cesur hakanlar imiş. Buyrukları yine bilge imiş, cesur imiş. Beyleri yine, kavmi yine uygun imiş. Anın için ülkeyi böylece tutmuş-

ülkeyi tutup türe tanzim etmişler. Vadesi gelince (I D 4) vefat etmiş.] Matemciler, ağlayıcılar şarktan, gün doğusundan ormanlar-da(ₓ10), çöllerde oturan kavmlerden Çinliler, Tibetliler, Aparlar, Apurumlar (11), Kırgızlar, Üç Kurıkanlar (12), Otuz Tatarlar, Kıtanlar (13), Tatabılar bunca milletler gelerek matem tutmuşlar ve ağlamışlar. Bu kadar meşhur hakan imiş. Ondan sonra

küçük kardeş[leri] hakan (I D 5) olmuş, oğulları hakan olmuş; ondan sonra küçük kardeş büyük kardeş gibi yaratılmadığı [ve] oğlu babası gibi yaratılmadığından bilgisiz hakan[lar tahta] oturmuşlar. Buyrukları yine bilgisiz imiş, fena imiş. (I D 6) Beyleri, kavmi asi olduğundan Çin kavmi de hilekâr, kurnaz (?) olduğu için

I D 3 ⟨ ⟩ : ⟨ ⟩ : ⟨ ⟩ :

tᵉbliᵏğin körliᵏğ üçün, ᵃrᵃmᵃkçısın üçün, iniᵏli ᵉçili kinsürtᵘkin

tᵉbliᵏğin körliᵏğin . . . . . ın üçᵘn, iniᵏli . . . . . .

üçün, bᵉğli budᵘnlıg yonşurtᵘkın üçün, türk budᵘn illᵉdüᵏ

II D 7 . . . . . (II,16) yonşurtᵘkın üçᵘn, türk budᵘn illᵉdüᵏ

I D 7 ilin ıçgᵘnu ıdmᵘş, (I,20) kᵃgᵃnlᵃdᵘk kᵃgᵃnın yitᵘrü ıdmᵘş. tᵃbgᵃç

ilin ıçgᵘnu ıdmᵘş, kᵃgᵃnlᵃdᵘk kᵃgᵃnın yitᵘrü ıdmᵘş. tᵃbgᵃç

budᵘnka bᵉğlᵘk urı oğlın kul boldı, silᵘk kız oglın kün boldı.

budᵘnka bᵉğlᵘk urı oğlın kul kıltı, sᵘlᵘk kız oglın kün kıldı.

türk bᵉğlᵉr türk atın ıtı, tᵃbgᵃçgı bᵉğlᵉr tᵃbgᵃç atın tutᵘpᵃn

türk bᵉğlᵉr türk ᵃtın ıtı, tᵃb . . bᵉğlᵉr tᵃbgᵃç ᵃt . . . .

I D 8 tᵃbgᵃç kᵃgᵃnka (I,21) körmᵘş, ᵉliğ yıl işᵘğ küçᵘğ birmᵘş. ilğᵉrü

II D 8 . . . . . (II,17) işᵘğ küçᵘğ birmᵘş. ilğᵉrü

kün togᵘsᵘka bükli kᵃgᵃnka tᵉği sülᵉyü birmᵘş, kurᵘgᵃru

kün togᵘsᵘka bükli kᵃgᵃnka tᵉği sülᵉyü birmᵘş, kurᵘgᵃru

tᵉmᵘr kᵃpᵘgka tᵉği sülᵉyü birmᵘş, tᵃbgᵃç kᵃgᵃnka ilin törüsin

tᵉmᵘr kᵃpᵘgka sülᵉyü birmᵘş, tᵃbgᵃç kᵃgᵃnka ilin törüsin

I D 9 ᵃlı birmᵘş. türk kᵃra kᵃmᵘg (I,22) budᵘn ᵃnça timᵘş; illᵘğ budᵘn

ᵃlı birmᵘş. türk kᵃra kᵃmᵘg budᵘn ᵃnça timᵘş; illᵘğ budᵘn

ᵉıtᵘm, ilᵘm ᵃmtı kᵃnı? kᵉmke ilᵘğ kᵃzgᵃnur-mᵉn? tir ᵉrmᵘş,

II D 9 . . . . . (II,18)

kᵃgᵃnlᵘg budᵘn ᵉıtᵘm, kᵃgᵃnᵘm kᵉnı? ne kᵃgᵃnka işᵘğ küçᵘğ

kᵃgᵃnlᵘg budᵘn ᵉrtᵘm, kᵃgᵃnᵘm kᵃnı? ne kᵃgᵃnka işᵘğ küçᵘğ

I D 10 birürmᵉn? tir ᵉrmᵘş. ᵃnça tip tᵃbgᵃç kᵃgᵃnka yᵃgı bolmış, (I,23)

birürmᵉn? tir ᵉrmᵘş. ᵃnça tip tᵃbgᵃç kᵃgᵃnka yᵃgı bolmış,

yᵃgı bolᵘp itᵉnü yᵃrᵃtunu umdᵘk yᵃna içᵘkmᵘş. bunça işᵘğ küçᵘğ

yᵃgı bolᵘp itᵉnü yᵃrᵃtunu umdᵘk yᵃna içᵘkmᵘş. bunça işᵘğ küçᵘğ

---

küçük kardeşler büyük kardeşlerin aleyhine kıyam ettiği için, beylerle kavm arasında nifak olduğu için Türk milletinin [eskiden beri] ülkeli olan ülkesi inkıraza yüz tutmuş. (I D 7) Hakanlık oldu evladını kul eyledi. Pakize kız evlâdı cariye oldu evladını cariye eyledi. Türk beyleri Türk adını atmışlar, Çin beylerinin adlarını alarak Çin hakanına (I D 8) itaat etmişler. Elli yıl

I D 7

I D 8

ᵘᵘ

ᵘᵘ

ᵘᵘ

birtükgᵉrü sᵃkᵢnmᵃtı, türk budᵘn ölürᵉyin, urᵘgsᵢrᵃtᵃyın tir ᵉrmiş.
birtükrü sᵃkᵢnmᵃtı, türk budᵘnᵢg ölür . . . . . .
I D 11 yokᵃdu bᵃrır ᵉrmiş. üze türk tᵉnrisi türk ıdᵘk yiri (I,24) subı ᵃnça
II D 10 . . . . . (II,19) türk tᵉnrisi ıdᵘk yiri subı ᵃnça
ᵢtmᵢş. türk budᵘn yok bolmᵃzun tiyᵢn, budᵘn bolçun tiyᵢn,
ᵢtmᵢş erᵢnç. türk budᵘn yᵒk bolmᵃzun tiyᵢn, budᵘn bolçun tiyᵢn,
ᵃkᵃnᵢm iltᵉrᵢş kᵃgᵃnᵢg, öğᵘm ilbᵢlğe kᵃtunᵢg tᵉnri töpᵉsinde tutᵘp
ᵉkᵃnᵢm iltᵉrᵢş kᵃgᵃnᵢg, öğᵘm ilbᵢlğe kᵃtunᵢg tᵉnri töpᵉsinde tutᵘp
yüğᵉrü kötürmᵢş ᵉrᵢnç. ᵃkᵃnᵢm kᵃgᵃn yiti yᵉğᵢrmi ᵉᵢᵉn tᵃşᵢkmış
yüğᵉrü kötᵘrti ᵉrinç. ᵃkᵃnᵢm kᵃgᵃn yᵉti yᵉğᵢrmi ᵉrᵉn . . . .
I D 12 tᵃşra (I,25) yorᵢyur tiyᵢn kü ᵉşᵢdᵢp bᵃlᵢkdᵃkı tᵃgᵢkmış tᵃgdᵃkı
II D 11 . . . . . (II,20)
inmᵢş, tirᵢlᵢp yᵉtmᵢş ᵉr bolmᵢş. tᵉnri küç birtükᵘ üçᵘn ᵃkᵃnᵢm
inmᵢş, tirᵢlᵢp yᵉtmᵢş ᵉr bolmᵢş. tᵉnri küç birtükᵘ üçᵘn ᵃkᵃnᵢm
kᵃgᵃn süsi böritᵉğ ᵉrmᵢş, yᵃğısı koytᵉğ ᵉrmiş. ilğᵉrü kurᵢgᵃn
kᵃgᵃn süsi böritᵉğ ᵉrmᵢş, yᵃğᵢsı koytᵉğ ᵉrmiş. ilğᵉrü kurᵢgᵃn
I D 13 sülᵉp ti. m. kobᵃrt . . . mᵘgı (I,26) yᵉti yüz ᵉr bolmᵢş. yᵉt
sülᵉp tirmᵢş kobᵃrtmᵢş, kᵃmᵘgı yᵉti yüz ᵉr bolmᵢş. yᵉt
yüz ᵉr bolᵢp ilsᵢrᵉmᵢş kᵃgᵃnsᵢrᵃmᵢş budᵘnᵢg künᵉdmᵢş. kulᵃdmᵢş
yüz ᵉr bolᵢp . . . . . .
budᵘnᵢg türk töᵢüsün ıçgᵢnmᵢş, budᵘnᵢg ᵉçüm ᵃpam törüsinçe
II D 12 . . nᵢg tü . . rüsin . . . . (II,21) budᵘnᵢg ᵉçüm ᵃpam törüsinçe
I D 14 yᵃrᵃtmᵢş, buşgurmᵢş. tölᵢs tᵃrduş . . . . . (I,27) yᵃbguᵢ
yᵃrᵃtmᵢş, buşgᵘrmᵢş. tölᵢs tᵃrduş budᵘnᵢg ᵃnda itmᵢş, yᵃbguᵢ
şᵃdᵢg ᵃnda bᵉrmᵢş. bᵉrᵢye tᵃbgᵃç bubᵘn yᵃgı ᵉrmᵢş, yırᵢya bᵘ
şᵃdᵢg ᵃnda birmᵢş. birᵢye tᵃbgᵃç budᵘn yᵃgı ᵉrmᵢş, yırᵢya bᵘ
kᵃgᵃn, tᵒkuz ogᵘz budun yᵃgı ᵉrmᵢş, kırkᵢz, kurıkᵃn, otᵘ
kᵃgᵃn, tᵒkuz ogᵘz budᵘn yᵃgı ᵉrmᵢş, kᵢ . . . . . .
tᵃtᵃr, kıtᵃy, tᵃtᵃbı, kop yᵃgı ᵉrmᵢş. ᵃkᵃnᵢm kᵃgᵃn bunç
. . . . . nım . . . . .

düşünmeyüp Türk kavmini öldüreyim, soyunu mahvedeyim; der im
[ve] mahvetmeğe yürür imiş. [Fakat] yukarıda Türk Tanrısı, Türkü
I D 11 mukaddes yeri (I D 11) suyu böyle tanzim etmiş [mukadder eyk
miş]: Türk kavmi yok olmasın diye, millet olsun diye babam E
teriş hakanı, annem Elbilge hatunu Tanrı tepesinde tutup yuka

: ᠬᠠᠷᠠᠭᠤᠨ : ᠬᠠᠭᠠᠨ : ᠲᠡᠩᠷᠢᠮᠢᠨ : ᠲᠡᠩᠷᠢ : ᠳᠡᠪᠲᠡᠷᠢᠭᠦᠯᠵᠦ : ᠠᠪᠤᠴᠠᠭᠰᠠᠨ : ᠠᠪᠤᠴᠠᠭᠰᠠᠨ ᠪᠤᠶᠠ
: ᠬᠠᠷᠠᠭᠤᠨ : ᠬᠠᠭᠠᠨ : ᠲᠡᠩᠷᠢᠮᠢᠨ : ᠲᠡᠩᠷᠢ : ᠳᠡᠪᠲᠡᠷᠢᠭᠦᠯᠵᠦ : ᠠᠪᠤᠴᠠᠭᠰᠠᠨ : ᠠᠪᠤᠴᠠᠭᠰᠠᠨ ᠪᠤᠶᠠ
: ᠬᠠᠭᠠᠨ ᠲᠡᠩᠷᠢᠮᠢᠨ ᠲᠡᠩᠷᠢ ᠳᠡᠪᠲᠡᠷᠢᠭᠦᠯᠵᠦ ᠠᠪᠤᠴᠠᠭᠰᠠᠨ

I D 15 ..... (I,28) *kırk* ᵃrtᵘ*kı* yᵉti yolı sülᵉmⁱş, yᵉğⁱrmi sünᵘş sün*n*ᵘşmⁱş.
II D 13 . . . . . (II,22) yiti yolı sülᵉmⁱş, yᵉğⁱrmi sünᵘş sü[*n*ᵘş]mⁱş.

tᵉ*n*ri yᵃlⁱr*k*ᵃdᵘ*k* üçün illⁱğⁱğ ⁱlsⁱrᵉtmⁱş, *k*ᵃgᵃnlⁱgⁱg *k*ᵃgᵃnsⁱ·ᵃtmⁱş,
tᵉ*n*ri yᵃrlⁱ*k*ᵃdᵘ*k* üçᵘn illⁱğⁱğ ⁱlsⁱrᵉtmⁱş, *k*ᵃgᵃnlⁱgⁱg *k*ᵃgᵃnsⁱrᵃtmⁱş,

yᵃgıg bᵃz *k*ılmⁱş, tizlⁱğⁱğ sökürmⁱş, bᵃşlⁱgⁱg yükᵘndü . .
yᵃgıg bᵃz *k*ılmⁱş, tizlⁱğⁱğ sökᵘrmⁱş, bᵃşlⁱgⁱg yükᵘndürmⁱş.

I D 16 . . . . . [ᵃnça ilⁱğ?] (I,29) törüğ *k*ᵃzgᵃnⁱp uça bᵃrmⁱş. ᵃ*k*ᵃ*n*ⁱm
ᵃ*k*ᵃ*n*ⁱm *k*ᵃgᵃn . . . . . ᵃ*k*ᵃ*n*ⁱm

*k*ᵃgᵃn*k*a bᵃşlᵃyu bᵃz *k*ᵃgᵃnⁱg bᵃlbᵃl tikmⁱş. <
II D 14 . . . bᵃş[lᵃy]u bᵃz *k*ᵃgᵃnⁱg bᵃlb . . . [ᵃ*k*ᵃ*n*ⁱm] (II,23) *k*ᵃgᵃn
> ol törüde üze ᵉçim
uçdᵘ*k*da özᵘm sᵉkⁱz yᵃşda *k*ᵃltⁱm. ol törᵘde üze ᵉçim

*k*ᵃgᵃn olᵘrtı. ᵉçim *k*ᵃgᵃn olᵘrⁱpᵃn türk budᵘnⁱg yiçe itdi,
*k*ᵃgᵃn oᵘrtı. < > olᵘrⁱpᵃn türk budᵘnⁱg yiçe itdi, yiçe
I D 17 iğⁱti, çıgᵃ*y*ⁱg . . . . . (I,30) ᵉçim *k*ᵃgᵃn
iğⁱti, çıgᵃ*y*ⁱg bᵃy *k*ıldı, ᵃzⁱg ökᵘş *k*ıldı. ᵉçim *k*ᵃgᵃn
olᵘ·ıtᵘ*k*da özᵘm <
olᵘrtᵘ*k*a özᵘm tiğⁱn ᵉrⁱk[li tᵉyⁱn ᵉçim *k*ᵃgᵃn*k*a işⁱğ küçᵘğ
>
II D 15 bᵉrtim [¹] . .] tᵉ*n*ri [yᵃrlⁱ*k*ᵃdᵘ*k* üçᵘn] (II,24) tört yᵉğⁱrmi yᵃşⁱm*k*a

tᵃrduş budᵘn üze şᵃd ᵉrtⁱm. ᵉçim *k*ᵃgᵃn birle ilğᵉrü yᵃşⁱ
tᵃrduş budᵘn üze şᵃd olᵘrtⁱm. ᵉçim *k*ᵃgᵃn birle ilğᵉrü yᵃşⁱ
üğᵘz şᵃnd*u*n yᵃzı*k*a tᵉği sülᵉdⁱmⁱz, *k*urⁱgᵃru tᵉmⁱr *k*ᵃpⁱg*k*a
üğᵘz şᵃnd*u*n yᵃzı*k*a tᵉği sülᵉdⁱmⁱz, *k*urⁱgᵃru tᵉmⁱr *k*ᵃpⁱg*k*a

I D 18 tᵉği sülᵉdⁱmⁱz, köğmᵉn ᵃşa *k*ı . . . . . (I,31)
tᵉği sülᵉdⁱmⁱz, köğmᵉn ᵃşa *k*ır*k*ⁱz yirⁱ*n*e tᵉği s[ülᵉdⁱmⁱz]

*k*ᵃmᵘgı biş otᵘz sülᵉdⁱmⁱz, üç yᵉğⁱrmi sünᵘşdⁱmⁱz, illⁱğⁱg
. . . . . otᵘz . sü . . . . . .

[¹] Thomsen okunamıyan bu yerin böyle olmasını kestirmektedir.

I D 15 Babam hakan bunca [milletlerle çarpışmış..] (I D 15) kırk yedi defa sefer etmiş Yirmi savaş savaşmış; Tanrı buyurduğu için ellileri elsiz komuş; hakanlıları hakansız komuş, düşmanları muti kılmış. Dizlilere diz
I D 16 çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş. Babam hakan bukadar ülke (I D 16)

I D 15

I D 16

I D 17

I D 18

[ᵛᵉ] tū eyi kazandıktan sonra uçu vermiş [ölü vermiş]. Babam hakana Baz hakanı birinci Balbal (13) dikmiş. < Babam hakan öldüğünde kendim sekiz yaşımda kaldım. > Türe mucibince amcam hakan [tahta] oturdu. Amcam hakan [tahta] oturarak Türk milletini yüce etti; doğrulttu. Fakiri zengin kıldı: azı çok eyledi. (I D 17) Amcam hakan [tahta] oturduğu vakit kendim < tegin olduğum müddetce amcam hakane işimi, gücümü verdim. Tanrı buyurduğu için on dört yaşımda > Tarduş milleti üzerinde Şad idim. < olarak oturdum > Amcam hakan ile ileride [şarkta] Yeşil ırmağa, (18) Şantun ovasına kadar sefer ettik. Geriye [garbe] Demir Kapıya kadar sefer ettik. Gökmeni aşarak Kırgız yerine kadar [sefer ettik] (I D 18) Cem'an yirmi beş sefer ettik. On üç [defa] harp ettik. Elleri elsiz kıldık; hakanlıları hakansız kıldık, dizlilere diz

ilsⁱrᵉtdⁱmⁱz, *k*ᵃgᵃnlⁱgⁱg *k*ᵃgᵃnsⁱrᵃtdⁱmⁱz, tizlⁱğⁱğ sökᵘrtⁱmⁱz,
II D 16 . . . . . (II,25) sökᵘrtⁱmⁱz,
bᵃşlⁱgⁱg yᵘ͡künᵈ͡ᵘrtⁱmⁱz. türğⁱş *k*ᵃgᵃn türkⁱmⁱz . . . . . .
bᵃşlⁱgⁱg yükᵘ͡nᵈ͡ᵘrtⁱmⁱz. türğⁱş *k*ᵃgᵃn türk[ⁱm] budᵘnⁱm ᵉrti.
I D 19 . . . . . (I,32) üçün bizⁱ*n*e yᵃ*n*ⁱlᵘ͡*k*ın < > üçün
bilmᵉdᵘ͡kin üçᵘn bizⁱ*n*e yᵃ*n*ⁱldᵘ͡*k*ın yᵃzⁱnᵈ͡ᵘ͡*k*ın üçᵘn
*k*ᵃgᵃnı ölti, buyrᵘ͡*k*ı bᵉğlᵉri yᵉme ölti, on °*k* budᵘn ᵉmğᵉk
*k*ᵃgᵃnı ölti, buyrᵘ͡*k*ı bᵉğlᵉri yᵉme ölti, on °*k* budᵘn ᵉmğᵉk
körti. ᵉçümⁱz ᵃpamⁱz tutmⁱş yir sub idⁱsⁱz bolmᵃzun tiyⁱn,
körti. ᵉç . . . . . sⁱz *k*ᵃlmᵃzun . .
I D 20 ᵃz budᵘnⁱg itⁱp yᵃrᵃ[tⁱp] . . . . . (I,33) bᵃrs bᵉğ
II D 17 . . . . . (II,16)
ᵉrti, *k*ᵃgᵃn ᵃt bunᵈ͡a biz birtⁱmⁱz, sⁱn*i*ⁱlⁱm *k*onᵍ͡çᵘyug birtⁱmⁱz
ᵉrti, *k*ᵃgᵃn ᵃtⁱg bunᵈ͡a biz birtⁱmⁱz, sⁱn*i*ⁱlⁱm *k*o[nᵍ͡çᵘ]yⁱg birtⁱmⁱz
özi yᵃ*n*ⁱldⁱ. *k*ᵃgᵃnı ölti, budᵘnı kün *k*ul boldı. köğmᵉn
özi yᵃzⁱ*n*dı, *k*ᵃgᵃnı ölti, budᵘnı kün *k*ul boldı. köğmᵉn
yir sub idⁱsⁱz *k*ᵃlmᵃzun tiyⁱn, ᵃz *k*ırᵏⁱz budᵘnⁱg
yir sub idⁱsⁱz *k*ᵃlmᵃzun tiyⁱn, ᵃz *k*ırᵏⁱz budᵘnⁱg i[tⁱp]
I D 21 yᵃrᵃtⁱp . . . . . (I,34) yᵃna birtⁱmⁱz. ⁱlğᵉrü *k*ᵃdⁱrᵏᵃn
yᵃrᵃtⁱp kᵉltⁱmⁱz sünᵘşdⁱmⁱz . . . . . *k*ᵃdⁱrᵏᵃn
yışⁱg ᵃşa budᵘnⁱg ᵃnᵍ͡ça *k*onᵈ͡urtⁱmⁱz, ᵃnᵍ͡ça itdⁱmⁱz, *k*urⁱgᵃru
y . . . b . .g ᵃnᵍ͡ça . . . . . .
kᵉ*n*ü tᵃrmᵃn*k*a tᵉği türk budᵘnⁱg ᵃnᵍ͡ça *k*onᵈ͡ᵘrtⁱmⁱz, ᵃnᵍ͡ça
II D 18 (II,27) kᵉ*n*ü tᵃrmᵃn*k*a tᵉği türk budᵘnⁱg ᵃnᵍ͡ça *k*onᵈ͡ᵘrtⁱmⁱz, ᵃnᵍ͡ça
ⁱtdⁱmⁱz. ol ödke *k*ul *k*ullⁱg bolmⁱş ᵉrti . . . . . .
itdⁱmⁱz. ol ödke *k*ul *k*ullⁱg kün künlⁱg bolmⁱş ᵉrti, inⁱsi
I D 22 . . . . . (I,35) ᵃnᵍ͡ça *k*ᵃzgᵃnmⁱş
ᵉçisin bilmᵉz ᵉrti, oglı ᵃ*k*ᵃnın bilmᵉz ᵉrti ᵃnᵍ͡ça *k*ᵃzgᵃnmⁱş
itmⁱş ⁱlⁱmⁱz törümⁱz ᵉrti. türk ogᵘz bᵉğlᵉri budᵘn ᵉşⁱdⁱn
ᵃnᵍ͡ça itmⁱş ilⁱm . . . . . dᵘn ᵉşⁱd

çöktürdük, başlılara baş eğdirdik. Türgiş (19) hakanı türk
I D 19 lerimden, kavmimden idi. Bilmediği (I D 19) için bize karşı ya-
nıldığı <kabahat ettiği> için hakanı öldü. Buyruğu, beyleri yine

ᠬᠠᠭᠠᠨᠤᠨ ᠪᠢᠴᠢᠭᠡᠯᠡᠭᠰᠡᠨ ᠪᠠᠢᠷᠢ ᠪᠠᠢᠭᠤᠯᠤᠭᠰᠠᠨ ᠪᠠᠢᠭᠠᠭᠠᠯᠠ᠃

ᠪᠢᠴᠢᠭᠡᠯᠡᠭᠰᠡᠨ ᠪᠠᠢᠷᠢ ᠪᠠᠢᠭᠤᠯᠤᠭᠰᠠᠨ ᠪᠠᠢᠭᠠᠭᠠᠯᠠ᠃ ᠬᠠᠭᠠᠨᠤᠨ

ᠬᠠᠭᠠᠨᠤᠨ ᠪᠢᠴᠢᠭᠡᠯᠡᠭᠰᠡᠨ ᠪᠠᠢᠷᠢ ᠪᠠᠢᠭᠤᠯᠤᠭᠰᠠᠨ ᠪᠠᠢᠭᠠᠭᠠᠯᠠ᠃

üze $t^{e}nri$ $b^{a}sm^{a}s^{a}r$, ^{a}sra yir $t^{e}l^{i}nm^{e}s^{e}r$ türk $bud^{u}n$,
II D 19 üze $t^{e}nri$ $b^{a}sm^{a}$ . . . . $y^{e}r$ $t^{e}l^{i}nm^{e}s^{e}r$ (II,28) türk $bud^{u}n$,
I D 23 $il^{i}n^{i}n$ törün^{i}n $k^{e}m$ $^{a}rt^{a}l\imath$? . . . . . (I.36) öküs
$il^{i}n^{i}n$ tör$\breve{u}g^{i}n$ $k^{e}m$ $^{a}rt^{a}t\imath$? udçı . ı türk $bud^{u}n$ $^{e}rt.$ z $^{\ddot{o}}\breve{k}\ddot{u}s$
körgün^{i}n üçün i$\breve{g}^{i}dm^{i}ş$ bilğe $k^{a}g^{a}n^{i}n^{i}n$ $^{e}rm^{i}ş$ $b^{a}rm^{i}ş$ $^{e}d\breve{g}\ddot{u}$
körgün^{i}n üç^{u}n i$\breve{g}^{i}dm^{i}ş$ < > $k^{a}g^{a}n^{i}na$ $^{e}rm^{i}ş$ . . . .
$^{e}l^{i}ne$ $k^{e}\breve{n}d\ddot{u}$ $y^{a}n^{i}\breve{l}d^{i}g$, $y^{a}bl^{a}k$ ki$\breve{g}\ddot{u}rt^{i}\breve{g}$. $y^{a}r^{i}kl^{i}g$ $k^{a}\breve{n}d^{a}n$ $k^{e}l^{i}p$
$^{e}l^{i}ne$ $k^{e}\breve{n}d\ddot{u}$ $y^{a}n^{i}\breve{l}d^{i}g$, $y^{a}bl^{a}k$ ki$\breve{g}\ddot{u}rt^{i}\breve{g}$. $y^{a}r^{i}kl^{i}g$ $k^{a}\breve{n}d^{a}n$ $k^{e}l^{i}p$
$y^{a}ya$ $il^{e}tdi$? sün$^{ü}\breve{g}l^{i}\breve{g}$ $k^{a}\breve{n}d^{a}n$ $k^{e}l^{i}p^{e}n$ süre $il^{e}tdi$? $ıd^{u}\breve{k}$ $\ddot{o}t^{u}\breve{k}^{e}n$
$y^{a}ya$ $il^{e}tdi$? sün$^{ü}\breve{g}l^{i}\breve{g}$ $k^{a}\breve{n}d^{a}n$ . . . süre . . . . . .
I D 24 y[ış] . . . . . (I,37) $b^{a}rd^{i}g$, $kurug^{a}ru$
II D 20 [yı]ş $bud^{u}n$ $b^{a}rd^{i}g$ $il\breve{g}^{e}r\ddot{u}$ [$b^{a}r^{i}gma$] $b^{a}ı d^{i}g$, $kur^{i}g^{a}ru$ (II,29)
$b^{a}r^{i}gma$ $b^{a}rd^{i}g$, $b^{a}rd^{u}\breve{k}$ yirde $^{e}d\breve{g}\ddot{u}\breve{g}$ ol $^{e}r^{i}n\breve{c}$ $k^{a}n^{i}n$ subça
$b^{a}r^{i}gma$ $b^{a}rd^{i}g$. $b^{a}rd^{u}\breve{k}$ $y^{e}rde$ $^{e}d\breve{g}\ddot{u}\breve{g}$ ol $^{e}r^{i}n\breve{c}$ . . n $\ddot{u}g^{ü}z\breve{c}e$
yüğ^{ü}rti, sön^{ü}kün $t^{a}gça$ $y^{a}tdı$, $b^{e}\breve{g}l^{i}k$ urı $ogl^{i}n$ kul $bold\imath$,
yüğ^{ü}rti, sön$^{ü}\breve{k}i\breve{g}$ $t^{a}gça$ $y^{a}tdı$, $b^{e}\breve{g}l^{i}k$ urı $ogl^{i}n^{i}n$ kul $kıld^{i}g$.
$s^{i}l^{i}k$ $k^{i}z$ $ogl^{i}n$ kün $bold\imath$. $bilm^{e}d^{ü}\breve{k}$ üçün . . . . . .
. . . . . kün $kıld^{i}g$. ol $bilm^{e}d^{ü}\breve{k}i\breve{g}^{i}n$ üç^{u}n $y^{a}bl^{a}k^{i}n^{i}n$
I D 25 . . . . . (I,38) $b^{a}şl^{a}yu$ $kırk^{i}z$ $k^{a}g^{a}n^{i}g$ $b^{a}|b^{i}$
üç^{u}n $^{e}ç^{i}m$ $k^{a}g^{a}n$ uça $b^{a}rdı$ $b^{a}şl^{a}yu$ $kırk^{i}z$ $k^{a}g^{a}n$ . . . .
tikd^{i}m. türk $bud^{u}n^{i}g$ $^{a}tı$ küsi $y^{o}\breve{k}$ $bolm^{a}zun$ $tiy^{i}n$, $^{a}k^{a}n^{i}m$ $k^{a}g^{a}n^{i}g$
. . . türk $bud^{u}n$ $^{a}tı$ küsi $y^{o}\breve{k}$ $bolm^{a}zun$ $tiy^{i}n$, $^{a}k^{a}n^{i}m$ $k^{a}g^{a}n^{i}g$
ög^{ü}m $k^{a}tun^{i}g$ köt$^{ü}rm^{i}ş$ $t^{e}nri$ il bi$\imath^{i}\breve{g}me$ $t^{e}nri$, türk
II D 21 (II,30) ög^{ü}m $k^{a}tun^{i}g$ köl$^{ü}r^{i}\breve{g}me$ $t^{e}nri$ il $b^{e}r^{i}\breve{g}$ . . nri, türk
I D 26 $bud^{u}n$ $^{a}tı$ küsi $y^{o}\breve{k}$ $bolm^{a}zun$ . . . . . (I,39)
$bud^{u}n$ $^{a}tı$ küsi $y^{o}\breve{k}$ $bolm^{a}zun$ $tiy^{i}n$, öz$^{ü}m^{i}n$ ol $t^{e}nri$

Türk, Oğuz Beyleri; kavmi, işidin: yukarıda Tanrı [= gök] bas-
masa, aşağıda yer delinmese Türk milleti ülkeni, türeni kim bo-
I D 23 zar?. Ey Türk kavmi (I D 23) kendine dön!.. [Seni] itaatin için
yükseltmiş olan bilge hakanın imiş. İyi [ve] müstakil ülkene karşı
kendin yanıldın, fena hareket ettin. Silâhlılar nereden gelip dağıt-
tılar? Süngülü [= mızraklı] lar nereden gelip seni sürüp gölür-
düler?. Mukaddes Ötüken ormanının halkı!... Siz vardınız. İleri

[şarka] varanlarınız (I D 24) vardı. Geri [garbe] varanlarınız vardı; I D 24
[takat] vardığınız yerde hayrınız bu oldu: Kanın su gibi aktı; kemik-
lerin dağ gibi [yığılıp] yattı. Beylik erkek evlâdın < ı kul eyledi >
kul oldu. Pakize kız evlâdın cariye oldu < evledi >. Bilmediğin için,

korkaklığın için amcam hakan uçuverdi [= öldü.] (I D 25) Birinci I D 25
Kırgız hakanını Balbal diktim. Türk milletinin adı sanı yok olmasın
diye babam hakanı, annem hatunu yükseltmiş [olan] Tanrı onlara
ülke veren Tanrı [kendilerini] Türk milletinin adı sanı yok olmasın
diye beni o Tanrı (I D 26) hakan olarak [tahta] oturttu. Muhteşem I D 26

*k*ᵃg*ᵃn olᵘrtdı ᵉrⁱnç. nᵉ*n* yılsⁱg budᵘn*k*a olᵘrmᵃdⁱm, içre ᵃşsⁱz,
*k*ᵃg*ᵃn olᵘrt . . . . . ılsⁱg budᵘnda üze olᵘrmᵃdⁱm, içre ᵃşsⁱz,

tᵃşra tonsⁱz, yᵃbⁱz yᵃbl*ᵃk* budᵘnda üze olᵘ.tⁱm <

tᵃşra tonsⁱz, yᵃbⁱz yᵃbl*ᵃk* budᵘnda . . . . . [inⁱm

> inⁱm kül tiğⁱn birle sözlᵉşdⁱmⁱz. ᵃ*k*ᵃnⁱmⁱz

kül tᵉ]ğⁱn ᵉki şᵃd inⁱm kül tiğⁱn . . sözlᵉşdⁱmⁱz. . . .

I D 27 ᵉçᵘmⁱz *k*ᵃz . . . . . (I,40) tiyⁱn,

II D 22 (II,31) ᵉçᵘmⁱz *k*ᵃzgᵃnmⁱş budᵘn ᵃtı küsi y°*k* bo[lmᵃz]un tiyⁱn,

türk budᵘn üçün tün udⁱmᵃdⁱm, küntᵘz olᵘrmᵃd<ⁱm>. inⁱm
türk budᵘn üçᵘn tün udımᵃdⁱm, küntᵘz olᵘrmᵃdⁱm. inⁱm
kül tiğⁱn birle ᵉki şᵃd birle ölü yitü *k*ᵃzgᵃndⁱm. ᵃnça *k*ᵃzgᵃnⁱp
. . . . . birle ölü yitü *k*ᵃzgᵃndⁱm. ᵃnça *k*ᵃzgᵃnⁱp
biːⁱki budᵘnⁱg ot sub *k*ᵗlmᵃdⁱm mᵉn [özᵘm *k*ᵃgᵃn olᵘrtᵘ*k*ᵗma]
birⁱki budᵘnⁱg ot sub *k*ᵗlmᵃdⁱm. . . . . .

I D 28 . . . (I,41) bᵃrmⁱş budᵘn ölü yitü yᵃdᵃgⁱn yᵃlᵃnⁱn yᵃna

II D 23 yir sᵃyu bᵃrmⁱş bu[dᵘn yᵃdᵃgⁱn yᵃlᵃnⁱn?] ölü yitü [yᵃna?] (II,32)

kᵉlti. budᵘnⁱg iğⁱdᵉyin tiyⁱn, yırgᵃru ogᵘz budᵘn tᵃpa, ilğᵉrü
kᵉlti. budᵘnⁱg iğⁱdᵉyⁱn tiyⁱn, yırgᵃru ogᵘz bubᵘn tᵃpa, ilğᵉrü

*k*ıtᵃ*y* tᵃlᵃbı budᵘn tᵃpa, birğᵉrü tᵃbgᵃç tᵃpa ulᵘg sü ᵉki
*k*ıtᵃ*y* tᵃtᵃbı [bu]dᵘn tᵃpa, birğᵉrü tᵃdgᵃç tᵃpa < > ᵉki

I D 29 yᵉğⁱr[mi sülᵉdⁱm] . . . . . .(I,42) kisre tᵉ*n*ri yᵃrlⁱ*k*ᵃzu
yᵉğⁱr[mi sülᵉdⁱm] . . . sün*ᵘ*şdⁱm. ᵃnda kisre tᵉ*n*ri yᵃrlⁱ*k*ᵃdᵘ*k*

*k*utⁱm bᵃr üçᵘn ülüğⁱm bᵃr üçün öltᵉçi buldᵘnⁱg tirⁱğrü iğⁱtⁱm,
üçᵘn *k*utⁱm ülᵘğⁱm bᵃr üçᵘn öltᵉçi budᵘnⁱg . . ü iğⁱtⁱm,
yᵃlᵃ*n* budᵘnⁱg tonlⁱg, çıgᵃ*y* budᵘnⁱg bᵃy *k*ıldⁱm, ᵃz

II D 24 yᵃlᵃ*n* budᵘnıg tonlⁱg *k*ıldⁱm çıgᵃ*y* bud . . bᵃy *k*ı . (II,33) ᵃz

budᵘnⁱg ökᵘş *k*ıltⁱm. ıgᵃr ⁱllⁱğde . . . . . .
budᵘnⁱg ökᵘş *k*ıldⁱm. ⁱgᵃr ⁱllⁱğde [ı]gᵃr *k*ᵃgᵃnlⁱgda yᵉğ *k*ıldⁱm,

---

bir kavmin üzerine hakan olmadım.İçte aşsız, dışta elbisesiz korkak ve zavallı bir kavmin üstüne hükümdar oldum. Küçük kardeşim Kültegin <ve iki şad> ile sözleştik. Babamızın ve amcamızın kazandığı

ID 26

ID 27

ID 28

ID 29

---

milletin adı sanı yok olmasın (I D 27) diye Türk milleti için gece uyumadım. Gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kültegin ile iki Şad ile ölesiye kadar çalıştım. Bu kadar cehtedip müttehit milleti aç, su [yani vahdetsiz] kılmadım. Ben kendim hakan olduğumda etraftaki yerlere (I D 28) varmış olan kavim ölü ve bitik bir halde yayan ve çıplak olarak geri geldi. Kavmi yükselteyim diye yukarı [şimalde] Oğuz kavmine karşı, ileri [şarkta] Kıtan, Tatabı kavimlerine karşı, beri [cenupta] Çinlilere karşı büyük ordu [ile] on iki [defa] sefer ettim, muharebe ettim. Ondan (I D 29) sonra Tanrı buyurduğu [ve] taliim olduğu için kısmetim olduğu için ölecek olan milleti diriltip doğrulttum, çıplak kavmi elbiseli, fakir kavmi zengin kıldım, az kavmi çok kıldım. Gayrı [= başka] ülkelerden, gayrı [= başka] hakanlardan daha iyi kıldım. Dört taraf-

I D 30 . . . . . (I,43) buld^{u}n^{ı}g *kop* b^{a}z *kıld^{ı}m*, y^{a}g^{ı}s^{ı}z *kıld^{ı}m*
tört bul^{u}nd^{a}*kı* buld^{u}n^{ı}g *kop* b^{a}z *kıld^{ı}m*, y^{a}g^{ı}s^{ı}z *k^{ı}*[ld]^{ı}m

kop m^{a}*na* körti. iş^{i}ğ küç^{i}ğ birür bunça törüğ *k^{a}z*g^{a}nç
kop m^{a}*na* körti. *(Buradan sonra Bılge han yazıtı artık Kül tegin yazıtına benzemediğinden bunun devamını aşağıda okuyacaksınız.)*

in^{i}m kül tiğ^{i}n özinçe k^{e}rg^{e}k boldı. ^{a}*k^{a}n^{ı}*m *k^{a}*g^{a}n uçd^{u}*kda*

I D 31 in^{i}m kül tiğ^{i}n yi[ti y^{a}şda *k^{a}*ltı . . . . . (I,44) um^{a}yt^{e}ğ öğ^{e}m
*k^{a}*tun kut^{ı}*na* in^{i}m kül tiğ^{i}n ^{e}r^{a}t boldı. ^{a}ltı y^{e}ğ^{i}rmi y^{a}şı*na* ^{e}çim *k^{a}*g^{a}n
ilin törüsin ^{a}nça *k*azg^{a}ndı. ^{a}ltı çub sugd^{a}*k* t^{a}pa sül^{e}d^{i}m^{i}z. bozd^{ı}m^{ı}z.

I D 32 t^{a}bg^{a}ç *on* tul^{u}*k* biş t[üm^{e}n sü k^{e}lti, sün^{ü}şd^{i}m^{i}z?] (I,45) kül tiğ^{i}n
y^{a}d^{a}g^{ı}n opl^{a}yu t^{e}gdi. *on* tut^{u}*k* yorçın y^{a}r^{a}*k*l^{ı}g ^{e}l^{i}ğ^{i}n tutdı.
y^{a}r^{a}*k*l^{ı}gdı *k^{a}*g^{a}n*ka* ^{e}nç ul^{a}dı. ol süğ ^{a}nda y^{o}*k* *k*ışd^{ı}m^{ı}z. bir ol^{a}z
y^{a}şı*na* ç^{a}ça s^{e}*n*ünke sün^{ü}şd^{i}m^{i}z. ^{e}*n*^{i}lki t^{a}d^{ı}*k^{ı}*n çu *^{ı}n* boz [^{a}t^{ı}ğ

I D 33 bin^{i}p t^{e}ğdi. ol ^{a}t ^{a}nda] (I,46) ölti. ^{e}kinti ışb^{a}ra y^{a}m^{a}l^{a}r boz ^{a}t^{ı}ğ
bin^{i}p t^{e}ğdi. ol ^{a}t ^{a}nda ölti. üç^{ü}nç y^{e}ğ^{i}nsil^{i}ğ b^{e}ğ^{i}*n* k^{e}d^{i}ml^{i}ğ tor^{ı}g^{ı}
bin^{i}p t^{e}ğdi. ol ^{a}t ^{a}nda ölti. y^{a}r^{a}*k*ında y^{a}lm^{a}sında yüz ^{a}rt^{u}*k* ^{o}*k*un

I D 34 urtı. yizke b^{a}şı*n*a bir t[^{e}ğm^{e}di?] . . . . . (I,47) t^{e}ğd^{ü}*k*in türk
b^{e}ğl^{e}r *kop* bilirsiz. ol süğ ^{a}nda y^{o}*k* *k*ışd^{ı}m^{ı}z. ^{a}nda kisre y^{e}r
b^{a}y^{ı}r*k*u ul^{u}g ırk^{e}n y^{a}ğı boldı. ^{a}nı y^{a}*y*^{ı}p türği y^{a}rgun költe
bozd^{ı}m^{ı}z,. ul^{u}g ırk^{e}n ^{a}z*k^{ı}ya* ^{e}r^{e}n t^{e}z^{i}p b^{a}rdı. kül tiğ^{i}n [^{a}ltı

I D 30 taki (I D 30) kavmi hep muti kıldım. Düşmansız kıldım. [Bunlar] hep bana itaat etti. İşini, gücünü veren bunca türeyi kazanıp küçük kardeşim Kül tegin vadesi gelince vefat etti. Babam hakan

I D 31 öldüğü vakit küçük kardeşim Kültegin yedi yaşında kalmıştı. (I D 31) Umaya (21) benziyen annem hatunun taliine küçük kardeşim Kül tegin er adını aldı. On altı yaşında amcam hakanın ülkesini, türesini böylece kazandı. Altı çub, Sugdaklara (22) karşı sefer ettik. [Onları] bozduk.

I D 32 Çinli Ong tutuk elli [bin kişilik bir ordu ile geldi. Harp ettik.] (I D 32) Kültegin piyade ile hücum etti. Ong tutukun.... ni silâhlı elini tuttu. Silâhlı olarak hakana getirdi. O orduyu orada yok ettik. Yirmi bir yaşında Çaça-Sengüne [karşı] sefer ettik. En ilkin

I D 33 Tadık Çurun boz [atına binip hücum etti. O at orada] (I D 33) öldü. İkinci olarak ta İşbara Yamatarın boz atına binip hücum etti. O at orada öldü. Üçüncü olarak Yeginsilig beyin giyimli duru (23)

I D 30 ᚲᛦᛋᚴᛁᚾ : ᛏᛁᚱᚴᛁᛁᚾ : ᚴᛁᛁᛗᛋᛁᚾ : ᚴᛁᛁᛗᛋᛁᚾ : ᚴᛁᛁᛗᛋ

ID 35 otᵘz] (I,48) yᵃşına *kırkᵗ*z tᵃpa sülᵉdⁱmⁱz. sünüğ bᵃtⁱmı *k*ᵗr'g
sökᵘpᵉn köğmᵉn yışⁱg toga yorıp *kırkᵗ*z budᵘnⁱg uda bᵃsdⁱmⁱz.
*k*ᵃgᵃnın birle sona yışda sünüşdⁱmⁱz. kül tiğⁱn bᵃyⁱr*k*un [ⁱn ᵃk
ID 36 ᵃdgⁱ]r[ⁱg] (I,49) binⁱp oplᵃyu tᵉğdi. bir ᵉrⁱğ ᵘ*k*un urtı. ᵗki
ᵉrⁱğ udⁱşru sᵃnçdı. ol tᵉğdü*k*de bᵃyⁱr*k*unⁱ*n* ᵃ*k* ᵃdgⁱrⁱg udlⁱ*k*ın
sıyu urtı. *kırkᵗ*z *k*ᵃgᵃnın ölürtⁱmⁱz, ilin ᵃltⁱmⁱz. ol yılka
ID 37 tü [rğⁱş tᵃpa ᵃltun yışⁱg] (I,50) toga ᵉrtⁱş ügüzⁱğ kᵉçe yorıdⁱmⁱz.
türğⁱş budᵘnⁱg uda bᵃsdⁱmⁱz. türğⁱş *k*ᵃgᵃn süsi bolçuda otça
borça kᵉlti. sünüşdⁱmⁱz. kül tiğⁱn bᵃşgu boz ᵃt binⁱp tᵉğdi. bᵃşgu
ID 38 boz kⁱ . . . (I,57) tutzt. ᵉkisin özi ldzdı?. ᵃnda yᵃna kirⁱp
türgⁱş *k*ᵃgᵃn buyrᵘkı ᵃz tutᵘ*k*ug ᵉlⁱğⁱn tutdı. *k*ᵃgᵃnın ᵃnda ölürtⁱmⁱz.
ilin ᵃltⁱmⁱz. *k*ᵃra türğⁱş budᵘn *k*op içⁱkdi. ol budᵘnⁱg tᵃbᵃrda
ID 39 *k*o . . . . . (I,52) sugdᵃ*k* budᵘn itᵉyin tiyⁱn, yinçü üğüzⁱğ
kᵉçe tᵉmⁱr *k*ᵃpⁱg*k*a tᵉği sülᵉdⁱmⁱz. ᵃnda kisre *k*ᵃra türğⁱş budᵘn
yᵃgı bolmⁱş, kᵉnᵉrᵉs tᵃpa bᵃrdı. bizⁱn sü ᵃtı turᵘ*k* ᵃzu*k*ı yo*k* ᵉrti,
ID 40 yᵃblᵃ*k* kiçi ᵉr . . . . . (I,53) ᵃlp ᵉr bizⁱne tᵉğmiş ᵉrti. ᵃndᵃ
ödke ökᵘnⁱp kül tiğⁱnⁱğ ᵃz ᵉrᵉn irtürü ıtⁱmⁱz. ulᵘg sünüş sünüşmⁱş
ᵃlp şᵃlçı ᵃ*k* ᵃtın binⁱp tᵉğmⁱş, *k*ᵃra türğⁱş budᵘnⁱg ᵃnda öldürmⁱş
ᵃlmⁱş. yᵃna yorⁱp . . . . . .

Kırgızlara karşı sefer ettik. Mızrak batımı karı sökerek Gökmen ormanına doğru yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastık. Hakan ile Songa ormanında harp ettik. Kül tegin Bayırkunun ak ay-
ID 36 gırına (ID 36) binip hücum etti. Bir eri okuyla vurdu. İki eri birbirinden sonra mızrakladı. Bu hücumda Bayırkunun ak aygırına oyluğunu kırdı. Kırgız hakanını öldürdük. Ülkesini aldık. O sene
ID 37 de [Türgişlere karşı Altun ormanını] (ID 37) doğru Ertiş ırmağına geçerek yürüdük. Türgiş kavmini uykuda bastık. Türgiş hakanının ordusu Bolçu'da ateş ve su gibi geldi. Harp ettik. Kül tegin
ID 38 başı boz olan ata binip hücüm etti. Başı boz.... (ID 38) Oradan geri döndüğümüz vakit Türgiş hakanının buyruğu Az Tutuku esir tuttular. Hakanını orada öldürdük. Ülkesini aldık. Kara Türgiş [= Türgiş halkı] kavmi hep itaat altına girdi. Bu millet
ID 39 Tabarda (kondurduk) (ID 39) Sugdak kavmini tanzim edeyim diye İnci ırmağını geçerek Demir Kapıya kadar sefer ettik. Ondan sonra Kara Türgiş kavmi düşman olmuş, Kenerese karşı vardı. Bizim ordunun atı fena (25), erzakı yok idi.
ID 40 Korkak [= fena] kişiler [idi.] (ID 40) Cesur erler bize hücum etmişler idi. Böyle bir zamanda meyus olarak Kül tegini az kişi ile

ID 35 ..... ID 36 ..... ID 37 ..... ID 38 ..... ID 39 ..... ID 40 .....

ayırıp göndeı dik. Büyük [bir] harp etmiş. Alp Şalçı ak atına binip hücum etmiş, Kara Türgiş kavmini orada öldürmüş [itaati altına] almış, geri dönerken.

ŞİMAL TARAFI

I Ş 1 (I,54) . . . . . birle *k*oşu tut^{u}*k* birle sün^{ü}ş^{m}i^{ş}, ^{e}rin *k*op ölürm^{i}ş; ^{e}bin b^{a}r^{ı}mın . . . in *k*op k^{e}lürti. k^{ü}l tiğ^{i}n yiti ot^{uz} y^{a}şın*a* *k*^{a}rl^{u}*k* bud^{u}n ^{e}rür b^{a}rur ^{e}rkli y^{a}gı boldı. t^{a}m^{a}g ıd^{uk}

I Ş 2 b^{a}şda sün^{ü}şd^{i}m^{i}z. (I,55) [k^{ü}l] tiğ^{i}n ol sün^{ü}şde otuz y^{a}ş^{a}yur ^{e}rti. ^{a}lp şalçı [^{a}*k* ^{a}t]ın bin^{i}p opl^{a}yu t^{e}ğdi. ^{e}ki ^{e}r^{i}ğ ud^{ı}şru s^{a}nçdı. *k*^{a}rl^{u}*k*ug ölürt^{i}m^{i}z, ^{a}lt^{ı}m^{ı}z. ^{a}z bud^{u}n y^{a}gı *k*^{a}ldı. *k*^{a}ra költe

I Ş 3 sün^{ü}şd^{i}m^{i}z. kül tiğ^{i}n bir *k*^{ı}r*k* y^{a}ş^{a}yur ^{e}rti. ^{a}lp şalçı ^{a}kın (I,56) bin^{i}p opl^{a}yu t^{e}ğdi. ^{a}z ^{e}lt^{e}b^{e}r^{i}ğ tutdı, ^{a}z bud^{u}n ^{a}nda y^{o}*k* boldı. ^{e}çim *k*^{a}g^{a}n ili *k*^{a}m^{a}ş^{ı}g bolt^{u}*k*ında, bud^{u}n ilğikği bolt^{u}*k*ında iz^{gi}

I Ş 4 bud^{u}n birle sün^{ü}şd^{i}m^{i}z. kül tiğ^{i}n ^{a}lp şalçı ^{a}kın bin^{i}p (I,57) o[pl^{a}yu t^{e}ğd]i. ol ^{a}t ^{a}nda tüş[di, i]zğ^{i}l [bud^{u}n] ölti. t^{o}*k*uz og^{uz} bud^{u}n k^{e}ntü bud^{u}n^{ı}m ^{e}rti. t^{e}*n*ri yir bulg^{a}*k*ın üçün y^{a}gı boldı. bir yıl*k*a biş yolı sün^{ü}şd^{i}m^{i}z. ^{e}nil^{i}k togu b^{a}l^{ı}*k*da sun^{ü}şd^{i}m^{i}z.

I Ş 5 (I,58) kül tiğ^{i}n ^{a}zm^{a}n ^{a}*k*^{ı}g bin^{i}p opl^{a}yu t^{e}ğdi. ^{a}ltı ^{e}r^{i}ğ s^{a}nçdı. sü [t^{e}]ğisinde yit^{i}nç ^{e}r^{i}ğ *k*ıl^{ı}çl^{a}dı. ^{e}k^{i}nti *k*uşl^{ı}g^{a}*k*da ^{e}d^{i}z birle sün^{ü}şd^{i}m^{i}z. kül tiğ^{i}n ^{a}z y^{a}g^{ı}zın bin^{i}p opl^{a}yu t^{e}ğ^{i}p bir ^{e}r^{i}ğ s^{a}nçdı.

ŞİMAL TARAFI

I Ş 1 İlle Koşu Tutuk ile harp etmiş; erlerini hep öldürmüş. Evini, malını... hep getirdi. Kül tegin yirmi yedi yaşında [iken] hür ve müstakil olan Karluk kavmi düşman oldu. Mukaddes

I Ş 2 Tamag başında harp ettik. (I Ş 2) [Kül] tegin o muharebede otuz [yaşını] yaşıyor idi. Alp Şalçı [denilen ak at]ına binip hücüm etti. İki kişiyi birbiri sıra mızrakladı. Karlukları öldürdük. [İtaat altına] aldık. Az kavm düşman kaldı. Kara Gölde harp ettik. Kül tegin [o zamanda] otuz bir [yaşını] yaşıyor idi. Alp Şalçı

I Ş 3 [denilen] atına (I Ş 3) binip hücum etti. Azların Eltebirini tuttu. Az kavmi orada yok oldu. Amcam hakanın ülkesi asî olduğunda kavim ora kin (?) beslediğinde İzgil kavmi ile harp ettik. Kül

I Ş 4 tegin, Alp Şalçı ak atına binip (I Ş 4) hü[cum et]ti. O at orada düştü. İzgil [kavmi] öldü. Dokuz Oğuz kavmi kendi kavmim idi. Gök ve yer karıştığı için düşman oldu. Bir senede beş defa harp ettik.

I Ş 5 En ilki Togu Balık [şehrinde] harp ettik. (I Ş 5) Kül tegin

ŞİMAL TARAFI

I Ş 1 .....

I Ş 2

I Ş 3

I Ş 4

I Ş 5

Azgan akına binip hücum etti. Altı eri mızrakladı. Ordu [biribirine] değdiği vakit yedinci eri kılıçladı. İkinci [olarak] Kuşlagakta Edizde harp ettik. Kül tegin Az yagız [atına] binip hücum ederek

I Ş 6 (I.59) t^{o}*k*uz ^{e}r^{i}g ^{e}ğ^{i}re t^{o}*k*ıdı, ^{e}d^{i}z bud^{u}n ^{a}nda ölti. üç^{ü}nç bu . . da
og^{u}z birle sü*n*^{ü}şd^{i}m^{i}z. kül tiğ^{i}n ^{a}zm^{a}n ^{a}*k*^{ı}g bin^{i}p t^{e}ğdi, s^{a}nçdı; süsin

I Ş 7 s^{a}nçd^{ı}m^{ı}z, ilin ^{a}lt^{ı}m^{ı}z. törtü^{n}nç çuş b^{a}şında sü*n*^{ü}şd^{i}m^{i}z. türk (I,60)
bud^{u}n ^{a}d^{a}*k* *k*^{a}m^{a}ştdı, y^{a}bl^{a}*k* bo[ld^{a}ç]ı ^{e}rti. oza [k^{e}]lm^{i}ş süsin kül
tiğ^{i}n ^{a}g^{ı}t^{ı}p to*n*ra bir ug^{u}ş ^{a}lp^{a}gu on ^{e}r^{i}ğ to*n*a tiğ^{i}n yuğında ^{e}ğir^{i}p
öl^{ü}rt^{i}m^{i}z. biş^{i}nç ^{e}zğ^{e}nti *k*^{a}d^{a}zda og^{u}z birle sü*n*^{ü}şd^{i}m^{i}z. kül tiğ^{i}n

I Ş 8 (I,61) ^{a}z y^{a}g^{ı}zın bin^{i}p t^{e}ğdi. ^{e}ki ^{e}r^{i}ğ s^{a}nçdı. b...a b...dı [1] ol sü
^{a}nda ö[lti] ^{a}mga *k*urg^{a}n *k*ışl^{a}p y^{a}zı*n*a og^{u}zg^{a}ru sü t^{a}ş^{ı}*k*d^{ı}m^{ı}z.
kül t^{e}ğ^{i}n b^{e}ğ b^{a}şl^{a}yu *k*ıt^{ı}m^{ı}z. og^{u}z y^{a}gı ordug b^{a}sdı. kül tiğ^{i}n

I Ş 9 (I,62) öğs^{ü}z ^{a}*k*ın bin^{i}p t^{o}*k*uz ^{e}r^{e}n s^{a}nçdı. ordug birm^{e}di. öğ^{ü}m
k^{a}tun ul^{a}yu öğ^{e}l^{e}r^{i}m ^{e}k^{e}l^{e}r^{i}m k^{e}l^{i}*n*ünim *k*onç^{u}yl^{a}r^{ı}m bunça y^{e}me

I Ş 10 tir^{i}ği kü*n* bold^{a}çı ^{e}rti. öl^{ü}ği yurtda yolta y^{a}tu *k*^{a}ld^{a}çı ^{e}rt^{i}ğ^{i}z (I,63)
kül tiğ^{i}n y^{o}k ^{e}rs^{e}r, *k*op öltçi ^{e}rt^{i}ğ^{i}z. in^{i}m kül tiğ^{i}n k^{e}rğ^{e}k boldı. öz^{ü}m
s^{a}*k*^{ı}nd^{ı}m. körür köz^{ü}m körm^{e}zt^{e}ğ, bil^{i}r bil^{i}ğ^{i}m bilm^{e}zt^{e}ğ boldı. öz^{ü}m

[1] Radloff burayı şöyle okuyor: b^{a}lı*k*a b^{a}rm^{a}dı.

I Ş 6 bir eri mızrakladı. (I Ş 6) Dokuz kişiyi eğire dokudu. Ediz kavmi orada öldü. Üçüncü bu[.....]da Oğuzlarla harp ettik. Kültegin Azman akına binip hücum etti, mızrakladı. Askerlerini mızrakladık.

I Ş 7 Ülkesini aldık. Dördüncü Çuş başında harp ettik. Türk (I Ş 7) kavminin ayağı burkuldu [= metaneti kalmadı]; korkak oluverdiler. O gelmiş olan ordusunu Kül tegin püskürtüp Tonglardan bir kabile [ve] Alpagulardan on eri Tonga tegin cenaze merasiminde sarup öldürdük. Beşinci Ezgenti Kadazda Oğuzlarla harp ettik.

I Ş 8 Kül tegin az yağızına binip hücum etti. İki eri mızrakladı. [.....] O ordu orada öldü. Amga kalesinde kışlayıp ilk baharda Oğuzlara doğru ordu çıkardık. Kül tegini baş kumandan tayin edip (?)

I Ş 9 gönderdik. Düşman Oğuzlar karargâhı bastılar. Kül tegin (I Ş 9) Öksüz [denilen] akına binip dokuz eri mızrakladı. Karargâhı vermedi. Annem hatun, büyük annelerim [yahut kaynanalarım ?], ablalarım, gelinim, prenseslerim içinde sağ kalanlar cariye ola-

I Ş 10 caklar idi. Ölüler de yurtta, yolda yatakalacak idiniz. (I Ş 10) Kül tegin yok olsa idi; hep ölecek idiniz. (?) Küçük kardeşim vefat etti. Ben yaslandım. Görür gözüm görmez gibi; bilir bilgim bilmez gibi oldu. Ben yaslandım. Zamanı Tanrı takdir eder; kişi

I Ş 6 ⟨illegible⟩

I Ş 7 ⟨illegible⟩

I Ş 8 ⟨illegible⟩

I Ş 9 ⟨illegible⟩

I Ş 10 ⟨illegible⟩

I Ş 11 $s^{a}k^{ı}nd^{ı}$m. öd t^{e}*n*ri $y^{a}s^{a}$r, kişi oglı *k*op öl^{ü}ğli törüm^{i}ş (I,64) ^{a}nça $s^{a}k^{ı}nd^{ı}$m. közde y^{a}ş $k^{e}ls^{e}$r ^{e}tide kön^{ü}lte sıg^{ı}t $k^{e}ls^{e}$r, $y^{a}nd^{a}$ru $s^{a}k^{ı}nd^{ı}$m, $k^{a}t^{ı}$gdı $s^{a}k^{ı}nd^{ı}$m. ^{e}ki şad ul^{a}yu in$^{i}y^{i}$gün^{i}m ogl^{a}n^{ı}m b^{e}gl$^{e}r^{i}$m bud^{u}n^{ı}m közi k^{a}şı $y^{a}bl^{a}k$ bold^{a}çı tip $s^{a}k^{ı}nd^{ı}$m. yugçı sıg^{ı}tçı

I Ş 12 *k*ıt^{a}y $t^{a}t^{a}$bı bud^{u}n b^{a}şl^{a}yu (I,65) ud^{a}r s^{e}*n*ün k^{e}lti. $t^{a}bg^{a}$ç $k^{a}g^{a}$nda is^{i}yi lik^{e}*n* k^{e}lti. bir tüm^{e}n ^{a}gı ^{a}ltun küm^{ü}ş $k^{e}rğ^{e}ks^{i}$z k^{e}lürti. tüpüt $k^{a}g^{a}$nda böl^{e}n k^{e}lti. *k*ur^{ı}ya kün $b^{a}t^{ı}s^{ı}kd^{a}kı$ suğd $b^{e}rç^{e}k^{e}$r bu$k^{a}r^{a}k$ ul^{u}s bud^{u}nda n^{e}*n* s^{e}*n*ün og^{u}l $t^{a}rk^{a}$n k^{e}lti

I Ş 13 (I,66) on ^{o}k ogl^{ı}m türğ^{i}ş $k^{a}g^{a}$nda $m^{a}k^{a}r^{a}$ç $t^{a}mg^{a}$çı, og^{u}z bilğe $t^{a}mg^{a}$çı k^{e}lti. *k*ırk^{i}z $k^{a}g^{a}$nda t^{a}rduş ın^{a}nçu çur k^{e}lti. $b^{a}rk$ itğüçi $b^{e}d^{i}$z $y^{a}r^{a}t^{ı}$gma bit^{i}ğ t^{a}ş itğüçi $t^{a}bg^{a}$ç $k^{a}g^{a}$n ç$^{ı}k^{a}$nı ç^{a}*n* s^{e}*n*ün k^{e}lti.

ŞİMAL - DOĞU TARAFI

I Ş D (I,67) kül tiğ^{i}n *koy* yılka yiti $y^{e}ğ^{i}rm^{i}$ke uçdı. to*k*$^{u}z^{ı}$nç ^{a}y yiti ot^{u}z*k*a yug ^{e}rtürt$^{i}m^{i}$z. $b^{a}rk$ın $b^{e}d^{i}$zin bit^{i}ğ t^{a}ş[ın] biçin yılka yit^{i}nç ^{a}y yiti ot^{u}z*k*a *k*op al$k^{a}d^{ı}$ [$m^{ı}$]z. kül tiğ^{i}n ö[l^{i}p] *k*ır*k* $^{a}rt^{u}k$[ı y]iti. y^{a}ş*ık* bul^{ı}t [^{1}] t^{a}ş . . . . . bunça $b^{e}d^{i}$zçiğ toyg^{u}n $^{e}lt^{e}b^{e}$r k^{e}lü <r>ti.

[^{1}] Thomsen y^{a}şl^{ı}g boltı okumak istiyor.

I Ş 11 oğlu hep ölmek için türemiş. (I Ş 11) Böyle yaslandım. Gözden yaş gelerek, etten (?), gönülden feryat gelerek yanıp yakıldım. Çok fazla yaslandım. İki Şad [ile beraber] küçük kardeşlerim ve kardeş oğullarım(?), oğullarım, beylerim ve kavmimin gözü, kaşı [ağlamaktan] fena olacak diye sakındım. Matemci ve ağlayıcı ola-

I Ş 12 rak Kıtan, Tatabı kavminin reisi (I Ş 12) Udar Sengün geldi. Çin Hakanından Liken (26) ve Işiyi (?) geldi. Bir tümen hediye ile ölçüsüz altın, gümüş getirdi. Tibet Hakanından Bölen geldi. Geride [gaıpte] gün batısında Sugd, Berçeker [= Acemler], Buhara ulus ve kavimlerinden Neng Sengün ile Ogul Tarkan geldi-

I Ş 13 ler. (I Ş 13) On ok [kavminden] oğlum Türgiş hakanından nişancı Makaraç [ile] nişancı Oguz Bilge geldiler. Kırgız Hakanından Tarduş Inançu Çur geldi. Bark inşası için, nakış yaratmağa, abide taşını inşaya Çin hakanından Çıkan (?) ile Çang - Sengün geldi.

I Ş 11 : ⰹⰻⰴⰻ : ⰻⰽⰽⰰⰽⰰⰽ : ⰻⰹⰻⰻⰴⰰⰴ : ⰻⰹⰻⰻⰽⰻⰽ : ⰻⰽⰻⰽⰻⰽ : ⰻⰽⰻⰽⰻⰽ : ⰻⰽ

CENUP - DOĞU TARAFI

I C D (l,68) bunça bitᵢğ bitᵢğme kül tiğᵢn ᵃtısı yolᵘg tiğᵢn bitidᵢm. yiğᵢrmi kün olᵘrᵢp bu tᵃşka bu tamka kop yolᵘg tiğᵢn bitidᵢm. ıgᵃr oglᵃnᵢnᵢzda tᵃygunᵢnᵢzda yᵢğde iğᵉdür ᵉrtᵢğᵢz, uça bᵃrdᵢgᵢz, tᵉnr[i]... tirᵢğ ᵉdkiçe [1]

CENUP - BATI TARAFI

I C B (l,69) — kül tiğᵢnᵢn ᵃltunın kümüşin ᵃgışın bᵃrᵢmın tür . . . k . . ın yᵃgma toygᵘt bu . . . bᵉğᵢm tiğᵢn yüğᵉrü tᵉn[ri] . . . . . tᵃş bitᵢdᵢm yollᵘg tiğᵢn.

BATI TARAFI

ÇİNCE YAZITIN SAĞ TARAFINDA

I B 1 kur. dᵃn. ug öıti inᵢm kül tiğᵢn . . . . . işᵢg küçᵢğ birtük üçün türk bilge kᵃgᵃn ᵃnᵘk. ka inᵢm kül tiğᵢnᵢğ közᵉdü olᵘrt — —

I B 2 ınᵃnçu ᵃpa yᵃ, gᵃn tᵃrkᵃn atᵢg . . .rt(?)m — —

[1] Thomsen tirᵢğ ᵉtküçi okumak istiyar.

CENUP-DOĞU TARAFI

I C D Bunca yazıları yazan [ben] Kül teginin hemşirezadesi (?) Yolug Tegin yazdım. Yirmi gün oturup bu taşa bu damgayı koyup [ben] Yo ug tegin yazdım. Sadık oğullarınız ve taygunlarınızdan daha iyi idare ettiniz. [Şimdi] ölüverdiniz..... Tanrı .... diriltici

CENUP-BATI TARAFI

I C B Kül tegin altınını, gümüşünü, hazine ve mallarını..... yagma toygunlar.. Beyim Tegin yukarı göğe [.....] taş yazdım. Yolug tegin.

CENUP-DOĞU TARAFI

I C D

CENUP - BATI TARAFI

I C B

BATI TARAFI

I B 1

I B 2

BATI TARAFI

Küçük kardeşim Kül tegin [.....] işini, gücünü [bana] verdiği için [ben de] Türk bilge hakan..... Küçük kardeşim Kül tegini gözetmek [üzere] oturdum. (I B 2) Adı Inançu Apa Yarkan Tarkandır. I B 1 I B 2

İKİNCİ YAZIT

BİLGE HAN YAZITI

(Bundan daha evvelki satırlar Kül tegin yazıtına benzediğinden birinci yazıta bakınız. S. 22)

ŞİMAL TARAFI

II Ş 9 [$^{a}k^{a}n^{ı}$m] (II,9) $k^{a}g^{a}$n ^{e}ç^{i}m $k^{a}g^{a}$n ol^{u}r$^{tu}\breve{k}$ında tört bul^{u}n^{da}k^{ı} bud^{u}n^{ı}g n$^{e}\breve{n}$çe itm[^{i}ş] . . . . . t^{e}*n*ri y^{a}r$^{ı}k^{a}$d$^{u}\breve{k}$ [üç^{u}n ö]z^{ü}m ol^{u}r$^{tu}\breve{k}^{ı}$ma [tört bul^{u}n^{da}k^{ı}] bud^{u}n^{ı}g it^{di}m y^{a}r^{a}td^{ı}m, i . . . . . *k*ıld^{ı}m. [t]ürğ^{i}ş $k^{a}g^{a}nk$a kız^{ı}m[^{ı}n] . . ^{e}r^{te}*n*ü [ul^{u}g] törün ^{a}lı bir^{ti}m.

II Ş 10 tür[g^{i}ş $k^{a}g^{a}$n?] (II,10) *k*ızın ^{e}rt^{e}*n*ü ul^{u}g törün ogl^{ı}ma ^{a}lı birt^{i}m . . . . . [^{e}r^{te}*n*ü u]l^{u}g [törün ^{a}lı] birt^{i}m. y . . . . . t ^{e}r^{t}ü . . m . . . . . [b^{a}ş^{ı}g]'g yük$^{ü}\breve{n}^{d}$ü^{r}t^{i}m,

II Ş 11 tizl^{i}ğ^{i}ğ sök^{ü}r^{ti}m. üze t^{e}*n*ri ^{a}sra y^{e}r y^{a}r$^{ı}k^{a}$d$^{u}\breve{k}$ üç[^{u}n] — (II,11) köz^{i}n körm^{ed}ü$\breve{k}$ *k*ulk^{a}k^{ı}n ^{e}ş^{i}dm^{ed}ü$\breve{k}$ bud^{u}n^{ı}m^{ı}n ilğ^{e}rü kün to[g^{u}s^{ı}k*ı*na], birğ^{e}rü . . . *k*a, *k*ur^{ı}g^{a}ru [kün b^{a}t^{ı}sı*k*^{ı}na; yırg^{a}ru tün] . . . . . [^{a}ltunı]n ör^{ü}*n* küm^{ü}şin *k*ırg^{ı}gl^{ı}g *k*ut^{a}yın

---

BİLGE HAN YAZITI

ŞİMAL TARAFI

II Ş 9 Babam (II Ş 9) hakan, amcam hakan [tahta] oturdukları vakit dört taraftaki kavimleri nice tanzim etmiş [.....] Tanrı buyurduğu [için] ben [de tahta] oturduğumda [dört taraftaki] kavmi tanzim ettim; tensik ettim. [.....] kıldım. [.....] Türgiş Hakanına kızımı [.....] büyük merasimle alıverdim. [= gelin verdim]

İKİNCİ YAZIT

ASIL METİN

II Ş 9 . . . . . :

:

:

:

II Ş 10 :

:

:

II Ş 11 :

:

:

:

:

II Ş 10 Tür[giş Hakan] (II Ş 10) Kızını büyük merasimle oğluma alıverdim..... Büyük [merasimle alı] verdim..... Başlılara baş eğdirdim. Dizlilere diz çöktürdüm. Yukarıda Tanrı, aşağıda yer

II Ş 11 buyurduğu [için] (II Ş 11) gözünün görmediği, kulağının işitmediği [yerlere] melletimi ileri gün doğusuna, beri gün ortasına, geri [gün

II Ş 12 ᵉkinlⁱğ ⁱsⁱğ[tis]in özlᵘk ᵃtın ᵃdgⁱrın *k*ᵃra k[işin] (II,12) kök tᵉy*ᵉn*in türkⁱme budᵘnⁱma *k*ᵃzgᵃnu birtim, iti birtⁱm . . . . nbu*n*sⁱz kıld‿ⁱm. üze tᵉ*n*ri ᵉrklⁱğ . . . . . üm n og . . . . . .

II Ş 13 . . . n . . . [bᵉğlᵉ]rⁱğ budᵘn (II,13) . . .iğⁱdⁱ*n* ᵉmğᵉtmᵉ*n* tolgᵃtmᵃ*n* . . m türk bᵉğlᵉr, türk budᵘnⁱm . . . ᵃt . . rtⁱm . . . *k*a t. g . . ür . . . *k*ᵃzgᵃnⁱp yᵃ*n* . . i bu . . . . . a bu *k*ᵃgᵃnⁱ*n*da bu bᵉğlᵉrⁱğ [de bu yᵉrⁱnde su] bⁱnd[ā]

II Ş 14 [ᵘdⁱrⁱlmᵃsᵃr]tü[rk budᵘn](II,14)[özᵘn]ᵉdğü körtᵉçisᵉn, ᵉbⁱ*n*e kirtᵉçisᵉn, bu*n*sⁱz bold‿ᵃçıs[ᵉn] . . . . . kisre [tᵃbgᵃç *k*ᵃgᵃnd‿]a bᵉdⁱzçi *k*op k[ᵉlürtⁱm, mᵉnⁱ*n* sᵃ]bⁱmⁱn sımᵃdı. içrᵉki bᵉdⁱzçiğ ıtı. ᵃnᵃr ᵃdⁱnç‿ⁱg bᵃ.*k* yᵃrᵃtdⁱm, için tᵃşın ᵃdⁱnç‿ⁱg bᵉdⁱz [urtⁱm tᵃş to*k*ıdⁱm.

II Ş 15 könᵘltᵉki sᵃbⁱmⁱn u] . . . on ᵒ*k* oglı*n*a tᵃtⁱ*n*a tᵉği bunı körü bilⁱn; bᵉ*n*ğü tᵃş — — — —

DOĞU TARAFI

II D 1 (II,9) Tᵉ*n*ritᵉğ tᵉ*n*ri yᵃrᵃtmⁱş türk bilğe *k*ᵃgᵃn sᵃbⁱm: ᵃ*k*ᵃ*n*ⁱm türk bilğe [*k*ᵃgᵃn] . . . . . tısı ᵉr to*k*ᵘz ogᵘz ᵉki ᵉdⁱzkᵉr külᵘğ bᵉğlᵉri budᵘnı . . . . . [tü]rk [tᵉ*n*]ri . . . . .

---

batısına, yukarı gece ortasına kadar götürdüm.] Altının [sarısını], gümüşün beyazını, ipeğin halisini(27), darının ekimli olanını(28) atın, ay-

II Ş 12 gırın, kara kakımların (II Ş 12) gök sincapların [iyisini] Türklerime, kavmime kazandırdım. Tedarik ettim. [Kavmimi] kaygusuz kıl-

II Ş 13 dım..... yukarıki tanrı.... beğleri, millet (II Ş 13)..... Türk beyler, Türk milletim..... Kazanıp.....

II Ş 14 Bu hakanın, bu beyleri..... (II Ş 14) İyi [= hayır] göreceksin!.. Evine [= vatanına] döneceksin, kaygusuz olacaksın..... Sonra [Çin Hakanından] hep heykeltraşlar [getirttim. Benim] sözümü kırmadı. İç [= saray] heykeltraşlarını gönderdi. Onlara ayrıca bark yaptırttım. İçine, dışına ayrıca tezyinat [yaptırttım. Taş yap-

II Ş 15 tırttım. Gönüldeki sözümü.....] (II Ş 15) Onok oğullarına, ecnebilere kadar bunu görüp bilin!. Abide.....

DOĞU TARAFI

II D 1 Göğe benzer göğün yarattığı Türk Bilge Hakan [işte benim] sözüm: Babam Türk Bilge Hakan.....] Dokuz oğuzlar..... Meş-

II D 2 . . . . . (II,10) üze $k^{a}g^{a}n$ ol^{u}r$^{t_{1}}$m. ol^{u}r^{tu}k^{1}ma ölt^{e}çiçe $s^{a}k^{1}n^{1}$gma türk b^{e}ğl^{e}r bud^{u}n ^{e}ğ^{i}r^{i}p s^{e}b^{i}n^{i}p tonta^{m}ş közi yüg^{e}rü körti. bödke öz^{ü}m ol^{u}r^{1}p bunça ^{a}g^{1}r törüğ tört bul^{u}ndakı [bud^{u}n] . . . . . [it] d^{1}m.

(Bundan sonra Kül tegin yazıtına benzeyen satırlar gelmekte olup bunları birinci yazıt ile birlikte yazmıştık. Bak: II D 2 - II D 24 Bu benzeyen satırlardan sonra aşağılardakiler de benzemeyenleridir.)

II D 24 (II,33) y^{e}ti y^{e}ğ^{i}rmi y^{a}ş^{1}ma t^{a}*n*ut t^{a}pa sül^{e}d^{i}m. t^{a}*n*ut bud^{u}n^{1}g bozd^{1}m, oglın yo[t^{u}z]ın yılkısın b^{a}r^{1}mın ^{a}nda ^{a}lt^{1}m. s^{e}k^{i}z y^{e}ğ^{i}rmi y^{a}ş^{1}ma

II D 25 ^{a}ltı ç[ub sugd^{a}*k*] (II,34) t^{a}pa sül^{e}d^{i}m, bud^{u}n^{1}g ^{a}nda bozd^{1}m. t^{a}b[g^{a}ç o]*n*tut^{u}k b^{e}ş tüm^{e}n sü k^{e}lti, ıd^{u}*k* b^{a}şda sün^{ü}şd^{i}m, ol süğ ^{a}nda yok kışd^{1}m, y^{e}ğ^{i}rmi y^{a}ş^{1}ma b^{a}sm^{ı}l ıd^{u}*k*^{u}t ug^{u}ş^{ı}m bud^{u}n ^{e}rti. ^{a}r*k*^{1}ş ıdm^{a}z tiy^{i}n, sül^{e}d^{i}m *k* . . . . . *m* ^{i}çğ^{i}rt^{i}m, *k*^{a}l^{ı}*n* . . ^{e}brü k^{e}lürt^{i}m. ^{e}ki ot^{u}z

II D 26 y^{a}ş^{ı}ma t^{a}bg^{a}ç [II,35] t^{a}pa sül^{e}d^{i}m. çaça s^{e}*n*ün s^{e}k^{i}z tüm^{e}n [sü] birle sün^{ü}şd^{i}m, süsin ^{a}nda öl^{ü}rt^{i}m. ^{a}ltı ot^{u}z y^{a}ş^{ı}ma çik bud^{u}n *kırk*^{i}z birle y^{a}gı boldı. k^{e}m k^{e}çe çik t^{a}pa sül^{e}d^{i}m. örp^{e}nte sün^{ü}şd^{i}m, süsin s^{a}nçd^{ı}m, ^{a}z [b]u[d^{u}n^{1}g ^{a}lt^{ı}]m . . . . ğrt^{i}m. y^{e}ti o[t^{u}z

II D 27 y^{a}ş^{ı}m]a *kırk*^{i}z t^{a}pa sül^{e}d^{i}m. sü*n*^{ü}ğ b^{a}t^{ı}mı (II,36) *k*^{a}r^{1}g sök^{ü}p^{e}n köğm^{e}n yış^{ı}g toga yo[rıp] *kırk*^{i}z bud^{u}n^{1}g uda b^{a}sd^{ı}m, *k*^{a}g^{a}nın

---

II D 2 hur beyleri, kavmi..... [Türk Tanrısı] ..... (II D 2) Üstüne hakan [olarak tahta] oturdum. Oturduğumda ölecek gibi meyus olan Türk beyleri, kavmi egirüp sevinip aşağıya eğilmiş (29) gözleri yukarıyı gördü. Bu zamanda ben [tahta] oturup bunca mühim kanunları dört taraftaki [kavme..... vazettim.]

II D 24 On yedi yaşımda Tangutlara ka·şı sefer ettim. Tangut kavmini bozdum. Oğullarını, karılarını (30), at sürülerini, mallarını orada

II D 25 aldım. On sekiz yaşımda Altı [Çub, Sugdak] lara (II D 25) karşı sefer ettim. Kavmini orada bozdum. Çinlilerden [general] Ongtutuk [ile] elli bin asker geldi. Iduk başında harp ettim. O askeri orada yok eyledim. Yirmi yaşımda Basmıl (31) ve Iduk-kut benim cinsimden kavmim idi. Kervan göndermez diye sefer ettim..... İtaat altına aldım. Hepsini eve [= vatana] getirdim. Yirmi iki ya-

II D 26 şımda Çinlilere (II D 26) karşı sefer ettim. Çaça Sengünün seksen bin [kişilik] askeri ile harp ettim. Ordusunu orada öldürdüm. Yirmi altı yaşımda Çik kavmi(32) Kırgızlarla birlikte düşman oldular. Kem [ırmağını] geçe·ek Çıklere karşı sefer ettim. Örpende muha-

II D 2

IID24

IID25

IID26

IID27

rebe ettim. Askerlerini mızrakladım. Az [kavmini de itaat altına] aldım. Yırmi yedi yaşımda Kırgızlara karşı sefer ettim. Süngü batımı (II D 27) karı sökerek Gökmen ormanına doğru yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım. Hakanı ile Songa ormanında harp

birle so*n*a yışda sü*n*üşd[i]m. *k*[a]g[a]nın öl[ü]rt[i]m, il[i]n [a]nda [a]ltım. ol yıl*k*a türğ[i]ş t[a]pa [a]ltun yış[ı]g [a]şa [e]r]t[i]ş ügü[z]ğ k[e]çe yorı[d]ım; türğ[i]ş

II D 28 bud[u]ng uda] b[a]sd[ı]m. türğ[i]ş *k*[a]g[a]n süsi otça bo-ça k[e]lti (II,37) bolçuda sü*n*[ü]şd[i]m[i]z. *k*[a]g[a]nın y[a]bgu[sı]]n ş[a]dın [a]nda ölürt[i]m, il[i]n [a]nda [a]lt[ı]m. ot[u]z y[a]ş[ı]ma b[e]ş b[a]l[ı]*k* t[a]pa sül[e]d[i]m. [a]ltı yolı sü*n*[ü]şd[i]m. . . . [sü]sin *k*op ö[lü]rt[i]m. [a]nda] içı[e]ki ne kişi tin. . . . . ı y[o]*k* [bold[a]]çı [e]r[ti] . . . a o*k*[ı]glı k[e]lti. b[e]ş b[a]l[ı]*k* [a]nı üç[ü]n ozdı.

II D 29 ot[u]z [a]rt[u]*k*ı (II,38) bir y[a]ş[ı]ma *k*[a]rl[u]*k* bud[u]n bu*n*s[ı]z [e]r]ür b[a]rur [e]r[i]kli y[a]gı boldı. t[a]m[a]g ıd[u]*k* b[a]şda sü*n*[ü]şd[i]m. *k*[a]rl[u]*k* bud[u]n[ı]g öl[ü]rt[i]m. [a]nda [a]ltım . . . . . ma *k* . . büd. *k*[a]rl[u]*k* bud[u]n tir . . . . . m ö[l[ü]rt[i]m]. t[o]*k*uz og[u]]z m[e]n[i]*n*

II D 30 bud[u]n[ı]m [e]rti. t[e]*n*ri y[e]r bulg[a]*k*ın üç[ü]n, ödi*n*[e] (II,39) köni t[e]ğd[ü]*k* üç[ü]n y[a]gı boldı. bir yıl*k*a tört yolı sü*n*[ü]şd[i]m. [e]nilki togu b[a]l[ı]*k*da sü*n*[ü]şd[i]m. tog[a] üğ[ü]z[ğ] yüz[e]ti k[e]ç[i]p süsi . . . . . i[k]ind[i] urguda sü*n*[ü]şdim, süsin s[a]nçd[ı]m . . . . . [üç[ü]nç çuş b[a]şında sü]*n*[ü]şd[i]m. türk bud[u]n [a]d[a]*k* *k*[a]maştı, yabl[a]*k*

II D 31 (II,40) bolt[a]çı [e]rti oza y[a]*y*a k[e]l[i]ğme süsin [a]g[ı]t[ı]m, ök[ü]ş öltçi [a]nda tir[i]lti. [a]nda to*n*ra yılp[a]gutı bir ug[u]ş[ı]g to*n*a tiğ[ı]n yug[ında] [e]g[i]re

---

ettim. Hakanını öldürdüm. Ülkesini orada aldım. O sene de Türgişlere karşı Altun(33) ormanını aşarak Irtiş ırmağını geçerek yürüdüm. [Türgiş kavmini uykuda] bastım. Türgiş Hakanın ordusun-

II D 28 ateş ve kasırga gibi geldi. (II D 28) Bolçuda harp ettik. Hakanını, Yabgusunu, Şadını orada öldürdüm. Ülkesini orada aldım. Otuz yaşımda Beş balıka karşı sefer ettim. Altı defa harp ettim..... Ordusunu hep öldürdüm. Onun içinde ne kişiler var diye..... Yok olacak idi.... Çağırıp geldi... Beş balık (34) anın için kurtuldu.

II D 29 Otuz (II D 29) bir yaşımda kaygısız, hür ve müstakil olan Karluk lar düşman (35) oldular. Tamag Iduk başında harp ettim. Karluk kavmini öldürdüm. Orada [itaat altına] aldım.... [Yaşımda] Karluk kavmi [derlenip geldi.. Bunları da orada] öldürdüm. [Dokuz Oğuz]

II D 30 benim kavmim idi. Gök ve yer karıştığı için ve ödüne (II D 30) haset değdiği için düşman oldu. Bir senede dört defa sefer ettim. En ilki Togu balıkta harp ettim. Togla (36) ırmağını yüzüp geçerek askerini..... ikinci Urguda harp ettim. Askerini mızrakladım..... [Üçüncü Çuş başında] harp ettim. Türk kavminin ayağı

IID28

IID29

IID30

IID31

---

burkuldu [= metaneti sarsıldı] korkak (II D 31) oluverdi. [Fakat] bizden evvel perişan etmeğe gelen ordusunu püskürttüm. [Bunun üzerine bir] çok ölüm halinde olanlar orada dirildi. Orada Tongra Yılpagut adlı bir kabi'eyi Tonga tekin cenaze merasiminde egi-üp II D 31

tokıdım. törtünç ezğendi kadazda sünüşdim. süsin anda sançdım
. . . yabrıtdım . . . yabııt . . [yaş]ıma amgı kurgan kışladukda

II D 32 yut boldı. yazına (II,41) oguz tapa sülcdim. ilki sü taşıkmış crti, ckin sü cbde crti. üç oguz süsi basa kelti. yadag yabız boldı tip alıglı kelti. [sın]ar süsi cbığ barkıg yulughı bardı. sınar süsi sünüşiğli kelti. biz az crtimiz, yabız crtimiz, og[uz] . . . t yag . . . [tcnri]

II D 33 küç birtük üçün anda sançdım (II,42) yaydım. tcnri yarlıkadık üçün mcn kazgandık üçün türk budun kazg[an] . . . mcn inilğü bunça başlayu kazgannm[atı]n türk budun öltçi crti, yok [boldaç]çı crti. [türk] bcğlcr [budun anç]a sakınn, ança bilin. oguz bu[dun] . . . . . d

II D 34 ıdmayın tiyin sülc[dim] (II,43) cbin barkın bozdım. o[guz] budun tokuz tatar birle tirilip kelti. aguda cki ulug sünüş sünüşdim, süsin [boz]dım, clin anda altım. ança kazgan[ıp] . . . . . [tcnri] yarlıkadık üçün ö[züm] otuz artukı ü[ç yaşıma] . . . . .

II D 35 . . . . . [ük crü] üdsg ötül g küç (II,44) iğidmiş kazgan ya[nıldı]. . . . [ü]ze tcnıi ıdık ycr sub [çim? ka]gan kutı taplamadı crinç. tokuz oguz budun ycrin subın ıdıp tabgaçgaru

---

kılıçladım. Dördüncü Ezgenti Kadazda harp ettim. Askerlerini orada mızrakladım. Yabrıtdım ?..... Yaşımda Amga kalesinde kış-

II D 32 larken salgın oldu (37). İlkbaharda (II D 32) Oğuzlara karşı sefer ettim. Birinci ordu dışarıya [sefere] çıkmıştı. İkinci ordu evde [= yurtta, vatanda] idi. Üç Oğuz ordusu basa geldi. [Bizi] yaya ve fena oldu deyüp [esir] almağa geldiler. Yarı ordusu evi, barkı yağmaya vardı. Yarı ordusu da harp etmeğe geldi. Biz az idik. Fena bir halde idik. Oğuzlar..... [Tanrı] güç verdiği için orada

II D 33 mızrakladım. (II D 33) Perişan ettim. Tanrı buyurduğu için ben gayret ettiğim için Türk milleti gayret..... Ben evvelâ gayret etmese idim. Türk milleti ölecek idi. Yok olacak idi. [Türk] beyleri, [kavmi] böylece düşünün böylece bilin!... Oğuz kavmi..... Gön-

II D 34 dermiyeyim diye sefer ettim. (II D 34) Evini, barkını bozdum. Oğuz kavmi Dokuz Tatarlar ile derlenüp geldiler. Aguda iki büyük harp ettim. Ordusunu bozdum. Ülkesini orada aldım. Böylece gayret edip..... [Tanrı] buyurduğu için kendim otuz üç

II D 35 [yaşımda.....] (II D 35) Doğrulan hakan yanıldı. Yukarıdaki Tanrı ve mukaddes yer, sular [amcam] hakanın taliine yar ol-

bᵃrdı. tᵃbgᵃç . . . . . bu yᵉrde kᵉlti. iğᵈdᵉyᵈn tiyᵈn
sᵃkᵈ[nᵈpʔ] . . . . . .

II D 36 budᵘn . . . (II,45) yᵃzᵘkᵛlᵃ . . . [biʲ]rᵈye tᵃbgᵃçda ᵃtı küsi yᵘk bolᵈdı,
bu yᵉrde mᵃna kul boldı. mᵉn özᵘm kᵘgᵃn olᵘrtᵘkᵈm üçᵘn türk
budᵘnᵈg . . . . . kılmᵃdᵈm. [ᵉlᵈgʔ] törüğ yᵉğᵉdı
kᵃzgᵃndᵈm. ıd . . . . . tirᵈlᵈp y . . . . . .

II D 37 . . . . (II,46) [ᵃnda sünᵘ]şdᵈm, süsin sᵃnçdᵈm içᵈkᵈğme içᵈkdı,
budᵘn boldı, ölᵘğme ölti. sᵉlᵉne kodı yorᵈpᵃn kᵃrᵃgın kısᵃlᵈtı
ᵉbin bᵃrkın ᵃnda bozdᵈm . . . . . yᵈşka ᵃgdı. uygᵘr ᵉl[tᵉ]bᵉr
yüzçe ᵉrᵉn ilğᵉ[r]ü tᵉ[zᵈp bᵃrdıʔ] . . . . . .

II D 38 . . . . . (II,47) . . . . . ti. türk budᵉn
aç ᵉrti. ol yılkıg ᵃlᵈp iğᵈtᵈm. otᵘz ᵃrtᵘkı tört yᵃşᵈma ogᵘz tᵉzᵈp
tᵃbgᵃçka kirti. ökᵘnᵈp sülᵉdᵈm sukᵈn . . . . . [og]lın
yotᵘzın ᵃnda ᵃltᵈm. ᵉki ᵉltᵉbᵉrlᵈğ budᵘn . . . . . .

II D 39 . . . . . (II,48) . . . tᵃ[tᵃb]ı budᵘn tᵃbgᵃç kᵃgᵃnka
körti. yᵃlᵃbçı ᵉdğü sᵃbı ötᵘği kᵉlmᵉz tiyᵈn, yᵃyᵈn sülᵉdᵈm, budᵘnᵈg
ᵃnda bozdᵈm, yılkᵈ[sın] . . . . . süsi tirᵈlᵈp kᵉlti.
kᵃɑᵈrkᵃn yış kon . . . . . .

II D 40 . . . (II,49) . . . . . gᵃkᵈna yᵉrᵈnᵉrü subınᵃru kondı.
birᵈye kᵃrlᵘk budᵘn tᵃpa süle tip tudᵘn yᵃmᵃtᵃrᵈg ıtᵈm bᵃrdı . .
. . . . . [kᵃrlᵘk il]tᵉbᵉr yᵒk bolmᵈş, inᵈsi bir kurg

---

madılar. Dokuz Oğuz kavmi yerlerini, sularını bırakıp Çine doğru gittiler. Çin[den geriye dönerek] bu yerlere geldiler doğrulayım

II D 36 diye gayret edip..... kavm ..... (II D 36) Sadakatten ayrıldı..... Beri de[cenupta] Çinde adı sanı yok oldu. Bu yerler de bana kul oldular. Ben kendim hakan [olarak tahta] oturduğum için Türk kavmini..... kılmadım. Ülkeyi, türeyi yükseltmeğe

II D 37 gayret ettim... derlenüp.... (II D 37) [Orada] harp ettim. Askerlerimi mızrakladım. Teslim olanlar oldular [ve] millet oldular. Ölenler de öldü. Selengadan aşağıya doğru yürüyüp Karagın kısalta (?) evini, barkını orada bozdum.... Ormana kaçtılar. Uygurların Eltebirleri

II D 38 yüz kadar er ile ileri [şarka] [doğru gittiler.....] (II D 38) .... Türk kavmi aç idi. O at sürülerini alıp [onları] doğrulttum. Otuz dört

IID36 . . . . . ᵉ(II,45) . . . . . ᵉᵉᵉ

II D 41 . . . . . (II,50)
. . . [ᵃr]*k*ᵗşı yᵉlmᵉdi, ᵃnı ᵃ*y*ᵗᵗᵃyᵗn tip sülᵉdⁱm. *k*orgu ᵉki üç kişⁱlğü tᵉzⁱp bᵃrdı. *k*ᵃra budᵘn *k*ᵃgᵃnᵗm kᵉlti tip öğ[di?] . . .
. . . . . *k*a at birtⁱm. kiçⁱğ ᵃtlⁱg . . . . .
. . . . . .

CENUP - DOĞU TARAFI

II C D (II,51) . . . . . ön*ʾ*ğ yogᵃru sü yorⁱp tünli künli yiti ödᵘşke subsⁱz kᵉçdⁱm, çorᵃ*kk*a tᵉğⁱp yolⁱgça. ğ . . . . .
. . . . . s kᵉçⁱnke tᵉğı
. . . . . .

CENUP TARAFI

II C 1 (II,52) — — [tᵃb]gᵃç ᵃtlⁱg süsi bir tümᵉn ᵃrtᵘ*k*ı yᵉti bi*n* süğ ilki kün ölᵘrtⁱm, yᵃdᵃ*g* süsin ᵉkⁱndi kün *k*o[p ölᵘr]tⁱm. bi . . . .
II C 2 . . . . . ş. p bᵃrd — — — (II,53) — — [y]olı sülᵉdⁱm. otᵘz ᵃrtᵘ*k*ı sᵉkⁱz yᵃşⁱma *k*ışⁱn *k*ıtᵃ*y* tᵃpa sülᵉdⁱm — — — [otᵘz ᵃrtᵘ*k*ı to*k*ᵘz yᵃşⁱ]ma yᵃzⁱn tᵃtᵃbı tᵃpa sü[lᵉdⁱm] — — — (II,54) –
II C 3 mᵉn — — ölᵘrtⁱm, oglın yotᵘz[ın yı]lᵏsın bᵃrⁱmın — — — re
II C 4 *k*u — - — (II,55) bu -— — [yo] tᵘzın yo*k* *k*[ıldⁱm] — — -
II C5,6 (II,56) yor — — — — — — — (II,57) sü*n*[ᵘşdⁱm] — — — –
II C 7 — — (II,58) . . tⁱm. ᵃlp ᵉrin ölᵘrⁱp [bᵃl]bᵃl *k*ılu bᵉrtⁱm. ᵉlğ

II D 41 kardeşi bir (II D 41) ..... kervanı gelmedi. Anı talep edeyim diye sefer ettim. Korkudan iki üç adamı ile kaçtı. Avam halk hakanım geldi diye .... Ad verdim.... Azıcık süvari.....

CENUP - DOĞU

II C D ..... ordu (ile) yürüyüp geceli gündüzlü yedi ödüş (?) de susuz geçtim. Çoraklara değüp ..... Keçene kadar .....

CENUP TARAFI

II C 1 İlk günü Çinlilerin süvari askerinden on yedi bin askeri öldürdüm
II C 2 Piyade askerini de ikinci gün hep öldürdüm .... (II C 2) Defa sefer ettim. Otuz sekiz yaşımda kışın Kıtanlara karşı sefer ettim. [Otuz
II C 3 dokuz yaşımda] ilkbaharda Tatabılara karşı sefer ettim. (II C 3)

II D41 . . . ᠠᠷᠪᠠᠨ ᠲᠤᠮᠡᠨ ᠴᠡᠷᠪᠢᠨ ᠲᠤᠭᠤᠯᠭᠠᠵᠤ

II C 8 $y^{a}ş^{ı}ma$ $t^{a}t^{a}bı$ $bud^{u}n$ $kıt^{a}yda$ ^{a}d — — — — — lkr $t^{a}gka$ — — (II,59) *ku* $s^{e}nün$ $b^{a}şa^{a}du$ tört $tüm^{e}n$ sü $k^{e}lti$. $tönk^{e}ş$ $t^{a}gda$ $t^{e}ğ^{ı}p$ $tokıd^{ı}m$. üç $tüm^{e}n$ süğ [$öl^{ü}rt]^{ı}m$, b[ir $tüm^{e}n$?] . . . . . $rs^{e}r$ . .

II C 9 . . . $ökt^{ı}m$ $t^{a}t^{a}bı$ — — (II,60) ö[$l^{ü}$]rti. $ul^{u}g$ $og^{ı}m$ $^{a}gr^{ı}p$ $y^{u}k$ bolça *kug* $s^{e}nün^{ı}ğ$ $b^{a}lb^{a}l$ tike $birt^{ı}m$. $m^{e}n$ $tok^{u}z$ $y^{e}ğ^{ı}rmi$ yıl $ş^{a}d$ $ol^{u}rt^{ı}m$, $t^{o}k[^{u}z$ $yiğ^{ı}r]mi$ yıl [$k^{a}g^{a}n$ $ol]^{u}rt^{ı}m$, il $tutd^{ı}m$. $ot^{u}z$ $^{a}rt^{u}kı$

II C 10 bir — — (II,61) $türk^{ı}me$ $bud^{u}n^{ı}ma$ [y^{e}]$ğ^{ı}n$ $^{a}nça$ $k^{a}zg^{a}nu$ $birt^{ı}m$. bunça $k^{a}zg^{a}n^{ı}p$ [$^{a}k^{a}n^{ı}m$ $k^{a}g^{a}n$ ı]t yıl $on^{u}nç$ ^{a}y $^{a}ltı$ $ot^{u}zka$ uça $b^{a}rdı$. $l^{a}gzın$ yıl $biş^{ı}nç$ ^{a}y yiti $ot^{u}zka$ yug $^{e}rtürt^{ı}m$. $buk^{a}g$ $tut^{u}k$ — —

II C 11 (II,62) $m^{a}na$ lisün $t^{a}y$ $s^{e}nün$ $b^{a}ş^{a}d[u]$ biş yüz $^{e}r^{e}n$ $k^{e}lti$ $kok^{u}lu$ ö . . . . $^{a}ltun$ $küm^{ü}ş$ $k^{e}rğ^{e}ks^{ı}z$ $k^{e}lürti$. yug $y^{ı}p^{a}rıg$ $k^{e}lür^{ı}p$

II C 12 tike birti, $çınd^{a}n$ $ıg^{a}ç$ $k^{e}l^{ü}r^{ı}p$ öz $y^{a}r$ — — (II,63) bunça $bud^{u}n$ $s^{a}çın$ $kulk^{a}kın$ . . b]ıçdı, $^{e}dğü$ $özl^{ü}k$ $^{a}tın$ $k^{a}ra$ kisin kök

II C 13 $t^{e}y^{e}nin$ $s^{a}ns^{ı}z$ $k^{e}l^{ü}r^{ı}p$ *kop kotı*. (II,64) $t^{e}nrit^{e}ğ$ $t^{e}nri$ $y^{a}r^{a}tm^{ı}ş$ türk bilğe [$k^{a}g^{a}n$ $s^{a}]b^{ı}m$: $^{a}k^{a}n^{ı}m$ türk bilğe $k^{a}g^{a}n$ $ol^{u}rt^{u}kında$ türk ^{a}mb $b^{e}ğl^{e}r$, kisre $t^{a}rduş$ $b^{e}ğl^{e}r$ kül çur $b^{a}şl^{a}yu$ $ul^{a}yu$ $ş^{a}d^{a}pıt$ $b^{e}ğl^{e}r$.

II C 8 ..... (II C 8) Ku Sengünün idaresinde kırk bin asker geldi. Töngkes dağında karşılaşıp harp ettim. Otuz bin askerini öldürdüm.

II C 9 [On bin .....] Tatabı... (II C 9) öldürdü. Büyük oğlum hastalanıp yok olsa [= ölse] Ku Sengünü balbal dikiverdim. Ben on dokuz sene Şad oldum. On dokuz sene [Hakan oldum]. Ülkeyi idare ettim.

II C 10 Otuz bir [sene tegin oldum?] (II C 10) Türklerime, kavmime iyiliğ[için] gayret ettim. Bu kadar gayret edip [babam hakan] it yılının onuncu ayında yirmi altıda vefat etti. [734] Domuz yılının [735] beşinci ayının yirmi yedisinde Yug yaptırdım. Buka

II C 11 tutuk (II C 11) bana Lisün tay Sengün beş yüz kişinin başında olarak geldi. Kokuluk ..... kıymetli altın, gümüş getirdi. Cenaze

II C 12 mumları (?) getirip dikiverdiler. Sandal ağacı getirip ..... (II C 12) bunca kavimler saçlarını, kulaklarını kestiler.... İyi cins (39) atlarını, kara kakımlarını, gök sincaplarını sayısız getirip [hediye] koydu

II C 13 lar (II C 13) göğe benzer gök tarafından yaratılmış Türk Bilge [Hakan] [işte benim] sözüm: babam Türk Bilge Hakan [tahta]

II C 8 ..... (II C 8) ....

II C 9 ....

II C10 ....

II C11 ....

II C12 ....

II C13 ....

II C 14 önre töl^{ı}s b^{e}ğl^{ı}r ^{a}pa t^{a}r*k*^{a}[n] (II,65) b^{a}şl^{a}yu ul^{a}yu ş^{a}d^{a}[pıt] b^{e}ğl^{ı}r
bu . . . . . t^{a}m^{a}n t^{a}r*k*^{a}n tony^{u}*k*^{u}*k* boyla b^{a}ga t^{a}r*k*^{a}n
ul^{a}yu buyr^{u}*k* . . . iç buyr^{u}*k* s^{e}b^{e}ğ kül irk^{i}z b^{a}şl^{a}yu ul^{a}yu

II C 15 buyr^{u}*k*, bunça ^{a}mtı b^{e}ğl^{ı}r ^{a}*k*^{a}*n*^{ı}m *k*^{a}g^{a}n*k*a ^{e}rt^{e}*n*ü — (II,66) ^{e}rt^{e}*n*ü
tim g(?) i[tdi?] . . . . . [t]ürk b^{e}ğl^{ı}rin bud^{u}nın ^{e}rt^{e}*n*ü tim g(?)
itdi iğ . . . *k*^{a}g^{a}n . . . . ça ^{a}g^{ı}r t^{a}ş^{ı}g yug^{ı}n. g türk b^{e}ğl^{ı}r
bud^{u}n i . . . irti özüme bunça —

CENUP - BATI TARAFI

II C B (II,67) — [bilğe] *k*^{a}g^{a}n b[il^{i}ğin] yol^{u}g tiğ^{i}n bit^{i}d^{i}m. bunça b^{a}r*k*^{ı}g
b^{e}d^{i}z^{i}ğ uz^{ı}g . . . . . [*k*^{a}]g^{a}n ^{a}tısı yol^{u}g tiğ^{i}n m^{e}n ^{a}y
^{a}rt^{u}*k*ı tört kün [ol^{u}]r^{ı}p bitid^{i}m b^{e}d^{i}zt^{i}m y^{a} — —

BATI TARAFI

ÇİNCE YAZITIN ÜSTÜNDE

II B 1 . . . üze — — —
II B 2 biige *k*^{a}g^{a}n u[ç] —
II B 3 y^{a}y bols^{a}r, üze t[^{e}*n*ri]
II B 4 köbr^{ü}ğ^{e}si t^{e}rçe ^{a}d —
II B 5 t^{a}gda sıgun tsr —
II B 6 s^{a}*k*^{ı}nurm^{e}n. ^{a}*k*^{a}*n*^{ı}m [*k*^{a}g^{a}n]
II B 7 t^{a}şın özüm *k*^{a}g^{a}n —
II B 8 — — — —
II B 9 — — — —

---

oturduğunda şimdiki Türk Beyleri, sonra Tarduş Beyleri, Külçur-[lar?], müteakıben başbuğ ve asîl Şadapıt Beyleri, önde Tölis Beyleri,

II C 14 Apa tarkanlar. (II C 14) Müteakıben başbuğ asîl Şadapıt Beyler bu.... Taman tarkan, Tonyukuk Boyla Baga tarkan, müteakıben buyruklar .... İç buyrukları. Sebeg Kül Irkiz, asîl ve maiyeti buyruklar.

II C 15 Bunca şimdiki Beyler babam Hakanın...(40)... (II C 15)..... Türk Beylerinin, kavminin ..... Hakan ..... Türk Beyler, kavim ..... kendime bunca

CENUP - BATI TARAFI

II C B [Türk Bilge] Hakanın [abidesini] Yolug tegin [ben] yazdım. Bunca barkı, tezyinatı, heykelleri (?) ..... Hakanın hemşire zadesi. [Ben] Yolug tegin bir ay dört gün oturup yazdırdım ve nakş ettirdim.

BATI TARAFTA

II B 1 [Türklerin] üzerine [hükûmet eden babam]
II B 2 Bilge Hakan öl[düğü için]

IIC14 ·····

IIC15 ·····

CENUP - BATI TARAFI

II C B ·····

BATI TARAFI

II B 1 [redacted]
II B 2 [redacted]
II B 3 [redacted]
II B 4 [redacted]
II B 5 [redacted]
II B 6 [redacted]
II B 7 [redacted]
II B 8 [redacted]

II B 3 [Her] ilkbahar oldukça yukarıki gök
II B 4 Davulu
II B 5 Dağda Sıgın kaçtıkça
II B 6 Yaslanacağım babam [hakanın]
II B 7 Taşını kendim Hakan [sıfatile]
II B 8 . . . . . .
II B 9 . . . . . .

NOTLAR

(1) [I C 1 - II Ş 1] *Uguş* kelimesi Kâşgârî'de mevcuttur. Kâşgarî bu ismi [I, 59] uguş diye harekeliyerek العشيره diye tercüme etmektedir. Binaenaleyh ben de aynı tarzda okuyarak soyum diye tercüme ettim. Yazıtlarda dikkat edecek olursak kelime mensup olduğum boy manasına kullanılmıştır.

(2) [II C 1] Tarkat kelimesi Tarkan'ın cemidir. Bu cemi tarzı Moğolcada mevcut olup Türkçede de yalnız kelime nihayetlerinde n bulunursa yapılmaktadır. Tegin'den tigit; oglan'dan oglıt v. s. Oğuz'ların Bayat kabilesinin ismi de Bayan'ın cemidir. [Bakınız: Hüseyin Namık Orkun, Oğuzlara dair, s. 30 - 32].

(3) [I C 3 - II Ş 2] Ötüken ormanı hakkında Kâşgarî'nin verdiği izahat ta mühimdir. Kâşgarî kitabın haritasında buranın yerini de göstermiyor. İsim, malûmdur ki Çin tarihlerinde, Câmi - üt - tevarih ve ondan naklen Şecerei türkî'de de zikrolunur. Kâşgarî [I, 123] «Tatar çöllerinde, Uygur kurbünde bir yerin adıdır» diyor. [Thomsen; Inscriptions de l'Orkhon, s. 152, not 32 ye de bakınız.] Bu kelime Moğolca olup Moğolcada yer ilâhesinin adıdır. [Bakınız: Vladimirtsov; Doklady Akademiyi Nauk SSSR, 1929 - 36; Pelliot; Toung Pao, 1929, 212 - 219].

(4) [I C 3] *Bun*un hakkında Thomsen'in [Turcica, s. 55] de izahatı varsa da Kâşgarî kelimeyi vazihen anlatmaktadır [III, 266].

(5) [I C 4 - II Ş 3] Demir Kapının mevkii hakkında bakınız: Thomsen; Inscriptions de l'Orkhon, s. 137, not 6.

(6) [I C 4 - II Ş 3] Bayırku'lar malûmdur ki Çin tarihlerinde Pa-yeko diye bahsedilen kavimdir. Yedinci yüz yıldan itibaren tarihte rol oynamağa başlamışlardır. Çin tarihleri bu çağlarda bunların Gobi'nin şimalinde oturduklarını kaydeder.

(7) [I C 4 - II Ş 3] *Yig idi* için bilhassa bakınız: Turcica, s. 21, not 2.

(8) [I C 6] Bisük sözünün şimdiye kadar yapılan izahları yerinde değildir. Kelimeyi Kâşgarî'deki [I, 310] sözlerden birisile izaha çalışmak belki münasip olur.

(9) [I C 13] *Eriğ* sözünün tercümesinde şüphe etmekteyim.

(10) [I D 4 - II D 5] *Bükli* sözünü Thomsen birinci tercümesinde *les puissants* diye ikincisinde hiç tercüme edememiştir. Bük kelimesi elyevm Anadoluda yaşamakta olup Kâşgarîde de الاجل diye tercüme edildiğine göre ben ibareyi ormanlı, çöllü kavim diye tercüme ettim. Burada kelimenin bu manaya gelmesi için *bükli* değil *büklig* olması icap eder diye bir nokta hatıra gelebilir. Fakat yazıtlarda dikkat edecek olursak *beğli budunlıg* [I Ş 6] sözlerinde olduğu gibi bu ek birbirini müteakiben iki kelimede kullanıldığı vakit birincisinde hazfedilmektedir. Her halde bu ibarede zannedildiği gibi kelimenin has isim olmasına imkân yoktur. Zira *bükli çöliğ el* denildikten sonra bu kavimlerin isimleri birer birer sayılmaktadır. Binaenaleyh [I Ş C - II Ş 8] de de aynı kelime aynı manada geçmektedir. Birinci ibarede *kün togusıkta bükli çöliğ el* denildiği gibi diğer yerde de *kün togusıkta bükli kaganka tegi* denilmektedir. Bu itibarla bu ibareyi de *kün tonusıkda bülki* (+ *çöliğ*) *kaganka teği* diye anlamak lâzımdır.

(11) [I D 4 - II D 5] Apar, Apurum kavimleri hakkında hiçbir malûmata sahib değiliz. Apar adını evvelâ Thomsen Avar kavim adı telâkki etmiş, daha sonra da bu cihet bazı âlimlerce kabul edilmişdir. [Németh; A honfoglaló magyarság kialakulása, s. 105]

(12) [I D 4 - II D 5] Kurıkan kavmi Uygurların bir kabilesi olup Çin tarihlerinin Ku - li - kan diye yazdıkları kavimdir. [Bakınız: D'Herbelot; Bibliothèque Orientale, cilt VI, s, 248 ve müteakip]

(13) [I D 4 - II D 5] Kıtay'lar evvelâ 405 yıllarında tarihte gözükmüşlerdir. Bu tarihten itibaren Çin eserleri bunlar hakkında malûmat vermekdedir. Çin tarihlerine göre bunlar Tung - hu'lara mensupturlar. Bilâhare üç kısma ayrılmışladır: 1 — Yü - wen. 2 — Ku - mo - hi; ki sonraları Hi adile anılmışlardır. Bu kavmin ismini yazıtlarda Tatabı şeklinde bulmaktayız. 3 — Kı - tan'lar yani Kıtaylar. [Bakınız: Ligeti Lajos; A kitaj nép és nyelv, M Ny, XXIII, 1927, s. 293-310]

(14) [I D11] *r n* sözünü Thomsen ᵉr'n diye okumakdadır. Bunun *tant d'hommes* manasına olduğunu yazar. [Mezkûr eser, s. 145, not 19.] Bu sözün accusatif'i olan *erin* ise yazıtlarda daima ᵉ*rin* diye i sesi ile birlikte yazılmakdadır. Burada Kâşgarî'nin bir izahını göz önünde tutmamak imkânsızdır. Türkçede t ile cemi yapıldığını dahi çok iyi bilen Kâşgarlı Mahmud [Bakınız: I, 297; tigit'in tegin sözünün cemi olduğunu tasrih etmekdedir.] eren sözünün de er'in cemi olduğunu söylemekdedir. O halde bu noktadan yazıttaki *eren* (her halde *erin* değil) sözlerini

tetkike çalışmak gerektir. Bizim yaptığımız araştırmada üç yerde bu söz [I Ş 11, II 37, II C 11] rakkamlarla da tasrih edildiği için [*yeti yeğirmi eren, beş yüz eren* gibi] cemi olduğu göze çarpmaktadır. Diğer iki yerde de [I Ş 34, I D 40] cemi olarak kullandığını kabul edebiliriz.

(15) [I D 13 - II D 12] Tölis'lerin Gök Türklere tabi olan ve Çinlilerin Thie-le dedikleri kavim olduğunu, Thomsen kabul etmekdedir. Bugün dahi Altay'larda Tölös adlı bir kabile vardır. [Bakınız: Radloff; Aus Sibirien, cilt I, s. 126, 179, 216; buradan naklen: Hüseyin Namık: Türk dünyası, s. 80].

(16) [I D 14 - 11 D 23] *Yabgu* hakandan sonra gelen bir rütbe olup bu rütbeyi halktan olanlar kazanabilirdi. [Kâşgarî; III. 24] Németh bu isimle *yabaku* kavim adını birleştirmekdedir. [Mezkûr eser, s. 46] Bu ismi Thomsen de yap-kökünden çıkarmakta ise de [Mezkûr eser, s. 146, not 21] Kâşgarî bu sözün manasını da yazmakdadır. [III, 27.]

(17) [I D 16] Balbal'ın mahiyeti için bakınız: Wladyslaw Kotwicz; Les tombeaux dits "kereksur„ en mongolie, RO. IV, 1928. Aynı zat; Quelques remarques sur les statues de pierre dites "baba„ ["femmes en pierre„], Bulletin de l'Academie Polonaise des Sciences et des Lettres, 1928, s. 70 - 81.

(18) [I D 17 - II D 15] *Yaşıl ögüz* her halde Thomsen'in dediği gibi Hoang-ho nehridir. Moğollar da buraya Kara muren derler. Şandung ise malum olan Şan-tung'dır.

(19) [I D 18 - II D 16] Türgiş'ler Çin tarihlerinin Tu-ki-şi diye kaydettikleri kavimdir. Bunlar Garp Türklerinden idi. Tarihleri hakkında Visdelot, Klaproth ve De Guignes'de izahat vardır. Yazıtda Kara Türgiş sözüne de rastgelmekteyiz; ki burada kara halk, avam, nâs ve tâbi manasınadır.

(20) [I D 20 - II D 17] Konçuy sözünün çinceden geldiğini yazarlar. Gerek yazıtlarda ve gerek Uygur metinlerinde prenses mukabili olarak kullanıldığını görmekteyiz. Kâşgarî'de de kraliçe manasına olan katun'dan derece itibarile aşağı olduğu yazılmaktadır. [III, 181].

(21) [I D 31] Umay malûm olduğu veçhile çocukları himaye eden bir ilâhenin adıdır. Bu ilâhe Orta Asya Türklerinde bugün dahi vardır. [Verbitski'nin Altay ve Aladağ lûgatine bakınız.] Kâşgarlı Mahmud'da bu isimden bahsetmekte ise de sarih olarak bunun bir ilâhe olduğunu yazmamaktadır. [I, 111] Kelimenin aslını benim zannımca sanskritce de aramak gerektir. Filhakika Durga ve Parvati dahi tesmiye olunan Uma sanskritcede bir ilâhe olarak geçmektedir. [Vilson'un sanskritçe lûgatine

bakınız. Orada kelimenin iştikakı hakkında da izahat vardır. Bizdeki umacı sözünü de hatırlayınız.]

(22) [I D 31] Sugdak'ların Sugd kavmi olduğu malûmdur. Kâşgarî de bu kavimden bahsetmekte olup «Balasagun şehrine sonradan gelen bir kavimdir. Bunlar Buhara ile Semerkand arasında Sugddandırlar. Lakin Türk kılığı ile kılıklanmışlar ve Türk huyunu huyedinmişlerdir.» diyor. [I, 391] Kelimeyi Kâşgarî harekelediğinden Marquart'ın okuduğu gibi Sogdık okumak doğru değildir. [Marquart; Die chronologie der Altürkischen inschriften, 1898, s. 5].

(23) [I D 33] *Kedimliğ* sözünü giyimli sözünün aynı olduğunu kabul ederek kelimeyi bu suretle tercüme ettim.

Yorç sözü ise bir akraba adıdır. Bakınız: Kâşgarî, III, 5.

(24) [I D 33] *Y l m sında* sözünü Thomsen *ªyªlmªsında* yani ay almasında diye okuyarak tercüme etmek istemiş ise de bu tercümenin kabuli imkânsızdır. [Turcica, 27] Mığfer de ay şeklinde bir elmas tasavvur ederek burada bunun kasdedildiğini ileri sürmek bizce de kabule şayan değildir. [Barthold'ın Istanbulda verdiği Türk tarihine dair konferanslarına da bakınız] Halbuki yalma sözü Kâşgarîde [III, 26], Kamus Türkî de mevcuttur. Binaenaleyh bu sözün buradakis manası kaftanında, elbisesinde demekdir. Kâşgarî bu kaftanın da ata konduğunu tasrih etmektedir. [III, 26].

(25) [I D 39] Turuk sözünü ne Thomsen, ne de Radloff yerinde olarak tercüme edememiştir. Onların tercümeleri metin ile tutmamaktadır. Bu isim Kâşgarî de vardır. Binaenaleyh Kaşgar 'nin bu izahına göre tercüme etmekteyim; ki manası vazihen tutmaktadır [I, 317]

(26) [IŞ 12] Liken Çin tarihlerinin de kaydettiği Liu-hiang adlı sefirdir.

(27) [II Ş 11] *Kırgıglık kutay* sözünden anlaşıldığına göre *kutay* ipek v. s. gibi mensucata ait bir şeydir.

(28) [II Ş 11] *İsigti* sözü de *ekinlig* sözile beraber yazıldığına göre ekime ait bir sözdür.

(29) [II Ş 11] *Tontamış* sözü hakkında Thomsen bazı mütalealar serdederek bunun *toktamış* olacağını zannetmektedir. [Turcica, S. 74, not] Halbuki tonta- fiili Kâşgarîde mevcut olup aşağı iğmek manasınadır. Binaenaleyh bu cümleyi ben aşağı bakmış olan gözleri yukarı gördü diye tercümede tereddüt etmedim. [III, 293]

(30) [II D 24] Yotuz sözü Uygur metinlerinde de geçmektedir. Bu sözü Le Coq *Gefolge* [Manichaica, I, 5], F. W. K. Müller *Hausgesinde* [Uigurica, II, 76, 85] Bang ve Gabain de *Gattin* [Türkische Turfan texte, index] diye tercüme etmektedir.

(31) [II D 25] Basmıl kavmi Çinlilerin Pa-si-mi diye bahsettiği kavimdir. Çin tarihleri evvelâ 649 da bunların kendilerine sefir gönderdiğini kaydetmekte ve bu tarihten sonra Basmıl'lar hakkında bazı kayıtlar nazara çarpmakta ise de bu izahat Uygurların yükselmesile kesilmektedir. Fakat Basmılların bundan sonra da mevcudiyetlerini muhafaza ettiklerini Kâşgarî'nin verdiği izahattan anlıyabiliriz.

(32) [II D 26] Çik ve Çikil kavimlerinin ayni kavim olduğunu zannetmekteyim. Çikiller hakkında Kâşgarîde ve İslâm kaynaklarında malûmat vardır.

(33) [II D 27] Altun yış herhalde Çinlilerin Kin-şan dedikleri yerdir. Her iki söz birbirinin tercümesidir.

(34) [II D 28] Beş balık bugünkü Urumçi şehrinin bulunduğu yerde idi.

(35) [II D 29] Karluk'ların adına Çin tarihlerinde Ko-lo-lu şeklinde rastgelmekteyiz. Çin tarihleri bunların Gök Türklerden olduğunu Kin-şan dağlarının garbında Pu-ku-çin denilen ırmağın sahillerinde etrafı Tho-ta dağlarile çevrilmiş arazide oturduklarını kaydetmektedir. Yine ayni kaynaklar bunların üç boya ayrıldığını yazarlar. Filhakika Türk yazıtlarında Üç Karluk sözünün geçtiğini biliyoruz. Çin tarihlerinin Karluklar hakkındaki izahatını D'Herbelot, Visdelot, Bretschneider ile bunlardan naklen Thomsen toplamağa çalışmıtır. Doğu kaynakları arasında Gardezî, Mes'udî, Istahrî, Mukaddesî, Yakubî ve Kâşgarî'nin eserlerinde malûmat bulunabilir.

(36) [II D 30] Togla bugünkü Tola nehridir.

(37) [II D 31] Yut salgın diye tercüme edilebilir. Kelimenin asıl manası kışın şiddetinden hayvanların ot bulamıyarak kırılmasıdır. [Bakınız: Kâşgarî; III, 104]

(38) [II D 39] *Sabı ötügi* sözü Uygur metinlerinde de geçmektedir. [Bang, Gabain; Türkische Turfan tex., I, S. 8, satır 35] *ötüg* sözünü *Bitte* diye tercüme etmektedir. [Pelliot; Toung Pao 1914, S. 137 ye de bakınız] asıl manasını vazih olarak Kaşgarîde bulmaktayız. [I, 65].

II C 11 deki yıpar sözü için de Kâşgarîye bakınız. [III, 20]

(39) [II C 12] Özlük sözünü evvelce Thomsen [Inscriptions de l'Orkhon, S. 187, not 115] en sonra da Samoïlovitch [Le monument turc d'Ikhe-khuchotu en Mongolie central, S. 40] mevzuubahs etmiş ise de kelimeyi Kaşgarî vazihen izah etmektedir: الغربة من الخيل [III, 423]

(40) [II Ç 14]. *Ertenü* için bakınız: Türkische Turfan texte, I, 146; II A 54, 92.

KÜLTEGİN YAZITININ ÇİNCE KISMI

Malûmdur; ki gerek Kültegin ve gerek Bilge Han yazıtının çince kısımlarında vardır. Tercümesini koyduğumuz bu birinci yazıt fransızcaya Schlegel, almancaya Georg von der Gabelentz, ingilizceye Parker tarafından çevrilmiştir.

Fin âlimlerinden Heikel'in idaresinde buralara giden bir sefer heyeti bu yazıtın güzel fotografilerini almış olup bu fotografileri ilk tetkik eden Popoff olmuştur. Gabriel Devéria'da 1890 senesinde T'oung-pao mecmuasında (S. 229) bu yazıtı mevzubahs etmiş, 1892 de Heikel sefer heyetinin Helsingfors'da çıkardığı Inscriptions de l'Orkhon adlı eserde Georg von der Gabelentz tarafından almanca tercümesi çıkarılmıştı.

Çin İmparatoru Hiuen-tsung tarafından 732 yılında rekzolunan bu yazıt [1] daha evvel ruscayada çevrilmiş isede yazıt ile en derin meşgul olan Schlegel olmuştur. Bu zat 1892 de Helsingfors'da bu yazıtın fransızca tercümesini La stèle funéraire du Teghin Giogh adile çıkarmıştır. Aynı yazıtın 1895 de Radloff'un çıkardığı Mogolistanda eski Türk yazıtları adlı eserde Wassiljew tarafından almanca tercümesi neşredilmiş, en son olarakta Parker'in yaptığı ingilizce tercüme Thomsen'in İnscriptions de l'Orkhon adlı eserine zeyil olarak çıkarılmıştır.

Bizim resmini koyduğumuz çince metin Pekin'de yapılmış eski bir kopyadır. Schlegel'in neşrettiği metin daha iyi bir şekilde isede biz yalnız bir fikir verebilmek için bu metni koyduk.

Yazıtın en üstünde altı Çin karakterinden ibaret bir cümle vardır; ki bunun manası «merhum Külteginin yazıtı» dır.

[1] Thomsen, Mezkûr eser, S. 174.

KÜLTEGİN YAZITININ ÇİNCE KISMININ TERCÜMESİ (1)

Çinceden İngilizceye çeviren:
M. E. H. Parker

Türkçeye çeviren:
Hadiye Erturkan

Şu(2) geniş göklerin kaplamadığı ve siyanet etmediği hiç birşey yoktur. Gök ve insan hem ahenk olduklarından bütün kâninat büyük bir kül teşkil eder; bu külün esası ulvî(3) ve süflî olarak iki uzva ayrıldığı gibi, insanlarda bu sebepten ileri gelen prenslere veya hükûmdarlara ayrılırlar, (veya biz onları böylece kendilerine mahsusu mevkilerde buluruz.) Filhakika bu ileri gelen prensler yukarda zekrulonan iki uzvun irsen intikal etmiş olan neticeleridir.

Şimdi, Çinlilerin şimal stepleri üzerinden kuvvetli(4) uçuşlar yaptıkları ve Hiung-nu Hanı Khuganja'nın Çin İmparatoruna Kan-ts-üan (Sü-an-Fu yakınındaki saray) da arzı tazimat etmeğe ve Kwang-luh(5) hudutlarını Çin namına muhafaza maksadile müsaade etmeğe geldiği tarihlerden gerilere gidersek, görürüzki bizim dostluk ve lütüfkârlığımız uzak bir maziye doğru derinleşüp uzanıyor.

Ve ozaman (Divus Magnus) Ulu Tanrının inkişaf ettirmeğe başladığı yeni İmparatorluk ülkesini hanedanımızdan (Divus Celsus) Gök Tanrı ihdas edince, kültür nimetleri dünyanın dört(6) köşesine yayıldı, ve

(1) Thomsenin İnscriptions de l'Orkhon adlı eserinde çıkan bu tercüme Gazi Terbiye Eastitüsü İngilizce öğretmeni Bayan Hadiye tarafından yapılmıştır. Kendisine bu değerli hizmetinden dolayı ayrıca teşekkür ederim. H. N. O.

(2) Eski, mevziî ve şiirde kullanılan ingilizce.

(3) Dişi ve erkek, karanlık ve aydınlık, zayif ve kuvvetli, fena ve iyi, ruhanî ve cismanî pek alâstiki bir ifade. [Çincesi Yin ve Yang'dır. Her kuvvetli ve galip unsur Yang; her zayıf ve tâbi unsur Yin'dir. H. N. O.]

(4) Yapılan akınlar kuvvetli kazların veya diğer korkunç kuşların uçuşlarına teşbih edilmiştir ve Hiung-nu'lar üzerine yapılan istilâlardan kinayedir.

(5) Çin seddi yanında bir mevki ismi. Benim Türkler hakkındaki kitabıma müracaat ediniz. (şimdi bu kitap Çinden gelmektedir.) [Parker'in benim kitabım dediği 1895 te Shanghai'da basılan A thousand Years of the Tartars adlı kitabıdır. H. N. O.]

(6) Aynen mukabili sekiz.

her ikisininde askerî şecaatlarının neticeleri tek ve kutretli bir hamle ile başarıldı.

Fakat şu ilerideki göğün arzusile değişikliği birbirini takip eder. Lâkin her ne kadar Hanlı(7) ünvanını biribirine rakip şu veya bu kimseler sıra ile taşıdılarsa da, serhat devletleri sonuna kadar mütavali(8) bir tarzda mahviyyetkâr(9) itaat mektupları göndermek ve kendilerinden beklenen vergileri vermek kudretini gösterdiler.

Baba sıfatile Mogilan'ı evlat edinen zatı şahanemize gelinceye kadar işler böyle devam etti.[*] Bu suretle artık zalimane baskınlar yapılmaz oldu ve silâhları sessizce kınlarına koymak imkânı bulundu.

"Sen benden şüphe etme, bende sana(10) ihanet etmeyeyim.„ başka tarzda hudutların(11) tecavüzden masun kalmasına nasıl imkân olabilirdi?

Bu methiyede mevzubahs olan şahıs Kültegin ismile maruftu. O, Kutlug Hanın ikinci oğlu ve şimdi hükûm süren Bilge Hanın küçük kardeşidi. Onun adının şöhreti kendi yurdunda(12) kabilesi halkına dehşet verirken, babasına ve kardeşine olan hürmet ve merbutiyeti uzak memleketlerde gayet iyi biliniyordu. Külteginin bu tarzda tanınması, evvelâ onun kendi şahsında toplayup inkişaf ettirebildiği büyük babasının babası olan(13) Beg İtimish'in mevrus iyi meziyetlerinin, saniyen büyük babası(14) Ghekin Kutlug'un alışkın olduğu ve haleflerinin biribirile gıbta edercesine taklide çalışdıkları hayır ve lûtufkârlığın neticesinden başka ne olabilirdi? aksi taktirde bu kadar değerli bir adamın başardığı işler için ne sebep gösterilebilir?

(Hayır, şüphesizki hakikî sebep budur.), o, işlerinde muhabbet ve kardeşlik hissile(15) hareket ettiğinden ve kardeşinin askerî gayelerinin

(7) Aynen mukabili şanlı, şererefli.

(8) 代

(9) Bu bir tahmindir, fakat mana bakımından doğru olduğu hemen hemen muhakkaktır.

[*] Burayı Schlegel şöyle tercüme ediyor: Nous étions liés avec vous comme un père avec son fils. [Mezkûr eser, S. 52] H. N. O.

(10) Burada imparator bir klâsik parçayı iktibas ediyor.

(11) Schlegel'in tahmin benim ileri süreceğim her hangi bir tahmin kadar doğrudur. Yalnız onun teklif ettiği gramer hatalıdır.

(12) Schlegel'in tahminine başka birşey ilâve edemem.

(13) 施

(14) Türk tarihleri iki Kutlug'dan bahsetmezler. İhtimalki büyük baba kelimesi şiirde baba yerine kullanılmasına cevaz verilen bir tabirdir.

(15) Belki 奉順

tahakkuku için onunla beraber çalıştığından muvaffak oldu. Mogilan'ın idaresi altında Türk İmparatorluğu şimalde [şimdiki] Tarbagatay hudutlarına erişir, garpte ise Tumet(16) arazisinin civarına kadar yaklaşırdı. O, göğün mukaddes emirlerine(17) itaat ederek imparatorluğumuzun T'ang hanedaniyle sırf dostca münasebetlerde bulunmak maksadile mahrem doghri(18) mevkiine mazhar oldu.

Bu sebepten hanedanımız veyahut biz "senin sadık gayretlerini(19) sitayişle anar„ ve bu suretle ona en iyi ve şayanı itimat lûtuflarımızı ihsan ederiz. Diğer taraftan ecdadımızın(20) ve bizim durendiş tahminlerimiz böylece aykırı neticeler vermez ve işlerin sıkıcı vaziyeti çabuk nihayetlenir.

Biz derin kederlerimizi(21) ve muhteşem kalbimizde yaşayan ıztırabımızı(22) tekrar ve tekrar beyan ve izhar ederiz.

Fazla olarak Kültegin Hanın küçük kardeşi han ise bizim manevî evladımızdı. Bunun için bir taraftan baba ile oğul arasındaki en münasip duygu böylece tezahür etmiş olduğu gibi, tabiatile mazhar olduğu sevgi hissinden bir diğerininde aynı hisseyi alması icabeder. Her ikiside bizim oğlumuz olduğuna göre Kül de bizim derin sevgimizden müsavî olarak hisse alır.

Bu sebeptendirki gelecek hatsiz hesapsız nesillerin dimağlarında onların müşterek muvaffakiyetlerinin şaşaası her gün yeniden(23) canlansın diye uzakta ve yakında bulunan(24) herkesin bunu öğrenmesi için bilhassa muhteşem bir yazıt diktik(25).

(16) Schlegel bu hudutları Külteginin malikânesinin ve hususî fütuhatının temin ettiği arazinin hudutları olarak almakta haklıdır.

(17) Schlegel'in tahmini. Hayır dediğim yerler müstesna onunla aynı fikirdeyim.

(18) Bu kelimeyi Schlegel'e medyonum. Bu kelimeyi Hunlar kullanırlar ve bunun Türkçede "değerli„ manasını ifade ettiğini ve rütbe bakımından (Sezarın Ogüstten sonra geldiği gibi) handan sonra geldiğini ileri sürerlerdi.

(19) Kitablarım yanımda değil, fakat bunun Shu-King'den bir iktibas olduğunu zannediyorum.

(20) "Türk ecdadından„ olması muhtemeldir.

(21) 哀

(22) Bunun Shï-King'den alındığı fikrindeyim.

(23) Burada ve umumiyetle yazıtın ikinci nısfında Schlegel hakikî manadan uzaktır.

(24) Schlegel. İyi bir tahmin.

(25) 製

Methiye şu şekilde devam ediyor:

Kumların ve soğukların(26) diyarı olan Ting-ling(27) ülkesi, senin evvelki krallarının arasında birçok kudretli ve asker ruhlu şahsiyetler yetişti.

Senin prensiplerin yabancı ülkelere böylece şeref vererek paydar olsunlar! senin prensiplerin bizim T'ang'mızla dostlugu gaye edinerek "her yerde„ tanınsınlar!

Böyle adamların ebediyen payıdar olacaklarının muhakkak olmadığını kim söyleyebilir? uğurlu haberleri ebediyen ilân için şimdi dağ gibi yüksek bir yazıt dikilmiştir.

(Üzerindeki tarih için söyleyecek hiç bir fikrim yok) (28). Büyük T'ang, K'ai-yüan'ın yirminci senesi, devrî takvime göre Jên-Shên; Sinch'ou; yeni ayın yedinci günü, devrî takvime göre Ting-wei: işte dikildiği tarih buydı.

---

(26) 北庭

(27) Kitabıma müracaat ediniz: Biri şimalde, diğeri garpte olan Kırgız gruplarından birisi.

(28) Tarih için fikrim olmadığını söylediğim zaman, astronomik hesaplar ve takvim meseleleri hakkında malûmatım olmadığını anlatmak istedim. Fakat tarihin yazıt üzerindeki görünüşü bakımından aşağıdaki hakikatler mühimdir.

1: Ay kelimesinden evvel yalnız bir Çin harfinin sığabileceği kadar mesafe vardır. Bu harfin ya 10 veya 7 nin yerini tuttuğu muhakkak.

2: 10 rakkamının amudî hattı 7 rakkamının amudî hattı kadar ufkî hattın ötesine geçmez.

3: 7 nin ufkî hattı 10 nun ufkî hattına nazaran daha meyillidir.

4: 7 nin amudî hattının üst kısmı 10 unkinden daha kalın ve kama şekline daha yakındır.

Eğer mevzubahs olan harfler gerek matbaa ve gerek el yazısında tetkik edilecek olursa, yukarda işaret edilen noktalar, ister çince bilsin ister bilmesin, her hangi bir kimse tarafından görülebilir.

Herhangi bir kimse Dr. Radloff'un albuminin XVI numerolu tablusunu tetkik edecek olursa, ay kelimesinden evvel gelen ve şekli bozulmuş olan harfin görünüş itibarile aşağıda kendisinden beş harfın sığabileceği kadar uzak bir mesafede bulunan 7 rakkamının temamen aynı olduğunu, ve keza şekli bozulmış harfe ait olan amudî hattın ucunun vaktihan sağa doğru teveccüh ettiğini görebilir. Fazla olarak amudî hattın üst tarafı kama şeklindedir; ufkî hattı aşarak geçer ve ufkî hat meyillidir.

Bunun içindirki evvela, Profesör Schlegel'in kopyasında verildiği gibi iki harfin imkânsız olduğu, ve aynı zamanda mutlak tek olması lâzım gelen harfin 10 rakkamını değil, fakat 7 rakamını ifade ettiği neticesine vardım.

Son olarak şu cihetede işaret edeyim: Devrî günü Ting-wei'n kendisine benzeyen bir devrî gününde altmış gün evvel veya sonra bir zamandan başka vakitde vukubulması ihtimali yoktur. Şimdi Çin tarihlerinde büyük ehemmiyeti haiz bütün vakaların sene, ay ve gün tarihleri verilmektedir. Eğer o sene zarfında herhangi bir devrî gününden bahsediliyorsa bu mesele ile alakadar kimseler için ileriye veya geriye doğru hesablamak ve benim mütalaalarımın müsbet vakıa bakımından doğru olup olmadığını kendi kendilerine bulmak kolaylaşır.

ÜÇÜNCÜ YAZIT

UYGUR YAZITI

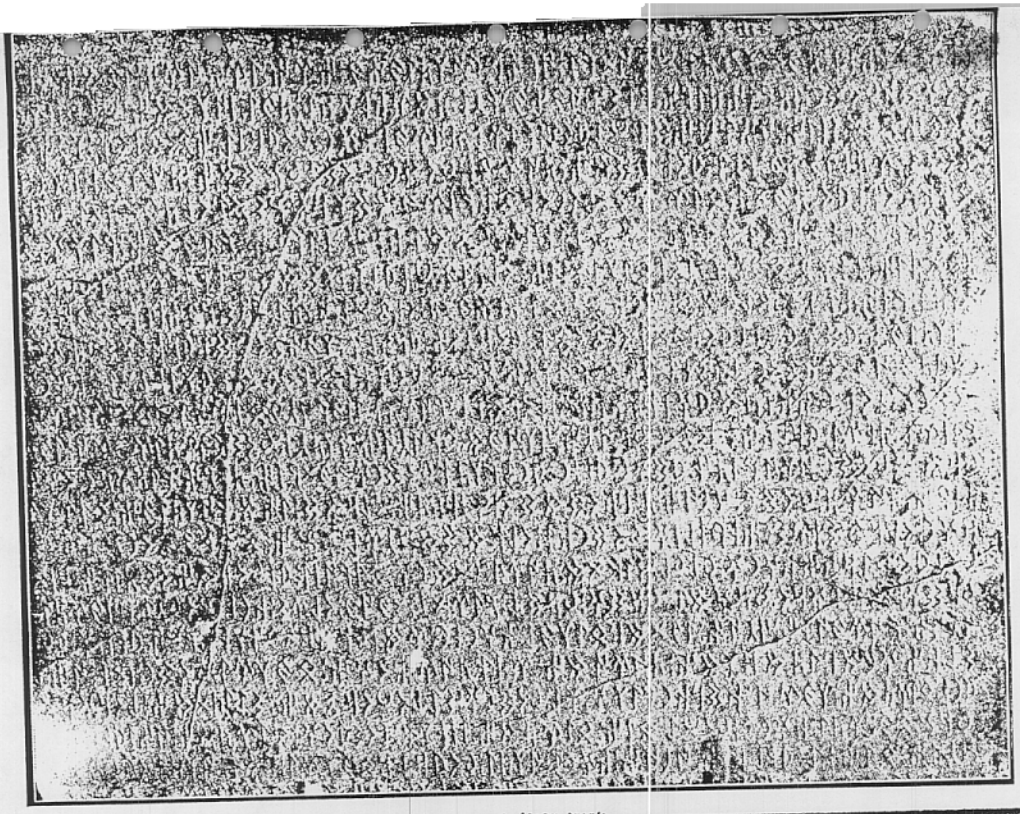
İki Orhun yazıtının civarında Kara Balgasunda bulunan Uygur yazıtının rünik harflerle yazılmış olan kısmı çok acınır; ki okunamamaktadır. Yalnız yazıtın en üst tarafında beş satırlık bir ibare vardır; ki bu satırlar okunabilmektedir. Fakat satırların başından birer harfin eksik olması dolayısiyle bunu da tamamlamak zarureti hasıl olmuş, Radloff bunu tamamlıyarak çıkarmıştır. Diğer asıl yazıtın okunabilen tek tük kelimelerinden hiç bir mana elde etmek mümkün değildir.

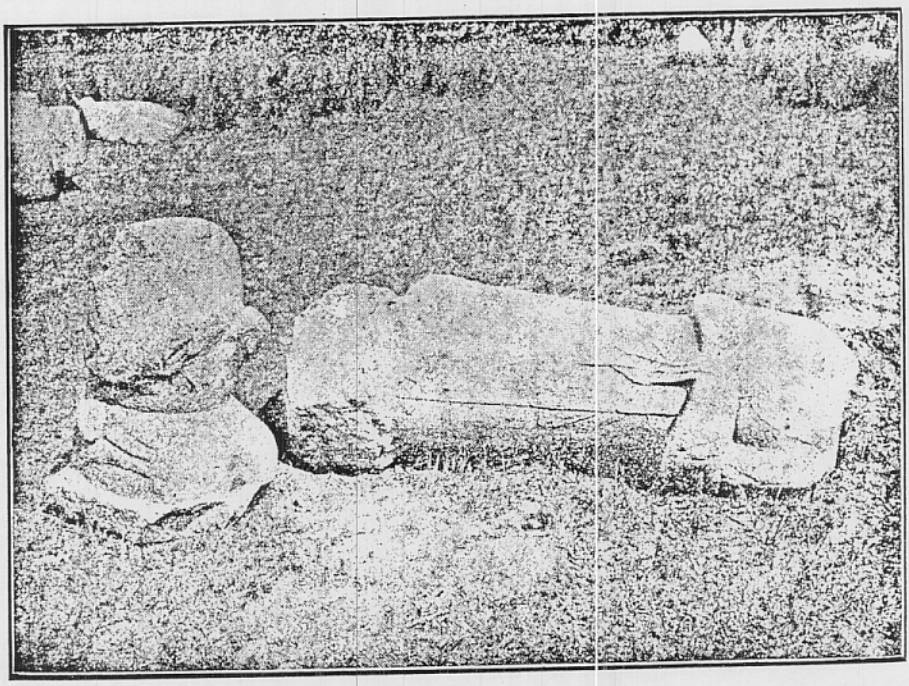
Yazıtın çincsei de vardır. Gerek bu yazıtın ve gerek Bilge han yazıtının çince kısımlarının tercemelerini ikinci cildimize bıraktık. Burada yalnız okunabilen en üst kısmın asıl metni ve tercemesi ile transkripsion unu vermekle iktifa ediyoruz.

1. (b)u t^enrik^en
2. (^{i}n) t^en$ride$ k
3. (u)t bulm^{ı}ş ^{a}l
4. (p) bilğe t^en
5. (r)i uygur k^a
6. ($g^a n^ı$n bit^{i}ği)

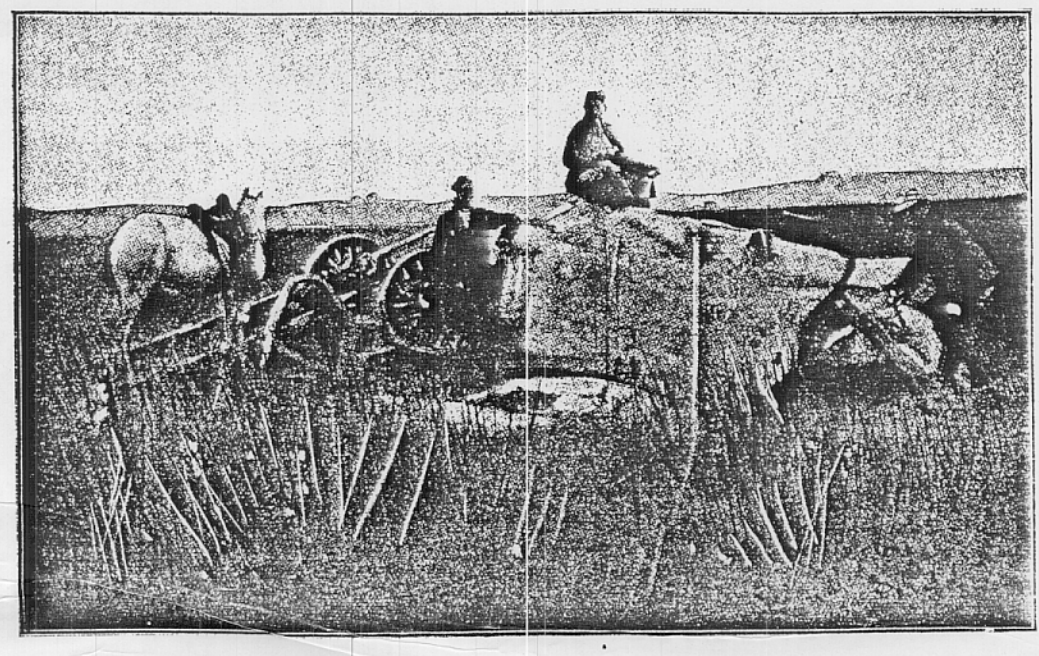
1. Bu tenriken
2. in Gökde sa-
3. adet bulmuş al-
4. p Bilge tan-
5. rı Uygur ha-
6. kanının yazıtı.

1 inci yazıt ; Genel görünüş.

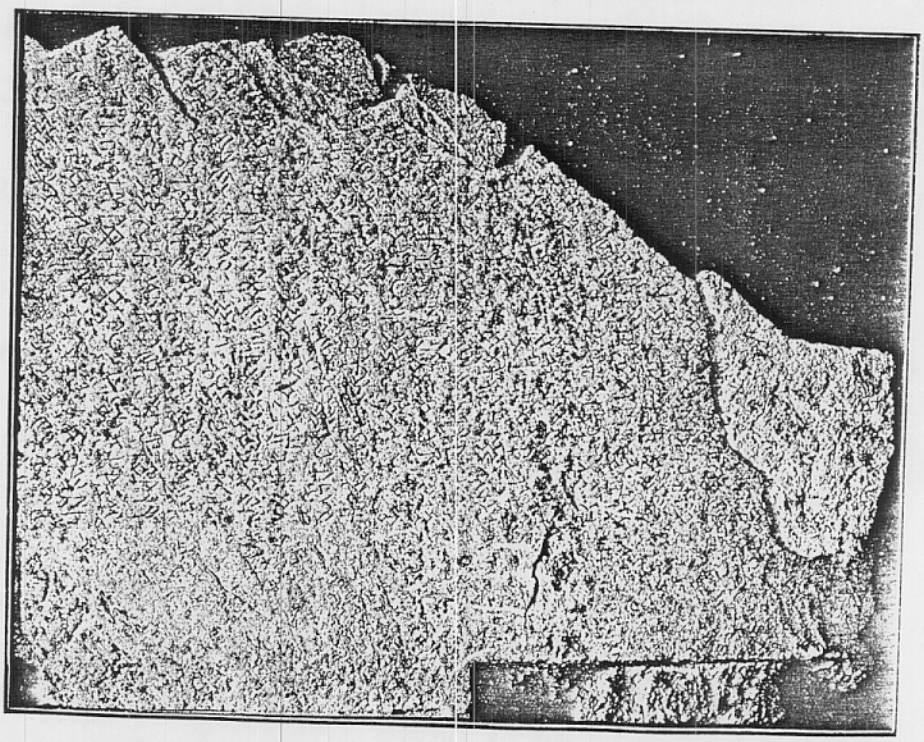

I. inci yazıtın yakınında heykel parçaları

II inci yazıt ; Genel görünüş.

II. inci yazıt; Doğu tarafı

II. inci yazıtın yakınında bir heykel

II. inci yazıt yakınında bir heykel

故闕特勒碑

故闕特勒之碑

彼蒼者天固不覆護天人相合囊宇大同以其氣調陰陽是用各為君長(彼)蒼者本(之)音也(之)音自中國雄飛北荒來朝日泉額侏走祿則思好之深焉沿　我高祖拿興皇帝太宗之逐荒帝載文教施於八方武功成於一德彼蒼哀故相率崇號迭稱終能代(伏)正一體率修邊貢爰建厥躬結為父子使寇恚不作弓矢載(囊)橐爾無我虞我無爾詐邊郵之不　之賴歿君(特)勒骨吐祿可汗之次子今苾伽可汗之介弟也孝友聞於遠方威德懾於(殊)域(斯)皇由伊曾祖伊地米毗匐積厚德於上而身充終之祖骨吐祿頡斤行深仁於下而子(愼)建之不然何以生此賢也故能承順友愛輔成規略北虜強富之境西隣唐月之郊尊崇棠棣之(遺)澤受屠者之罷任以親我有唐也我用是嘉爾誠績大開恩信而返國(部)不寧俾崇儀盍永言悼惜疼於朕心且特勒可汗之弟也可汗猶朕之子也父子之義既在敦崇兄弟之親得無連類(仇)為子焉而再成深情是用故奉作靈碑發揮(述)(誠)使千古之下休光日新詞曰

沙塞之國丁零之鄉雄武(勢)起于爾先王爾君克長載赫殊方(請)道克順媒親我唐龍謂若人因休延長高碑山立垂裕無疆

大唐開元十年歲次壬申十二月辛丑朔七日丁未建

I. inci yazıtın çince metni

II. inci yazıt yakınında mermer heykel parçaları

TONYUKUK YAZITI

TONYUKUK YAZITI

Tonyukuk malûm olduğu veçhile Gök Türklerin tarihinde maruf bir şahsiyettir. Birkaç Gök Türk hükümdarı zamanında yaşamış olan bu vezir Türklerin istiklal hareketine iştirak etmiş, Bilge Han zamanına kadar yaşamıştır. Thomsen vezirin yaşadığı devirleri gözönünde tutarak bu yazıtın da 725 yıllarında dikilmiş olması lâzım geldiğini yazmaktadır.

Bu yazıt Bilge Han ve Kültegin yazıtının cıvarında olup Tola ırmağının yukarı taraflarındadır.

Bütün yazıt iki taş üzerine yazılmış olup birinci taşta 35 satır vardır. Halbuki Radloff 17 inci satırdan sonra bir de 18 inci satır tasavvur etmiş ve bu satırı noktalarla işaret etmiştir. Thomsen ise aslında burada bir satırın olmadığını göstermektedir. [Bakınız: Turcica, s. 8, not 3] İkinci taşta da 27 satır vardır. Binaenaleyh 62 satırdan ibaret olan bu yazıtta ihtiyar vezir kendi ağzından evvelâ Elteriş Hanın zamanından [18 inci satıra kadar] bahsetmekte ondan sonra Kapagan Hanın devrini anlatmakta [48 inci satıra kadar] en sonra da kendisinden bahs ile bir takım ihtarlarda bulunmaktadır.

Yazıt evvelki yazıtların küçük mikyasta aynıdır. Yazıtın etrafında başları kırılmış sekiz tane heykel vardır.

Yazıtı evvelâ Radloff neşretmiştir. [Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Folge, 1899, s. 2 - 27].

Daha sonra Ramstedt vasıtasiyle yazıtın mükemmel fotoğrafilerini elde eden Thomsen bununla uğraşarak Turcica adlı eserinde birçok yerini düzeltmiş, en sonra da güzel bir tercümesini yapmıştır.

Biz de Radloff'un neşrettiği asıl metin üzerinde Thomsen'in düzeltmelerini gözönünde tutarak yaptığımız tashihlerle eserin tercümesini sunuyoruz.

BATI TARAFI

1 Bilğe To*y*^{u}*k*^{u}*k* b^{e}n özüm t^{a}bg^{a}ç il^{i}*n*e *k*ıl^{ı}nd^{ı}m; türk bud^{u}n t^{a}bg^{a}ç*k*a kör^{ü}r ^{e}rti.

2 [tür]k bud^{u}n k^{a}nın bolm^{a}y^{ı}n t^{a}bg^{a}çda ^{a}d^{ı}r^{ı}ltı *k*^{a}nl^{a}ndı *k*^{a}nın *k*od^{ı}p t^{a}bg^{a}ç*k*a y^{a}na iç^{i}kdi. t^{e}*n*ri ^{a}nça t^{e}m^{i}ş ^{e}r^{i}nç: *k*^{a}n b^{e}rt^{i}m.

3 [*k*^{a}n^{ı}*n*^{ı}n] *k*od^{ı}p iç^{i}kd^{i}*n* iç^{i}kd^{ü}k üç^{ü}n t^{e}*n*ri ö[l^{ü}]tm^{i}ş [1] ^{e}r^{i}nç türk bud^{u}n ölti ^{a}l*k*^{ı}ndı y^{o}*k* boldı. türk sir bud^{u}n y^{e}rinte.

4 bod k^{a}lm^{a}dı ıda t^{a}şda *k*^{a}lm^{ı}şı *k*ubr^{a}nıp y^{e}ti yüz boldı ^{e}ki ülüğü ^{a}tl^{ı}g ^{e}rti, bir ülüğü y^{a}d^{a}g ^{e}rti; y^{e}ti yüz kişiğ.

5 ud^{ı}z^{ı}gma ul^{u}gı ş^{a}d ^{e}rti y^{a}g^{ı}l tidi y^{a}gm^{ı}şı b^{e}n ^{e}rt^{i}m bilğe to*y*^{u}*k*^{u}*k* *k*^{a}g^{a}nmu *k*ıs^{a}yın t^{e}d^{i}m, s^{a}*k*^{ı}nd^{ı}m: tur^{u}*k* bu*k*^{a}lı s^{e}m^{i}z bu*k*^{a}lı ar*k*^{a}da

[1] Ölütmiş diye okumak isteyen Thomseni haklı bulmaktayız. Bakınız; Turcica s. 34.

BATI TARAFI

1 Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ülkesinde vücut buldum. [O zamanları] Türk milleti Çine tâbi idi.

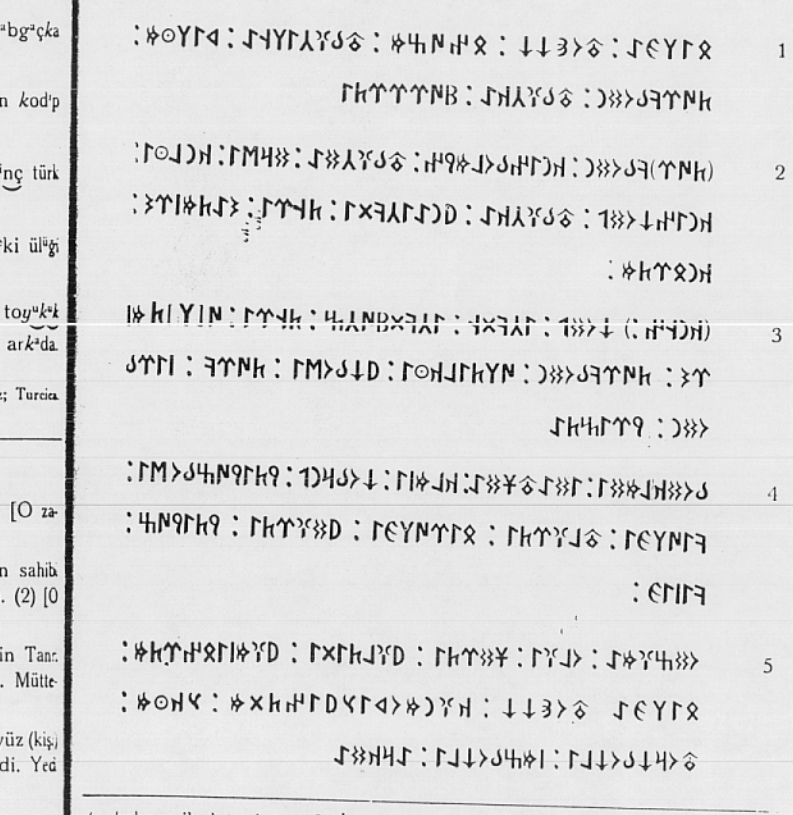
2 Türk milleti hansız olmasın (diye) (1) Çinden ayrıldı. Han sahib oldu. [Fakat sonra] hanını koyup tekrar Çine teslim oldu. (2) [O zaman] Tanrı böyle demiş: (sana) han verdim.

3 Hanını koyup hüküm altına girdin. Hüküm altına girdiği için Tanrı ölüm vermiş. Türk milleti öldü, mahvoldu (3), yokoldu. Müttehit (?) Türk milletinin yerinde

4 Boy kalmadı. Ağaçta taşta kalmış olanları toplanup yedi yüz (kişi) oldu. (Bunların üçte) iki kısmı atlı, (üçte) bir kısmı yaya idi. Yedi yüz kişiye

5 Kumanda edenlerin büyüğü şad idi. İltihak et dedi. İltihak edenlerin (birisi de) ben idim: Bilge Tonyukuk. Hakanımı ilerleteyim

BATI TARAFI

(= hakanı ilerleteyim mi?. İteyim mi) dedim. Düşündüm: (Insan) zaif buğalarla, semiz buğaları uzaktan

6 bilsᵉr sᵉmⁱz buka turᵘk bᵘka tᵉyⁱn bilmᵉz ᵉrmⁱş tᵉyⁱn ᵃnça sᵃkⁱndⁱm ᵃnda kisre tᵉnri bilⁱğ bᵉɪtᵘk üçᵘn özᵘm ᵒk kᵃgᵃn kısdⁱm bilğe toyᵘkᵘk boyla bᵃga tᵃrkᵃn.

7 birle iltᵉrⁱş kᵃgᵃn bolᵃyⁱn bᵉrⁱye tᵃbgᵃçⁱg önre kıtᵃyⁱg yirⁱye ogᵘzⁱg ökᵘş ölᵘrti, bⁱlⁱğ ᵉşi, çᵃb ᵉşi bᵉn kᵘrtⁱm çugᵃy kuzın kᵃra kumⁱg olᵘrur ᵉrtⁱmⁱz.

CENUP TARAFI

8 kᵉyⁱk yiyü tᵃbⁱşgᵃn yᵉyü olᵘrur ᵉrtⁱmⁱz; budᵘn bogᵃzı tᵒk ᵉrti, yᵃgⁱmⁱz tᵉğre uçᵘk tᵉğ ᵉrti; biz sᵉğ ᵉrtⁱmⁱz ᵃnça olᵘrᵘr ᵉrⁱkli ogᵘzdᵃndᵃn körüğ kᵉlti.

9 körüğ sᵃbı ᵃndᵃg: tokᵘz ogᵘz budᵘn üze kᵃgᵃn olᵘrtı tir, tᵃbgᵃçgᵃru kunı sᵉnünⁱğ ıdmⁱş, kıtᵃygᵃru tonra sᵉmⁱğ ıdmış, sᵃb ᵃnça ıdmⁱş ᵃzkⁱya türk [budᵘn].

10 yorıyor ᵉrmⁱş kᵃgᵃnı ᵃlp ᵉrmⁱş ᵃyguçısı bilğe ᵉrmⁱş ol ᵉki kişi bᵘ ᵉrsᵉr sini tᵃbgᵃçⁱg ölürtᵉçi tirmᵉn önre kⁱtᵃyⁱg ölᵘrtᵉçi tirmᵉn bini ogᵘzⁱg.

---

6 Bilmek istese semiz buğa, zaif buğa diye bilemez imiş diyerek böylece düşündüm. Ondan sonra Tanrı bilgi verdiği için bizzat o hakanı ilerlettim. Bilge Tonyukuk, Bovˈa Baga Tarkan.

7 İle birlikte Elteriş hakan olayım. Cenupta Çinlileri, doğuda Kıtayları, şimalde Oğuzları pek çok öldürdü. Bilgide eşi, şöhrette eş ben idim. [Ozamanlar] Çugay-kuz da [ve] Kara-kum da oturur idik.

CENUP TARAFI

8 Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturur idik. Milletin buğazı tok idi. Düşmanımız etrafta kuş gibi idi. Biz müteyakkız (?) (4) idik. Böylece oturur iken Oğuzlardan haberci geldi.

9 Habercinin sözü şöyle idi: Dokuz Oğuz milleti üzerine [bir] hakan [tahta] oturdu der. Çinlilere karşı Kunı Senğünü göndermiş, Kıtaylara karşı Tongra Semig'i göndermiş. Söz (= gönderdiği haber) şöyle göndermiş: Azıcık Türk milleti.

6 ᚠᚢᚱᚢᚴᚢᚾᚢᚾ ᚠᚢᚱᚢᚴᚢᚾᚢᚾ : ᚠᚢᚱᚢᚴᚢᚾᚢᚾ : ᚴᚢᚱᚢᚴᚢᚾᚢᚾ : ᚠ

11 ölᵘrtᵉçi ᵘk tirmᵉn tᵃbgᵃç bᵉrʲdᵉnyᵉn tᵉğ, *kıtᵃy* öndᵉnyᵉn tᵉğ, bᵉn yırdᵃndᵃyʲn tᵉğᵉyin türk sir budᵘn yᵉrinte idi yorʲmᵃzun usᵃr idi yᵒ*k* *kıs*ᵃlʲm.

12 tirmᵉn ol sᵃbʲğ ᵉşʲdʲp tün udʲşıkʲm kᵉlmᵉdi küntᵘz olᵘrsᵃrʲm kᵉlmᵉdi, ᵃnda ötrü *k*ᵃgᵃnʲma ötᵘntʲm ᵃnça ötᵘntʲm: tᵃbgᵃç, ogᵘz, *kıtʲy* bu ᵘçᵘğü *k*ᵃbsᵃr.

13 *k*ᵉltᵉçi bʲz özᵉçi tᵃşʲn tutmʲş tᵉğ biz yuy*k*a ᵉrʲkli toplᵃgᵃlı uçᵘz ᵉrmʲş, yʲnçğe ᵉrʲklʲğ üzğᵉli uçᵘz; yuy*k*a *k*ᵃlʲn bolsᵃr toplᵃgulᵘ*k* ᵃlp ᵉrmʲş, yʲnçğe.

14 yogʲn bolsᵃr üzğᵘ]ᵘk ᵃlp ᵉrmʲş, ön*r*e *kıtᵃ*yda bᵉrʲye tᵃbgᵃçda *k*urʲya kurdᵃnda, yırʲya ogᵘzda ᵉki üç bi*n* sümʲz kᵉltᵉçʲmʲz bᵃrmu ne ᵃnça ötᵘntʲm.

15 *k*ᵃgᵃn[ʲm bᵉn] özᵘm bilğe to*y*ᵘ*k*ᵘ*k* ötᵘntᵘk ötᵘnçᵉmʲn ᵉşʲdü bᵉrtli; kön*l*ᵘ*n*çe odʲz tᵉdi; kök ün*ü*ğ yogᵘru ötᵘkᵉn yışğᵃru udʲztʲm inğᵉk kᵒlke toglᵃda ogᵘz kᵉlti.

16 [süsi üç bi*n*] ᵉrmʲş;[1] biz ᵉki bi*n* ᵉrtʲmʲz, sün*ü*şdʲmʲz tᵉ*n*ri yᵃrlʲkᵃdı yᵃ*ı*dʲmʲz üğᵘzke tüşdi, yᵃ*ı*dᵘ*k* yolta yᵉme ölti kᵒk ᵃnda ötrü ogᵘz ᵘ*k*ın kᵉlti.

[1] Radloff altı bin diye kestiriyor. Biz de asıl metne Radloff'un okuduğu gibi koyduk. Fakat Thomsen'in tahinini daha akla yakın olduğu için transkripsyon ve tercümede onu tercih ettik.

11 Öldüreceklerdir derim. (Onun için siz) Çinliler cenuptan, Kıtaylar doğudan, ben (de) şimalden değeyim (= saldırayım) (bu suretle) müttehit (?) Türk milletinin yerinde (artık) hükümdar yürümesin (= ilerlemesin) Olur ise hükümdarı yok eyliyelim.

12 Derim. Bu sözü işitüp gece uyuyacağım gelmedi; gündüz oturacağım gelmedi. Bundan ötürü hakanıma arzettim (5). Böyle arzettim: Çinliler, Oğuzlar, Kıtaylar bu üçü birleşirler ise

13 Taşla tutulmuş gibi tehlikede olacağız. (Bir şeyi) yufka iken toplaması (= bükmesi) kolay imiş, ince iken kırması (gene) kolay; (fakat) yufka kalın olur ise bükmesi zorlu imiş; ince

14 Kalın olsa parçalaması zorlu imiş. Doğuda Kıtaylara, cenupta Çinlilere, batıda batılılara, şimalde Oğuzlara iki üçer bin (kişilik) askerimizle gelmeliyiz. Olur mu?. Böylece arzettim.

15 Hakanım ben Bilge Tonyukuk, özüm arzettiğim maruzatımı işidiverdi (= kabul etti). Göğlünce sevket dedi. Kök üngü bata çıka Ötüken ormanına doğru sevk ettim. İnekler (ve) yük hayvanlarile Togla da Oğuzlar geldi.

11 ... ordusu üç bin imiş. Biz iki bin idik. Savaştık. Tanrı irade etti. (Onları) perişan ettik; (bazıları) nehire düştü. Perişan olanlar yollarda kaçarlarken öldü. Ondan ötürü Oğuzların hepsi geldi.

17 [1] türk budᵘn'g ötükᵉn yᵉrke bᵉn özᵘm bilge toy^{u}k^{u}k ötükᵉn yᵉr'ğ konm'ş tᵉy'n ᵉş'd'p bᵉr'y'ki budᵘn kur'y^{a}kı yıry^{a}kı önrᵉki budᵘn kᵉlti.

DOĞU TARAFI

18 ᵉki bin ᵉrt'm'z . . . [b]oltı türk budᵘn oᵘrᵘ[g]^{a}lı türk k^{a}g^{a}n olᵘr'g^{a}lı ş^{a}ndun b^{a}l'ka t^{a}luy üğᵘzke tᵉğm'ş yok ᵉrm'ş k^{a}g^{a}n'ma ötᵘn'p sülᵉtd'm.

19 ş^{a}ndᵘn [b^{a}l'ka] t^{a}luy ü[ğᵘzk]e tᵉğürt'm üç otᵘz b^{a}l'k sıdı usın bund^{a}tu yurtda y^{a}tu k^{a}lur ᵉrti; t^{a}bg^{a}ç k^{a}g^{a}n y^{a}g'm'z ᵉrti on ᵘk k^{a}g^{a}nı y^{a}g'm'z ᵉrti.

20 [2] . . küç . . . . boldı ol üç k^{a}g^{a}n öğlᵉş'p ^{a}ltun yış üze k^{a}b'ş^{a}l'm tᵉm'ş; ^{a}nça öğlᵉşm'ş, önre türk k^{a}g^{a}ng^{a}ru sülᵉl'm tᵉm'ş ^{a}n^{a}ru sülᵉmᵉsᵉr k^{a}ç'n'n ᵉrsᵉr ol b'zni.

21 [k^{a}g^{a}nı ^{a}lp ᵉrm'ş ^{a}yg]uçısı bilge ᵉrm'ş k^{a}ç'n'n ᵉrsᵉr ölᵘrtᵉci-k^{ö}k üçᵘğün k^{a}b'ş'p sülᵉl'm ^{a}nı y^{ᵘ}k kısa^{a}l'm tᵉm'ş türğ'ş k^{a}g^{a}n ^{a}nça tᵉm'ş bᵉn'n budᵘn'm ^{a}nda ᵉrür tᵉmiş.

[1] Radloff asıl metne bir kelime ilâve ile kᵉltürt'm ök sözünün de olacağını kestirmektedir.

[2] *Thomsen okunamıyan bu yerin şöyle olması gerek olduğunu ileri sürüyor: artuk kırkız küçlig kagan yağımız boldı* [Bak. Turcica. S. 9].

17 [Türk hakanını], Türk milletini Ötüken yerine (ve) ben kendim Bilge Tonyukuk (da) Ötüken yerine yerleşmiş diye işitip cenuptaki milletler, batıda, şimalde (ve) şarktaki milletler geldi.

DOĞU TARAFI

18 İki bin idik.... oldu. Türk milleti oldu olalı, Türk hakanı oldu olalı Şantung şehirlerine, denize (kadar) değdiği yok imiş. (6) Hakanıma arzedip asker sevk ettirdim.

19 Şantung şehrine, denize kadar (orduyu) eriştirdim. Yirmi üç şehir harap edildi (7). Usın Bundatu (?) yurtta yata kalır idi. Çin hakanı düşmanımız idi. On ok hakanı düşmanımız idi.

20 [Bundan maada kuvvetli Kırgız hakanı düşmanımız] oldu. Bu üç hakan birlikte meşveret edip Altın ormanında toplaşalım demişler. Böylece meşveret etmişler. Doğudaki Türk hakanına karşı asker sevk edelim demişler. Ona karşı asker sevk etmez isek kaçınır isek o bizi (8)

17 (ᵒ[ᵒ]ᵒ[ᵒ]ᵒᵒᵒ

22 [türk budᵘnı yᵉme] bulg^{a}*k* [ol tᵉmⁱş] ogᵘzı yᵉme tᵃr*k*^{a}nç ol tᵉmⁱş; ol sᵃbın ᶜşⁱdⁱp tün yᵉme udⁱs*k*ⁱm kᵉlmᵉz ᵉrti, olᵘrs*k*ⁱm kᵉlmᵉz erti; ^{a}nda s^{a}*k*ⁱndⁱm.

23 . . . a sü . . . . tᵉdⁱm köğmᵉn yolı bir ᵉrmⁱş tumⁱş tᵉyⁱn ᶜşⁱdⁱp bu yolⁱn yorıs^{a}r y^{a}rm^{a}çı tᵉdⁱm . . . yᵉrçi tᵉlᵉdⁱm çölğı ^{a}z ᵉri bolᵗⁱm.

24 [ö]zᵘm ^{a}z yir . . . . . ᵉrmⁱş bir turu*k*ı ᵉımⁱş ^{a}nın b^{a}rmⁱş ^{a}*n*^{a}r y^{a}tⁱp bir ^{a}tlⁱg b^{a}rmⁱş tᵉyⁱn ol yolⁱn yorıs^{a}r unç tᵉdⁱm s^{a}*k*ⁱndⁱm *k*^{a}g^{a}nⁱma.

ŞİMAL TARAFI

25 ötᵘntⁱm sü yorıtdⁱm ^{a}tl^{a}t [tᵉd]ⁱm ^{a}*k* tᵉrmᵉl kᵉçe ogᵘz ^{a}kl^{a}tdⁱm ^{a}t üze bⁱntᵘre *k*^{a}rⁱg sᵒ̈kdⁱm yᵒ*k*^{a}ru ^{a}t yᵉte y^{a}d^{a}gⁿ ıg^{a}ç tutᵘnu ^{a}gturtⁱm ön*r*eki ᵉr.

26 yogᵘrça tᵉğᵘrᵘp ıb^{a}r ʾ ı[1] ^{a}şdⁱmⁱz yob^{a}lu intⁱmⁱz on tünke y^{a}nd^{a}*k*ı tog birü b^{a}rdⁱmⁱz yᵉrçi yᵉr y^{a}*n*ⁱlⁱp bog^{a}zl^{a}ndı bun^{a}dⁱp *k*^{a}g^{a}n yᵉlü kᵒ̈r tᵉmⁱş.

[1] Burası için bakınız: Turcica, s. 82. Asıl metni Radloff'dan aldığımız için teğürüp yerine ıdıp kalmıştır.

22 Türk milleti gene kargaşalıktadır demiş. Oğuzlara da isyan edin demiş. Bu sözü işitip hemen gece uyuyasım gelmez idi. (Gündüz) oturasım gelmez idi. O vakit düşündüm.

23 . . . . . dedim. Kögmen yolu bir imiş; (kardan) kapanmış (9) diye işitip bu yoldan gidilir ise yaramıyacak dedim. Kılavuz diledim. Az çölünden [bir] adam buldum.

24 Kendim Az yer . . . . . imiş. Bir durak yeri imiş. Anıya varmış (?), orada yatıp bi· atlı(ile) varılır diye o yolu yürür isek emindir dedim (10). Düşündüm; hakanıma.

Şimal tarafı

25 Arzettim. Asker yürüttüm. Atlattırdım. Ak-Termeli geçerek Oğuzları öne sevk ettim (11). At üstüne bindirerek karı sökdüm. (Sonra) yukarı doğru atlarını yedek yaya halinde ağaçlara tutunarak ilerilettim. Öndeki adamlar.

22 ⁞ᠠᡳᡴᠠᠯᡳᡴᠠᠨᡳᠨ ᠪᡠᠯᡤᠠᡴ ᠣᠯ ᡨᡝᠮᡳᡧ ᠣᡤᡠᠽ ᠶᡝᠮᡝ ᡨᠠᡵᡴᠠᠨᠴ ᠣᠯ ᡨᡝᠮᡳᡧ ᠠᠨᡩᠠ ᠰᠠᡴᡳᠨᡩᡳᠮ ᠺᡳᠯᠮᡝᠽ ᡨᡳ ᠣᠯᡠᡵᠰᡴᡳᠮ ᠺᡳᠯᠮᡝᠽ ᡨᡳ ᠪᡳᠨ ᠶᠣᠯᠠ ᠶᠣᠷᡠᠯᠠᠷ ᠶᠠᡵᠮᠠᠴᡳ ᡨᡝᡩᡳᠮ ᠴᠣᠯᡤᡳ ᠪᠣᠯᡨᡳᠮ ᠶᡝᡵᠴᡳ ᡨᡝᠯᡝᡩᡳᠮ ᠠᠽ ᡨᡳ ᠪᠠᡩᡳᠮ ᠠᠨᡩᠠᠨ ᠰᠠᡴᡳᠨᡩᡳᠮ ᠺᠠᡤᠠᠨᡳᠮᠠ ᠠᠽ ᡨᡳ ᠠᠨᡩᠠᠨ ᠪᠠᡵᠮᡳᡧ ᠠᠯᡨᠠᠨ ᠠᠽ ᡨᡳ ᠠᠯᡨ

27 ᵃnı su[b]ᵢg b[ᵃrᵃ]ᵢm ol sub *k*odı bᵃrdᵢmᵢz sᵃnᵃgᵃlı tüşürᵗᵢmᵢz ᵃtᵢg ıka bᵃyur ᵉrᵗᵢmᵢz. kün yᵉme tün yᵉme yᵉlü bᵃrdᵢmᵢz, *k*ırᵏᵢzᵢg uka bᵃsdᵢmᵢz.

28 . . sün*g*ᵢn ᵃç[dᵢ]mᵢz. *k*ᵃnı süsi tᵉrᵢlmᵢş. sünᵘşdᵢmᵢz, sᵃnçdᵢmᵢz; *k*ᵃnın ölᵘrᵗᵢmᵢz; *k*ᵃgᵃn*k*a *k*ırᵏᵢz budᵘnı ᵢçᵢkdi yᵘᵏᵘnti yᵃndᵢmᵢz köğmᵉn yışᵢg bᵉrü kᵉltᵢmᵢz.

29 *k*ırᵏᵢzda yᵃndᵢmᵢz türğᵢş *k*ᵃgᵃnda körᵘğ kᵉlti, sᵃbı ᵃndᵉğ önᵈᵉn *k*ᵃgᵃngᵃru sü yorılᵢmᵢ tᵉmᵢş yoᵢᵗmᵃsᵃr bizni *k*ᵃgᵃnı ᵃlp ᵉrmᵢş ᵃyguçısı bilğe ᵉrmᵢş *k*ᵃçᵢnᵢn ᵉrsᵉr.

30 bizni ölᵘrᵗᵉçi-kᵘk tᵉmᵢş, türğiş *k*ᵃgᵃnı tᵃşᵢ*k*mᵢş tidi on ᵒ*k* budᵘnı *k*ᵃlᵢsᵢz tᵃşᵢ*k*mᵢş tir tᵃbgᵃç süsi bᵃr ᵉrmᵢş ol sᵃbᵢg ᵉşᵢdᵢp *k*ᵃgᵃnᵢm bᵉn ᵉbğᵉrü tüşᵉyin tidi.

31 *k*ᵃtun yᵘ*k* bolmᵢş ᵉrti, ᵃnı yoglᵃtᵃyın tᵉdi sü bᵃrᵢn tᵉdi ᵃltun yışda olᵘrᵢn tᵉdi sü bᵃşı inᵉl *k*ᵃgᵃn tᵃrdᵘş şᵃd bᵃrzun tᵉdi bilğe to*y*ᵘ*k*ᵘ*k*a bᵃna ᵃydı:

32 bu süğ ᵉlᵢt tidi *k*ıyᵢnᵢg kön*l*ᵘ*n*çe ᵃy bᵉn sᵃ*n*a ne ᵃyᵃyın tidi kᵉlir ᵉrsᵉr köğ ökᵘlür kᵉlmᵉz ᵉrsᵉr tilᵢg sᵃbᵢg ᵃlı olur tidi ᵃltun yışda olᵘrᵗᵢmᵢz.

---

27 Anı suyunu (atlı olarak) varalım. Bu su boyunca vardık. [Efradı] saymak için [attan] indirdik. Atları ağaçlara bağlattık. Hem gece, hem gündüz dö:t nala gittik. Kırgızları uykuda bastık.

28 Mızraklarla (yol?) açtık. Hanı, askeri toplanmış. Savaştık, mızrakladık. Hanını öldürdük. Hakana Kırzız milleti teslim oldu, itaat etti. Geri döndük; Köğmen ormanından beri geldik.

29 Kırgızlardan geri döndüğümüz (vakit) Türgiş hakanda haberci geldi. Sözü şöyle: Doğu hakanına karşı asker yürütelim demiş. yürütmez isek bizi hakanı cesur imiş, müşaviri bilge imiş. Kaçınır isek.

30 Bizi öldürecektir demiş Türgiş hakanı dışarı (= sefere) çıkmış dedi. On ok milleti (de) kalmayup dışarı çıkmış der. Çinlilerin de (hazır) askeri var imiş. Bu sözü işidüp hakanım ben eve (= vatana, yurda) doğru düşeyim dedi.

31 [Bu esnada] hatun (= Hanın karısı) yok olmuş idi. (= Ölmüştü) ona cenaze merasimi yapayım dedi. Ordu varın dedi. Altun ormanında oturun dedi. Su başı olarak Inel hakan (ile) Taraduş şad varsun dedi. Bana Bilge Tonyukuka dedi ki:

27 : ᏕᎸᏫᏍᏗ : ᏕᎸᏫᏍᏗᏗ : ᎠᏍᏫᏍᏗᏗ : ᎠᏍᏫᏍᏗᏗ : ᎠᏍ

33 üç körüg kişi kᵉlti sᵃbı bir *k*ᵃgᵃnı sü tᵃşᵘ*k*dı on ᵘ*k* süsi *k*ᵃlısᵘz tᵃşᵘ*k*dı tir yᵃrᵘş yᵃzıda tirʲᵉlʲᵉm tᵉmʲiş ol sᵃbʲg ᵉşʲdʲp *k*ᵃgᵃngᵃru ol sᵃbʲg ıtᵘm *k*ᵃnᵈᵃyᵘn sᵃbʲg yᵃna [sᵃb].

34 kᵉlti olᵘrʲ*n* tiyᵘn tᵉmʲiş yᵉlme *k*ᵃrgu ᵉdğüti urgᵘl bᵃsᵘtma tᵉmʲiş böğ *k*ᵃgᵃn bᵃ*n*ᵃru· ᵃnça ᵃyıdmʲş; ᵃpa tᵃr*k*ᵃngᵃru içre sᵃb ıdmʲş bilge to*y*ᵘ*k*ᵘ*k* ᵃ*y*ıg ol öz ol ᵃ*n*lᵃr.

35 sü yorılᵘm tᵉdᵉçi unamᵃ*n* ol sᵃbʲg ᵉşʲdʲp sü yorıtdᵘm ᵃltun yışʲg yolsᵘzʲn ᵃşdᵘm ᵉrtʲş üğüzʲğ kᵉçʲğsʲzʲn kᵉçdʲmʲz tün *k*ᵃtdᵘmʲz, bolçuka tᵃ*n* öntᵘrü tᵉğdʲmʲz.

BATI TARAFI
II

36 tılʲg kᵉlürti sᵃbı ᵃndᵃg: yᵃrʲş yᵃzıda on tümᵉn sü tᵉrʲlti tir ol sᵃbʲg ᵉşʲdʲp bᵉğlᵉr *k*opᵘn.

37 yᵃnᵃlʲm ᵃrıg obᵘtı yᵉğ tᵉdi; bᵉn ᵃnça tᵉrmᵉn: bᵉn bilge to*y*ᵘ*k*ᵘ*k* ᵃltun yışʲg ᵃşa kᵉltʲmʲz ᵉrtʲş üğüzʲğ

38 kᵉçe kᵉltʲmʲz kᵉlmʲşi ᵃlp tidi tuymᵃdı tᵉ*n*ri umᵃy ıdᵘ*k* yᵉr sub bᵃsa bᵉrti ᵉrʲnç nᵉke tᵉzᵉrbiz.

---

33 Üç haberci kışı geldi. [Hepsinin] sözleri bir: Hakanı asker çıkardı On okların askeride kalmayup dışarı çıktı der. Yarış ovasında toplanalım demişler. Bu sözü işidüp hakana doğru bu sözü (= haberi) gönderdim. Handan geri yene haber.

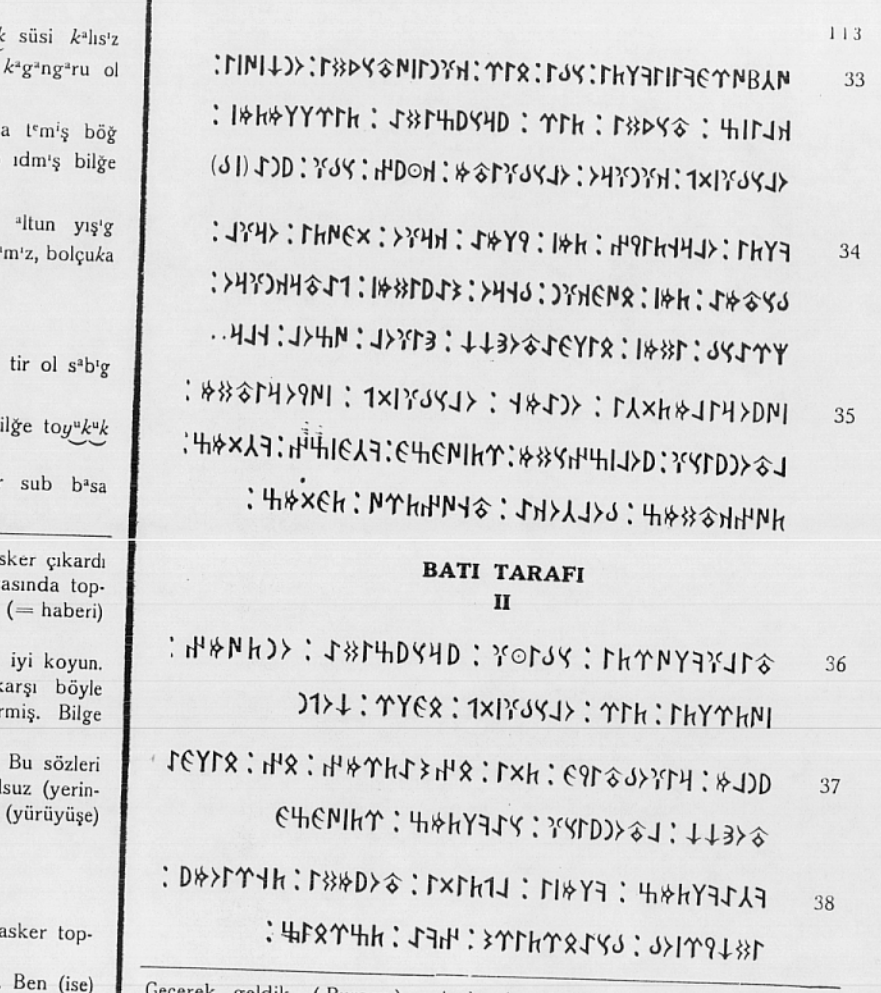
34 Geldi. Oturun diye demiş. Muhafızları, ateş kulelerini iyi koyun. Baskın ettirmeyin demiş. Böğü (?) hakan bana karşı böyle söylemiş. Apa Tarkana gizli söz (=haber) göndermiş. Bilge Tonyukuk ayıktır, kendi (herşeyi) anlar.

35 Asker yürütelim diyecektir (sakın) razı olmayın (14). Bu sözleri (= haberi) işidince asker yürüttüm. Altun ormanını yolsuz (yerinden) aştım, Irtiş nehrini geçitsiz (yerinden) geçtik. Gece (yürüyüşe) devam ettik. Bolçuya tan yeri ağarırken değdik.

BATI TARAFI
II

36 [Bir] dil getirdiler. Sözü şöyle: Yarış ovasında yüz bin asker toplandı der. Bu sözleri işidüp beylerin hepsi.

37 Geri dönelim. Ere (?) nefsini saklamak (15) yektir dedi. Ben (ise) böyle derim! Ben Bilge Tonyukuk Altun ormanını aşarak geldik. Irtiş ırmağını.

Geçerek geldik. (Buraya) gelenler (= düşmanlar) cesur dedi (= demişler); (bizim geldiğimizi ise) duymadılar. Tanrı, Umay kutsal yer, sular (bizim için onlara) gaflet verdi. Neye kaçarız (16).

39 ᵒküş tᵉyⁱn nᵉke *kor*kurbiz ᵃz tᵉyⁱn ne bᵃsⁱnᵃlⁱm tᵉğᵉlⁱm tidⁱm tᵉğdⁱmⁱz yᵃyıdⁱmⁱz ᵉkinti ᵒküş k[ᵉlti].

40 örtçe *k*ızⁱp kᵉlti sünᵘşdⁱmⁱz bizⁱnte ᵉki uçı sınᵃrça ᵃrtᵘ*k* ᵉrti tᵉ*n*ri yᵃrlⁱ*k*ᵃdᵘ*k* üçᵘn ᵒküş tᵉyⁱn biz.

41 *kor*kmᵃdⁱmⁱz sün*ü*şdⁱmⁱz tᵃ*r*duş şᵃd ᵃra bᵃdı yᵃydⁱmⁱz *k*ᵃgᵃnın tutdⁱmⁱz yᵃbgusın şᵃdın.

42 ᵃnda ölᵘrti ᵉlⁱğçe ᵉr tutdⁱmⁱz ol ᵒk tün budᵘnın sᵃyu ıtⁱmⁱz ol sᵃbⁱğ ᵉşⁱdⁱp on ᵒ*k* bᵉğlᵉri budᵘnı kop.

43 kᵉlti yükᵘnti kᵉlⁱğme bᵉğlᵉrin budᵘnın itⁱp yıgⁱp ᵃz[ç ?]a budᵘn tᵉzmⁱş ᵉrti; on ᵒ*k* süsin sülᵉtdⁱm.

44 biz yᵉme sülᵉdⁱmⁱz ᵃnı ᵉrtⁱmⁱz yᵉnçü ᵘğᵘzⁱğ kᵉçe tinᵉsi ogh yᵃtⁱgma bᵉ*n* ᵉlⁱğ *k*(?) tᵘgⁱg ᵉrtü.

CENUP TARAFI

45 tᵉmⁱr *k*ᵃpⁱg*k*a tᵉği irtⁱmⁱz ᵃnda yᵃndurtⁱmⁱz inᵉl *k*ᵃgᵃn*k*a [*k* r m. ıt[¹]] g*k*a tᵉzik tᵒ*k* r s ı n . . .

[¹] Ben bu okunamıyan yerin her halde Temir *k*apıg*k*a olduğunu sanıyorum.

39 (Onlar) çok diye niye korkarız. Az[ız] diye neye basılalım. Taarruz edelim dedim. Taarruz ettik, perişan ettik. Ertesi günü çok geldiler.

40 Ateş gibi kızup geldiler. Savaştık. Bizimkinden iki uçları (= cenahları) yarıdan fazla idi. Tanrı irade ettiği için çok diye biz.

41 Korkmadık. Savaştık. Tarduş şad arada irtibat (17) temin etti. (Düşmanı) perişan ettik. Hakanını tuttuk. Yabgusunu, şadını,

42 Orada öldürdüler. Elli kadar er tuttuk. Ayni gece milletin hepsine haber gönderdik. Bu haberi işidüp On ok beyleri, milleti hep.

43 Geldiler. Baş eğdiler (itaat ettiler). Gelen beyleri, milleti tanzim edüp yığıp azacık millet kaçmış idi. On ok askerini sevkettirdim.

44 Bizde asker sevkettik. Anıya erdik. Inci nehrini geçerek Tinesi oğlu Yatığmaya ben . . . tuğu . .

39 : 𐰴𐰍𐰇𐰍𐰃𐰍 : 𐰃𐰘𐰍𐰏 : 𐰏𐰃𐰴𐰘𐰏𐱅𐰍𐰏𐰃𐰍 : 𐰃𐰘𐰍𐰏 𐰋

: 𐰇𐰘𐰍𐰃𐰍𐰃𐰍𐰏 : 𐰏𐰃𐰴𐰘𐰏𐰇𐰇 : 𐰏𐰴𐰘𐰍𐰇 : 𐰴𐰘𐰍𐰇𐰘𐰍𐰇

40 : 𐰇𐰘𐰍𐰃𐰍𐰃𐰍𐰏 : 𐰏𐰃𐰴𐰘𐰏

46 ᵃnda yᵉrᵘki? sᵘk[1] bᵃşᵗlgᵃru sᵘgdᵃk budᵘn kop kᵉlti ol künte (?) tᵉğti türk budᵘn tᵉmᵗr kᵃpᵗgka tinᵉsi oglı.

47 tinᵉsi oglı yᵃtᵗgma tᵃgka tᵉğmᵗş idi yᵘk ᵉrmᵗş; ol yᵉrte bᵉn bilge toyᵘkᵘk tᵉğürtᵘk üçᵘn.

48 sᵃrᵗg ᵃltun örᵘn kümᵘş kız kudᵗz ᵉğritᵉbi ᵃgı bunsᵗz kᵉlürti iltᵉrᵗş kᵃgᵃn bilğ . . .

49 ᵃlpın[2] (?) üçᵘn tᵃbgᵃçka yᵉti yᵉğirmi sünᵘşdi kıtᵃyka yᵉti sünᵘşdi ogᵘzka bᵉş sünᵘşdi ᵃnda ᵃyguçı.

50 yᵉme bᵉn-ük ᵉrtᵗm yᵃgıçısı y[ᵉme bᵉn] ᵉrtᵗm, iltᵉrᵗş kᵃgᵃnka. . türk böğü kᵃgᵃnka türk bilge kᵃ[gᵃnka.]

DOĞU TARAFI

51 kᵃpᵃgᵃn kᵃgᵃn yᵉti otᵘz yᵃşka . . . ᵃnda . . . . ᵉrti kᵃpᵃgᵃn kᵃgᵃn olᵘrdı tün udᵗmᵃtı.

52 küntᵘz olᵘrmᵃtı kızᵗl kᵃnᵑım tükᵉti kᵃra tᵉrᵗm yüğüᵣti, içᵗğ küçük bᵉrtᵗm-ök [3] bᵉn özᵘm uzun yᵉlmᵉg[4] ıtᵗm.

[1] Asıl metinde **sa** yazılı. Thomsen **suk** diye okuyor. Sugdak sözünü de Thomsen gibi okuyorum.
[2] Radloff'un asıl metninde ilin yazılı.
[3] Radloff burayı şöyle okumuştur: kızıl altun tökti örün kümüş tökti . . . . berti. Bizim asıl metnimizde de Radloff'dan aldığımız için böyledir.
[4] Asıl metinde udug ᵉlᵗm yᵉme diye ise de Thomsen Şine-usu yazıtı ile mukayese ederek böyle okuyor.

46 Orada - Sukın başbuğluğunda Suğdak milleti hep geldi. O günde (?) Türk milleti Demirkapıya, Tinese oğluna.

47 Tinesi oğluda Yatığma dağına kadar değmiş; hükümdar yok imiş. O yerde ben Bilge Tonyukuk değdirdiğim için.

48 Satı altın, beyaz gümüş, kız kızan, deruhde ettirip (18) defineler sayısız getirdi. Elteriş hakan bilgeliği.

49 Cesurluğu için Çinlilerle on yedi (defa) savaştı. Kıtaylarla yedi (defa) savaştı. Oğuzlarla beş (defa) savaştı. (O zamanlarda) müşavir.

50 Ben idim. Düşman üzerine gideni (= Başkumandanı) ben idim. Elteriş hakana.. Türk Böğü (?) hakanına, Türk bilge hakanına.

46 ᵃnda yᵉrᵘki? sᵘk[1] bᵃşᵗlgᵃru sᵘgdᵃk budᵘn kop kᵉlti ol künte (?) tᵉğti türk budᵘn tᵉmᵗr kᵃpᵗgka tinᵉsi oglı.

47 tinᵉsi oglı yᵃtᵗgma tᵃgka tᵉğmᵗş idi yᵘk ᵉrmᵗş; ol yᵉrte bᵉn bilge toyᵘkᵘk tᵉğürtᵘk üçᵘn.

48 sᵃrᵗg ᵃltun örᵘn kümᵘş kız kudᵗz ᵉğritᵉbi ᵃgı bunsᵗz kᵉlürti iltᵉrᵗş kᵃgᵃn bilğ . . .

49 ᵃlpın[2] (?) üçᵘn tᵃbgᵃçka yᵉti yᵉğirmi sünᵘşdi kıtᵃyka yᵉti sünᵘşdi ogᵘzka bᵉş sünᵘşdi ᵃnda ᵃyguçı.

50 yᵉme bᵉn-ük ᵉrtᵗm yᵃgıçısı y[ᵉme bᵉn] ᵉrtᵗm, iltᵉrᵗş kᵃgᵃnka. . türk böğü kᵃgᵃnka türk bilge kᵃ[gᵃnka.]

DOĞU TARAFI

51 kᵃpᵃgᵃn kᵃgᵃn yᵉti otᵘz yᵃşka . . . ᵃnda . . . . ᵉrti kᵃpᵃgᵃn kᵃgᵃn olᵘrdı tün udᵗmᵃtı.

52 küntᵘz olᵘrmᵃtı kızᵗl kᵃnᵑım tükᵉti kᵃra tᵉrᵗm yüğüᵣti, içᵗğ küçük bᵉrtᵗm-ök [3] bᵉn özᵘm uzun yᵉlmᵉg[4] ıtᵗm.

[1] Asıl metinde **sa** yazılı. Thomsen **suk** diye okuyor. Sugdak sözünü de Thomsen gibi okuyorum.
[2] Radloff'un asıl metninde ilin yazılı.
[3] Radloff burayı şöyle okumuştur: kızıl altun tökti örün kümüş tökti . . . . berti. Bizim asıl metnimizde de Radloff'dan aldığımız için böyledir.
[4] Asıl metinde udug ᵉlᵗm yᵉme diye ise de Thomsen Şine-usu yazıtı ile mukayese ederek böyle okuyor.

DOĞU TARAFI

Kapagan hakan yirmi yedi yaşında . . . orada . . idi. Kapagan hakan (tahta) oturdu. Gece uyumadı. 51

Gündüz oturmadı. Kızıl kanımı tüketerek kara terimi akıtarak işimi, gücümü (ona) verdim. Ben kendim büyük süvari müfrezesi gönderdim. 52

53 ᵃrkuy k^argug ulg^artd^{i}m b^as^{i}n^{i}gma y^agıg k^elürir ^{e}rt^{i}m k^ag^{a}n^{i}m^{i}n sül^{e}td^{i}m^{i}z t^{e}nri y^arl^{i}k^{a}zu.

54 bu türk bud^{u}n*k*a y^ar^{i}kl^{i}g y^agıg y^eltürm^{e}d^{i}m, tög^{ü}nl^{i}ğ ^{a}t^{ı}g yög^{ü}rtm^{e}d^{i}m; ilt^{e}r^{i}ş k^ag^{a}n k^azg^{a}nm^{a}s^{a}r.

55 udu b^{e}n öz^{ü}m k^azg^{a}nm^{a}s^{a}r il y^{e}me bud^{u}n y^{e}me y^o*k* ^{e}rt^{e}çi ^{e}rti k^azg^{a}nd^u*k*ın üç^{ü}n udug ^{e}l^{i}m k^azg^{a}nd^u*k*^{i}m üç^{ü}n.

56 il y^{e}me il boldı bud^{u}n y^{e}me bud^{u}n boldı öz^{ü}m k^arı boldım ul^{u}g boldım n^e*n* y^{e}rd^{e}ki k^ag^{a}nl^{ı}g bud^{u}n*k*a.

57 bünt^{e}ği b^{a}r ^{e}rs^{e}r, ne bun^ı b^{a}r ^{e}rt^{e}çi ^{e}rm^{i}ş

58 türk bilğe k^ag^{a}n ^{i}l^i*n*e bititd^{i}m b^{e}n bilğe to*g*^{u}*k*^{u}*k*.

ŞİMAL TARAFI

II

59 ılt^{e}rış k^ag^{a}n k^azg^{a}nm^{a}s^{a}r y^{ü}ş ^{e}rt^i ^{e}rs^{e}r b^{e}n öz^{ü}m bilğe to*g*^{u}*k*^{u}*k* k^azg^{a}nm^{a}s^{a}r b^{e}n y^o*k* ^{e}rt^{i}m ^{e}rs^{e}r.

60 k^ap^{a}g^{a}n k^ag^{a}n türk sir bud^{u}n y^{e}rinte bod y^{e}me bud^{u}n y^{e}me kişi y^{e}me ıdı y^o*k* ^{e}rt^{e}çi ^{e}rti.

---

53 Arkuy (?) (ve) ateş kulelerini (19) büyüttüm (= çoğalttım). Basılacak olan düşmanı getirir idim. Hakanıma asker sevk ettirdik. Tanrı iradesile.

54 Bu Türk milletine silahlı düşman getirmedim. Damgalı (20) atı koşturtmadım. Elteriş hakan kazanmasa.

55 (Ona) uyarak ben kendim (de) kazanmasam el de millet de yok olacak idi. Kazandığı için (bende) uyarak kazandığım için.

56 Ülke yine ülke oldu. Millet yine millet oldu. (Artık ben) özüm ihtiyar oldum. Kocadım. (her) hangi (bir) yerde hakanlık (bir) millete.

57 (Baş olarak bir) serseri olsa, (bundan) ne felaket olacak imiş.

58 Türk bilge hakan ülkesine (bu yazıtı) yazdırdım. Ben bilge Tonyukuk.

ŞİMAL TARAFI

II

59 Elteriş hakan kazanmasa zahmet çekmiş (?) (21) olsa idi: Ben kendim bilge Tonyukuk da kazanmasam yok olsaydım.

53 ᚼᚾᛏᛏᛚᛏᚿᚴᚤᚷ : ᛃᛇᚱᛃᚱᛋ : ᛇᛃᚴᛃᚱᛋᛃ : ᛇᛃᚴᛃᚱᚴᛋᛃ : ᚼᚾᚴᛃᚱᚴᚺᛋᚱᚼ

ᚴᛋᚺᛇᚺᛋᚱᛚᛏᛋᚺ : ᛋᚺᚼᚴᛃᛇᚱᚴᚺ

54 ᛋᚴᚼᚾᛏᚿᚺᚴᛃ : ᛇᚱᛇᚱᛋᚱᛇᚺᛋᚱ : ᛇᚺᛋᛇᚴᚼᛃᛋᛋᛃᛒᛏᚿᚺᚴᛃ :

ᛏᛋᛋᚼᚴᛇᚱᚴᚺᚼ : ᛇᚱᛇᚺᚱᛏᚺᛇᚿᚴ : ᛇᛃᚼᚴᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚱᛃᛋᛇᚿᚴᚺᚼᛇᚿᚴ

55 ᛋᛋᛃᚴᚼᚾᛏᚿᚺᚴᛃ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᚼᚾᚴᚿᚺᚼᛋᛋᛃᛋᛋᛃ :

ᚼᚾᚴᚿᚺᚼᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛋᛋᛃᚴᚼᚾᛏᚿᚺᚴᛃ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᚼᚾᚴᚿᚺᚼᛋᚱᛃᛋᛋᛃ

56 ᚴᛋᚺᛇᚺᛋᚱᛚᛏᛋᚺ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᚼᚾᚴᚿᚺᚼᛋᚱᛃᛋᛋᛃ

ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᚼᚾᚴᚿᚺᚼᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ

57 ᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ

58 ᚼᚾᚴᚿᚺᚼᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ

ŞİMAL TARAFI

II

59 ᚼᚾᚴᚿᚺᚼᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ

ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ

60 ᚼᚾᚴᚿᚺᚼᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ :

ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ : ᛇᚺᛋᚱᛃᛋᛋᛃᚴᚺᚼ

Kapagan hakan (ve) türk müttehit (?) milletinin yerinde hem cemaat, hem millet, hem insanlar sahipsiz kalacak idi. 60

61 ilt^{e}r^{i}ş *k*^{a}g^{a}n bilg^{e} to*y*^{u}*k*^{u}*k* *k*^{a}zg^{a}nd^{u}*k* üç^{ü}n *k*^{a}p^{a}g^{a}n *k*^{a}g^{a}n türk sir bud^{u}n yorıd^{u}*k*. . .

62 türk bilge *k*^{a}g^{a}n türk sir bud^{u}n^{ı}g og^{u}z bud^{u}n^{ı}g iğ^{i}dü ol^{u}rur.

---

61 Elteriş hakan (ve) bilge Tonyukuk kazandığımız için Kapagan hakan, türk müttahit (?) milleti intişar etti.

62 (Artık şimdi) türk bilge hakan, türk müttehit (?) milletini, Oğuz milletini iyi idare ediyor.

61 ᐱᐸᐱᐳᐱᐸᐱᐳᐱᐸᐱᐳ

NOTLAR

(1) [2] *Kanın bolmayın* ibaresine bu şeklinde bir mana vermek imkânsızdır. Herhalde *kanın* sözü aslında başka bir tarzda olmak gerektir. Elimde maatteessüf yazılın fotoğrafisi olmadığından bunu yazıt üzerinde araştırmak imkânını bulamadım. Maamafih cümlenin gelişinden bu sözün *kanın* değil *kansız* olması icap ettiği anlaşılmaktadır. O halde 𐰴𐰍𐰃 tarzında yazılan kelime 𐰴𐰋𐰃 biçiminde olacaktır. Böyle olursa mana anlaşıldığı gibi diğer yazıtlardaki bu tarzda ibarelerle ayniyet hâsıl olmaktadır.

(2) [2] *İçik-* sözü için Kâşgarî'de şu izahat vardır:

[I, 167] اَزْ اِجِكْتِى = اى استسلم الرجل فى الحرب ودخل الى الحرب الاخر طائعاً

(3) [3] *Alkın-* için Kâşgarî'ye de bakınız: I, 214. Burada *er alkındı* sözleri اذا مات الرجل وفنى diye tercüme edilmiştir.

(4) *[8]* 𐰺 𐰓 kelimesini Thomsen *andeğ* diye okumaktadır. [Turcica, 95-96 not] Filhakika Thomsen'in bu mütaleası yerinde olabilir. Thomsen bu sözün yazıtlarda geçtiğini de göstermektedir. [Ayni yer] Kâşgarî'de de bu söz vardır [I, 144]. Fakat iki nokta bizi Thomsen'in bu mütaleasını kabul etmemeğe sevketmektedir: 1. Yazıtlarda *andeğ* diye okunması lâzımgelen kelime 𐰺 𐰉 şeklinde değil 𐰺 𐰓 diye yazılmaktadır. Binaenaleyh 𐰺 𐰓 şeklini *andeğ* diye okumağa hakkımız yoktur. Çünkü 𐰉 harfi nd sesine tekabül ederse de 𐰓 harfi bu sesi vermemektedir. 2. İbare düşmanımız etrafta kuşlar gibi idi, bizde 𐰺 𐰓 idik tarzındadır. Bu ibare bize Orhun yazıtındaki babam hakanın ordusu kurt gibi imiş; düşmanı koyun gibi imiş [I D 12-II D 11] cümlesini hatırlatmaktadır. Düşman bir şeye benzetilince kendileri de bir nesneye benzetildiği nazarı dikkate alınınca bu sözün andeğ değil bir vasıf olması gerektir. Rus âlimi Malov da bu bakımdan hareket ederek bu sözün herhalde bir vasıf olacağını aramış ve Kâşgarî'de اَنْدَلْ sözünü zikretmiştir [I, 97]. Bu sözü Kâşgarî ebleh diye tercüme etmektedir. Mes'ut yaşadıklarını, milletin boğazı tok olduğunu söyledikten sonra düşmanları kuşlara, kendilerini de aptala benzetmekte hiçbir mantıkî seyir bulunamaz.

Halbuki bu harf sarih olarak görüldüğü gibi 𐰉 yani nd değil 𐰓 yani s veya ş harfidir. O halde bir seg veya şeg diye kelime aramamız gerektir. Malov bu ciheti de göz önünde tutarak bir *şeg* diye söz kaydetmiştir [Bulletin de l'Académie des sciences de l'URSS, 1929, s. 806]. Malov'un bu mütaleâsı varid olmakla beraber biz Kâşgarî'de müteyakkız manasına gelen bir kelime bulduk. Kâşgarî سَقْ اَزْ sözünü müteyakkız adam diye tercüme etmektedir. O halde bu kelimeyi müteyakkız diye kabul eder isek cümlenin manası sarih olarak çıkmaktadır. Burada varit olabilecek bir itiraz bu kelimenin سَقْ değil سَكْ olması lâzımgeldiği tarzında olabilir [I, 279].

(5) [12] *Ötün-* için Kâşgarî'ye de bakınız: I, 173.

(6) [18] Türk budun olurgalı, türk kagan olurgalı Şandung balıka, taluy üğüzke teğmiş yok ermiş ibaresini Thomsen Türk milleti fütuhat için, Türk hükümdarı hükümdarlığı için Şantung şehirlerine, denize kadar ilerlemiş, yok olmuş diye tercüme etmektedir. Ben ise Türk milleti oldu olalı, Türk hakanı oldu olalı Şantung şehirlerine, dinize (kadar) değdiği yok imiş diye tercüme ettim. Burada teğmiş yok ermiş değdiği yok imiş demektir. Eğer yok olmuş manası kasdedilmiş olsa idi yok ermiş değil yok bolmış denirdi.

(7) [19] *Sı-* için Kâşgarî'ye de bakınız: III, 188.

(8) [20, 21, 29] *Kaçnan erser ölürteçi-kök* ibaresindeki *kaçnan* sözü yine ayni tarzda 29 uncu satırda da geçmektedir. Ben bu kökü *kaçın-* fiili ile alâkadar bularak tercüme etmekteyim.

(9) [23] *Tu-* için Kâşgarî'ye de bakınız: III, 187.

(10) [24] *Unç* için bakınız: Turcica, 88 not. Ayni söz Kâşgarî'de اَلْمُطْمَئِنُّ السَّاكِنُ şeklinde mevcut olup اِنْچ diye tercüme edilmektedir III, 323.

(11) [25] *Aklat-* fiili Kâşgarî'de aglat şeklinde mevcuttur: I, 223.

(12) [26] *Yobal-* için Kâşgarî'ye bakınız: III, 55.

(13) [32] *Ökül-* Kâşgarî'de vardır: I, 172.

(14) [35] *Una-* için Kâşgarî'ye de bakınız: III, 193.

(15) [37] *Obut-* fiili Kâşgarî'de de vardır: I, 178. Fakat burada اَجْمَاقْ diye harekelenmektedir.

(16) [38] *Tez-* için Kâşgarî'ye de bakınız: II, 8.

(17) [41] *Ba-* için Kâşgarî'ye de bakınız: III, 189.

(18) [48] *Eğrit-* fiilini Thomsen tercüme edememiştir. Ben Kâşgarî'de bir اُكْرِتْمَاك fiili buldum ki manası deruhte etmek, üzerine almaktır [I, 220. Thomsen, Turcica, 67-69]. Bu söz burada da tam tekabül etmektedir. Kelimenin bu şekilde harekelenmiş olmasını müstensih veya naşire de atfedebiliriz. Zaten kitabı tekrar asıl yazma ile esaslı bir surette mukayese etmek zarureti vardır.

(19) [53] *Kargu* sözünü ne Radloff ve ne de Thomsen tercüme edememiştir. Kelime قَرْغُو veya قَرْغُوىْ şeklinde Kâşgarî'de vardır. Şu suretle izah edilmektedir: Dağ üzerinde veya yüksek bir yerde minare şeklinde yapılan binadır ki, düşmanın geldiğini anlatmak ve herkes silâhını almak için üzerinde ateş yakılır. I, 356; III, 183. O halde Bizanslılarda da mevcudiyetini bildiğimiz ateş kuleleri mevzuu bahis olduğu anlaşılmaktadır.

(20) [54] *Töğün* sözünü Thomsen dizgin diye tercüme etmek istemiştir. Kelimeyi Kâşgarî şöyle izah etmekledir: I, 347. تُكُوْنْ ـ الوسم والكي Burada bir âdet meydana çıkmaktadır: Malûmdur ki: hayvanlara damga vurulurdu. Bu âdet bugün dahi vardır. Anlaşılan bu damgalı atlar harbe sokulmaz, yalnız büyük bir zaruret olursa bunlar da kullanılırdı.

(21) [59] ID kelimesini Thomsen *yok* gibi okumak istiyor veya öyle tercüme ediyor. İbare şöyledir: *Elteriş kagan kazganmasar yuş erti erser.* Buradaki yuş sözünü Kâşgarî الزحمة diye gösteriyor. III, 3. Yalnız kelimeyi şöyle يِشْ tarzında harekelediği için kelimenin tam telâffuz şekli bence vazıh değildir.

Şurasını da gözönünde tutmak gerektir ki cümlenin devamında yok sözü geçmekte olduğundan Thomsenin mütaleası da yerinde olabilir.

ONGİN YAZITI

ONGİN YAZITI

Bu yazıt 1891 yılında Yadrintseff tarafından bulunmuştur. Yazıt Ongin ırmağı civarında bulunduğu için bu namla adlanmıştır. Bu ırmağın bir kolu olan Taramel'in kenarında bulunmaktadır. Manitu dağı civarında olan bu yazıt Taçam (?) adlı birk Türk beyine ait olup metinde Elteriş ve Kapagan hanların isimleri de zikrolunduğuna göre VIII inci yüz yıla aittir.

Yazıtta kayıt olunan S b ra hanın adını hernekadar Radloff Sabra diye okuyor isede bunu Samoïlovitch'in de söydediği gibi her halde Işbara diye okumak gerektir. Başta i seslerinin daima yazıldığını biliyor isekte yazıtta birkaç yerde bu cihete dikkat edilmediğinden bu isim de ayni şekilde dikkatsizlik eseri olarak yazılmıştır. [Bakınız: satır 10 ve 11 işiğ sözlerine.]

Bu yazıt hakkında Thomsen haklı olarak şu satırları yazmaktadır:

«Ma connaissance de cette inscription si mal conservée et si obscure se fondant exlusivement sur l'édition de M. Radloff et les reproductions publiées dans son Atlas der Alterthümer der Mongolei, pl. XXVI et LXXXIII, je préfère ne donner que son texte et sa traduction, sans en pouvoir garantir la justesse dans tous les détails.» Turcica, S. 38-39.]

Bizim de elimizde yalnız Radloff'un metni bulunduğu için bununla iktifaya mecbur kaldık.

CEPHE TARAFI

1 ᵉçümⁱz ᵃpamⁱz yᵃmı *k*ᵃgᵃn törtbulᵘnⁱg *k*ⁱsmⁱş, yıgmⁱş, yᵃymⁱş, bᵃsmⁱş, ol *k*ᵃn yo*k* boltᵘ*k*da kⁱsre ᵉl yitmⁱş, ıçgⁱnmⁱş, *k*ᵃçⁱşmⁱş...

2 *k*ᵃgᵃnlᵃdᵘ*k* *k*ᵃgᵃnⁱn ıçgⁱnı ıdmⁱş türk budᵘn *o*nre kün togᵘsⁱ*k*ⁱna kⁱsre kün bᵃtⁱsⁱ*k*ⁱna tᵉğibᵉrⁱye tᵃbgᵃçka yⁱrⁱya yış [*k*a tᵉği] . . .

3 ᵃlp ᵉrⁱn bᵃlbᵃl *k*ⁱsdı. türk budᵘn ᵃtı yᵘ*k* bolu bᵉrmⁱş ᵉrti; türk budᵘn yitmᵉzᵘn tᵉyⁱn yolᵘ*k* ᵉrmᵉzᵘn tᵉyⁱn üze tᵉnri tᵉr ᵉrmⁱş . . .

4 *k*ᵃpᵃgᵃn ᵉltᵉrⁱş *k*ᵃgᵃn ᵉlⁱne *k*ılⁱndⁱm. ᵉl ᵉtmⁱş yᵃbgu oglı ⁱşbᵃra tᵃmgᵃn çur yuga inⁱsi bⁱlge ⁱşbᵃra tᵃmgᵃn tᵃr*k*ᵃn yᵃmgⁱlⁱg bᵉş yᵉtmⁱş ᵉçⁱm ᵃtım . . . . .

5 bu tᵃbgᵃçda yⁱrⁱya tᵉğ ogᵘz ᵃra yᵉti ᵉrᵉn yᵃgı bolmⁱş ᵃ*k*ᵃnⁱm bᵃga tᵉnrⁱken yᶦn ᵃnda yorᵘmⁱş işⁱğ küçün bᵉrmⁱş . . . . .

6 tᵉnrikᵉn ke işⁱğ bᵉrtⁱn tᵉyⁱn yᵃrlı*k*ᵃmış şᵃd ᵃtⁱğ ᵃnda bᵉrmⁱş boltᵘ*k*da to*k*ᵘz ogᵘz tᵉğ yᵃgı ᵉrmⁱş bᵉdük ᵉrmⁱş tᵉnrikᵉn yorⁱ[mⁱş] . . . .

7 yᵃbız bᵃtbız ᵃzⁱğ öküşⁱğ körtⁱğ irti sülᵉtⁱm. tᵉr ᵉrmⁱş. ᵃmtı bᵉğlᵉrⁱme tᵉr ᵉrmⁱş bⁱz ᵃzbⁱz tᵉyⁱn *k*ᵒr*k*[mⁱş] . . .

8 ᵃ*k*ᵃnⁱm şᵃd ᵃnça ötüᵘnmⁱş: tᵉnrikᵉn ᵃlmᵃzᵘn tᵉyⁱn . . . . . dᵘn ᵃnda bᵉrmᵉzⁱne t sol(?) . . .

CEPHE TARAFI

1 Ecdadımız Yamı hakan dört tarafı kısmış, yenmiş, yaymış, basmış. O han yok oldukdan sonra ülke sukuta uğramış, münkariz olmuş, kaçışmış...

2 Hakanlık [olan] hakanı münkarız olmuş (1) Türk kavmi öne gün doğusuna, arkaya gün batısına kadar, beride (= cenup ta) Çine, ötede (= şimalde) ormana [kadar].

3 Cessur adamlarını balbal kıldı. Türk kavmi (nin) adı yok oluvermiş idi. Türk kavmi batmasın diye feda olmasın (1) diye üstteki Tanrı (= Gök) der imiş..

4 Kapagan Elteriş hakan ülkesine tayin olundum. Ülke düzeltmiş Yabgu oğlu İşbara Tamgan çur (Yoga ?) un küçük kardeşi Bilge İşbara Tamgan Tarkan (ile ?) ceman altmış beş akrabam (2)

5 Bu Çinde öteye (= şimale) doğru Oğuzlar arasında yedi er düşman olmuş (?) babam Baga Tenriken (3) (yin ?) orada yürümüş; işini gücünü vermiş.

CEPHE TARAFI

1 ·····

2 ·····

3 ·····

4 ·····

5 ·····

6 ·····

7 ·····

8 ·····

---

6 Tenrikene işini verdin diye taltif etmiş. Şad adını orada vermiş oldukta Dokuz Oğuzlara kadar (?) düşman imiş, büyük imiş (?) Tenriken yürümüş.

7 Fena, kötüyiz. Azı, çoğu gördük idi. Asker sevk ettim der imiş. İmdi beğlerime der imiş. Biz azız diye korkmuş...

8 Babam Şad böylece arzetmiş: tenriken almasın diye.... Orada vermesin..

YAZITIN SAĞ TARAFI

9 *k*[a]m[u]*k* b[a]l[ı]*k*a t[e]ğd[i]m *k*on[u]ld[ı]m [a]ld[ı]m; süsi k[e]lti; *k*[a]r[a]s[ı]n y[ı]gd[ı]m b[e]ği
k[a]çdı . . . . g [e]rti; t[a]bg[a]ç bud[u]n . . . . . t[o]*k*ıd[ı]m
y[ı]gd[ı]m, b[a]sd[ı]m, y[a]yd[ı]m . . . . . bozkunça.

10 k[e]l[i]r [e]rt[i]m[i]z [e]k[i]n [a]ra t[e]ğ y[a]gı bolm[ı]ş t[e]ğm[e]çim[e]n t[e]y[i]n s[a]*k*[ı]nd[ı]m
t[e]*n*ri bilğe *k*[a]g[a]n*k*a s[a]*k*[ı]nu [i]şi[i]ğ küç[i]ğ b[e]rsi[g]i[m] b[a]r [e]ım[i]ş [e]l[ı]rç
t[e]ğd[ü]k[i]n üç[ü]n . . . . [y[ı]]gd[ı]m [e]bke t[e]ğd[ü]k[i]m ur[u]ş *k*[ı]l[ı]p.

11 t[e]ğ[i]p in[i]me ogl[ı]ma [a]nça ötl[e]d[i]m *k*[a]lyu[ı]p [e]lt[e]r[i]ş *k*[a]g[a]n*k*a [a]d[ı]r[ı]lm[a]d[u]*k*
y[a]*n*[ı]lm[a]d[u]*k* t[e]*n*ri bilğe *k*[a]g[a]nda [a]d[ı]r[ı]lm[a]l[ı]m [a]zm[a]l[ı]m t[e]y[i]n [a]nça
ötl[e]d[i]m k[e]ri b[a]r[ı]gma b[a]rdı, b[i]lğe *k*[a]g[a]n[ı]*n* bud[u]nı . . . . b[a]rdı
öl[ü]g[i]n [a]*k*a [i]şi[i]ğ k[ü]çi[i]ğ b[e]rti

12 üze t[e]*n*ri *k*[a]n lüi yıl*k*a y[e]tinç [a]y küçl[ü]ğ [a]lp *k*[a]g[a]n[ı]mda [a]d[ı]r[ı]lu
b[a]rd[ı]*n*[ı]z bilğe t[a²]ç[a²]m yug[ı]*n* [a]lur[a]g[ı]n[ı]n *k*[a]zg[a]nd[ı]m [su]b y[e]r t[e]*n*ri
öd . . . . . ç kirür (?) [e]rti.

Yan yazıtın üstünde ufkî yazıt

1 [l[a²]ç[a²]m] *k*a bit[i]ğ t[a]ş[ı]g
2 [*k*ıı]d[ı]m b[e]*n*i[i]ğü
3 [*k*[a]g[a]n][ı]m t[a²]ç[a²]m
4 bilğe t[a²]ç[a²]m lü
5 yıl*k*a b[i]lğe
6 külüğ [e]r [e]dğü *k*[a][n]
7 t[a²]ç[a²]m ölti

Mezardan başlıyan taş sıralarında birinci taşın üstündeki yazı

[i]şb[a]r(a) t[a]r*k*[a]n b[a]lb[a]lı

9 Bütün şehire değdim; sakin oldum, aldım. Ordusu geldi. Halkını yendim, beği kaçtı . . . . . idi. Çin kavmi . . . . yendim, basdım, yaydım . . . . .

10 Gelir idik. İkisinin arasına kadar (?) düşman olmuş. Değmeyim diye düşündüm. Tanrı Bilge hakanı düşünüp işini gücünü ve(r)diğim var imiş. Değdiği için . . . . . Yendim. Eve (= vatana) değdiğim (vakit) harp edıp.

11 Değip küçük kardeşime oğluma böylece nasihat ettim (4) Hiddetlenip Elteriş hakan(dan) ayrılmadık, yanılmadık; Tanrı Bilge hakandan ayrılmıyalım, isyan etmiyelim diye böylece nasihat ettim. Geri varanlar va.dı. Bilge hakanın kavmi . . . . . vardı. Ölü ada (= şöhrete ?) işini, gücünü verdi.

12 Üstte gök han ejderha yılında yedinci ayda güçlü, cessur hakanından ayrılı verdiniz. Bılge Taçam cenaze merasimini yapmağa gayret ettim. Yer, su, gök..... girer (?) idi.

YAZITIN SAĞ TARAFI

9 [illegible]

10 [illegible]

11 [illegible]

12 [illegible]

Yan yazıtın üstünde ufkî yazıt

[illegible]

Mezardan başlıyan taş sıralarında birinci taşın üstündeki yazıt

[illegible]

Yan yazıtın üstündeki ufkî yazıt

1 Taçama yazıt taşı
2 Yaptım. Abide
3 Hakanım Taçam
4 Bilge Taçam ejderha
5 Yılında. Bilge
6 Meşhur er (ve) iyi ha(n)
7 Taçam öldü.

Taş sıralarının birincisindeki ibare

NOTLAR

(1)[3] yoluk sözü için Kâşgarîye de bakınız: III, 10.
(2)[4] Kâşgarî; III, 26.
(3)[5] Tenriken sözünü Kâşgarî şöyle izah ediyor:

تنكركان — العالم الناسك. بلغات الكفرة. III, 288.

(4)[11] ötle- fiilinin kökü olan öt sözünün öğüt'ün muhaffefi olduğunu on sene evel Kâşgarîye istinaden bulmuştum. Daha sonra Uygur metinlerine dayanarak aynı noktai nazarın serdedildiğini KCsA. da gördüm.

İHE HÜŞOTÜ YAZITI

İHE HÜŞOTU YAZITI

Orta Moğolistanda İhe Hüşotü denilen yerde Kotwicz tarafından bulunan bu yazıtı Samoïlovitch fransızcaya çevirmiştir. Her iki bilgin bu hususta araştırmalarını 1928 de Rocznik Orjentalistyczny mecmuasında çıkarmıştır.

Bu yazıt Küli çur adlı bir Türk beyinin adına dikilmiştir. Ayni ad Kül çur, Külüğ çur biçimlerinde kaydedildiğinden Samoïlovitch 716 yıllarında Tarduşların başında bulunan Kül çurun bu yazıtın sahibi olan Küli çur olduğunu kestirmektedir. Maamafih yazıtta E teriş hakanın adının geçmesinden de herhalde bu yüz yılda yazılmış olduğunu anlıyabiliriz.

Yazıtın garp tarafında 12, şark tarafında 13, şimal tarafında da 4 satırı vardır.

Yazıtı çıkaranlar asıl metni de yazmayıp yalnız fotoğraflarını vermektedirler. Binaenaleyh biz de ayni usulü takip ederek bu fotoğ afları neşrile iktifa etmekteyiz.

BATI TARAFI

1 — — — — — . . . . . : çık[a]n tonyu̯k[u]k̯: at[ı]g: b[e]rm[i]ş — — —

2 — — — — t d[u]k̯da: yöğtürm[i]ş: ışb[a]ra çık[a]n küli çur bolm[ı]ş: . . . . . küli çur tonyu̯k[u]k̯ — — —

3 — — — [[e]lt[e]r[i]ş] k[a]g[a]n: [e]linte: k[a]rıp: [e]dğü [e]b[i]ni: körti: ul[u]g küli çur: s[e]k[i]z on: y[a]ş[a]p: y[o]k̯ bol[tı] — —

4 — — — . . özlü̯ki: boz [a]t: [e]rti: k[e]d[i]m b — — [a]lpı [e]rd[e]mi: [a]nda: kükdi(?): türk bud[u]nka. . — —

5 — — — . g r çulugn: y[a]gıt[u]k̯da: [küli] çur — — — g s[a]nç[ı]p: öl[ü]r[i]p: oglın: kişisin: bol[u]n kı — — —

6 — — — . bu. z [e]l[i]ğ: tutdı: y[e]r: z. — — — [e]rti: küli çur: türk bud[u]n b[e]ğl[e]r — — —

7 — — — — . . . . . — — —[b][i]lğe [e]şin üçün: [a]lpın [e]rd[e]min — n: k — . . . —

BATI TARAFI

1 — — — — — Çıkan Tonyukuk adını vermiş — — — — — —

2 — — — — Işbara Çıkan Küli çur olmuş — — — (1) Küli çur Tonyukuk — — —

3 Elteriş hakan ülkesinde kocayub iyi gün gördü. (2) Ulu Küli çur seksen [yaş] yaşayub yok oldu — —

4 öz atı boz at idi. Giyim (= zırh) — şecati, fazileti orada — Türk milletine — — (3)

5 — — — düşman oldukta Küli çur — — — mızraklayub öldürüp oğlunu, karısını esir (?) — — — (4)

6 — — — ülkeyi tutdu. yer — — — idi. Küli çur Türk milleti, beğler — — —

7 — — — — — bilge eşi için, şecaati, faziletini — — — — —

8 — — — — . . . r — — — — — l r: ışb[a]ra b[i]lğe küli çur: kişi: . . . . . .

9 — — — — — . . . [e]rti: sün[ü]ş bols[a]r: ç[e]r[i]ğ: it[e]r [e]rti: [a]b [a]bl[a]s[a]r: r mle(?): t[e]ğ [e]rti.

10 — — — — s[a]nçdı k[e]ç[i]nde: tümt: süke: sün[ü]şdi: küli çur: opl[a]yu t[e]ğ[i]p: süsin.

11 — — — ltı — — — b[e]ş b[a]lık̯da: tört sün[ü]ş sün[ü]şdü̯k̯de: küli çur opl[a]yu t[e]ğ[i]p: bulg[a]yu.

12 — — — — — [t[a]b]g[a]çka: bunça sün[ü]ş[i]p: [a]lpın: [e]rd[e]min: üçün kü bunça tutdı.

DOĞU TARAFI

13 — — — — — . : oglın: . . . . . in: ud[ı]zt[u]k̯ . . d[u]k̯ı i . . dü̯ki: y[a][2] r[2] d[u]k̯ı

14 — — — — — [b[i]]ğe: küli çur: t[a]rduş: bud[u]n[ı]g: iti [a]yu ol[u]rtı — — —

8 — — — — — — — Işbara bilge Küli çur karısı . . . . . .

9 — — — — — — idi. Savaş olsa ordu sevk ve idare eder idi; av avlasa — gibi idi.

10 — — — — — mızrakladı. Keçinde bütün ordu (ile) (?) savaş etti. Küli çur hücüm edip ordusunu

11 — — — aldı — — — Beşbalıkda dört savaş savaşdıkda Küli çur hücum edib karışdığından

12 — — — — — — Çine [karşı] bunca harp edip şecaati, faziletinden dolayı şöhretini böylece tutdu (= muhafaza etti)

DOĞU TARAFI

13 — — — — oğlunu — — — — — — — — — — — —

14 — — — — bilge Küli çur Tarduş milletini idare (ve onlara) hükmederdi

15 — — . . ktm . . . g: özlüki: binip o[plᵃyu tᵉğⁱ]p üç ᵉrⁱğ: sᵃnçdı: t [sü]nüşdükde: küli çur: özlüki: yᵉğrᵉn ᵃt binip —

16 — ᵃnda kᵉrü: bᵃrⁱp: yᵉnçü üğüzⁱğ: kᵉçe: tᵉmⁱr kᵃpⁱgka: tᵉzikke tᵉği sü e: kᵃzgᵃndı: tᵒkᵘz ogᵘzka: yᵉti sünüş sünüşdükde

17 a: tökdi: ktᵗᵃy: tᵃtᵃ[bı] . . . . . de: bᵉş: sünüş: sünüşdükd[e küli ç]ur: ᵃndᵃk(?) bⁱlğe ᵉşi: çᵃb ᵉşi ᵉrti: ᵃlpı: bükᵉsi: ᵉrti.

18 — [kü]li çur: yᵉti yᵃşına: y g r . . . rti . . . . . zglg: to . . — lrti: kᵃrlᵘk: yᵃgıtᵘkda: tᶻzde sünüşdükde:

19 [bⁱlğ]e: küli ç[ur]: ᵃnda: kⁱsre: kᵃrlᵘkka: y m ü : id l . . n: binⁱp: oplᵃyu tᵉğⁱp: sᵃnça ıdⁱp: ᵃt opᵘlu önti: yᵃna: ᵃgⁱlⁱp.

20 — sü sürti: kᵃrlᵘkᵗg: kçgnt . . s m d ı: kᵃrlᵘk tᵃpa: — glı: bᵃrⁱp: zn r . yᵃna: ᵉbⁱne: sünüş: kiğürti: kᵃrlᵘk: ᵃtlᵃndı: ança sün.

---

15 — — — — — — öz [atına] binip hücum edib üç adamı mızrakladı — savaşdıkta Küli çur öz kola [rengindeki] atına binip —

16 — — andan garba varıp Inci ırmağını geçerek Demir Kapuya Tezike kadar ordu (5) — kazandı. Dokuz Oğuzlarla yedi savaş savaşdıkda

17 — — — Kıtay, tatabı — — — [larla] — — — — de beş savaş savaşdıkda Küli çur — bilge eşi meşhur eşi (onun) kahramanı, yiğiti idi (6)

18 — — Küli çur yedi yaşında — — — — — — — Karluklar düşman oldukta, Tez de savaşdıkda

19 Bilge Küli çur ondan sonra Karluklara — — — binip hücum edip mızraklayub atın (etrafı) sarılub (?) tekrar çekilüb (?) (7)

20 — — orduyu takib etti Karlukları — — Karluklara karşı — — varup — tekrar evine [= vatanına] savaş [ile] girdirdi. Karluklar atlandı; bu kadar ordu

21 — [kᵃ]rlᵘk: yᵉğrᵉn: ᵉrⁱmlⁱğ: ᵃlkasın: sıyu: urtı kᵃrlᵘkn . . . : turu . — . g ᵉltᵉbⁱr: özi kᵉlti ᵉşi ᵉri ᵉrkin: oglı: yiğᵉn çur: kᵉlti.

22 — — . . . . . sü. de: sünüşüp: süsin: sᵃnçdı: ᵉlin ᵃltı: oglın: kişisin: bu . . . — kᵃgᵃnına: ışbᵃra: bⁱlğe: küli çur:

23 — — — — rüke: t . . . bu . . . . üd.: ölüği: ᵃnça ᵉrmⁱş ᵉrⁱnç: yᵃgıka yᵃlınus: oplᵃyu tᵉğⁱp: opᵘlu kirⁱp: özi kısᵃga kᵉrğᵉk boltı.

24 — — — nˣ: kᵃgᵃ[n]: inⁱsi . . çur teğⁱn kᵉlⁱp: ulᵃyu tört teğⁱn kᵉlⁱp: ışbᵃra: bⁱlğe: küli çurᵘg: yuglᵃtı: bᵉdⁱzⁱn: bᵉdⁱzti: olᵘrtı.

25 — — — — [üçü]n bu . . . — . . . : kᵃzgᵃndı: ᵃrtᵘk: yılkıg iğⁱti.

ŞİMAL TARAFI

26 — — — — — : ᵉkⁱ(?) tᵉğⁱn kᵉlti: t d — çurⁱn: oglı: yiğᵉn çur: kᵉlti —

---

21 Karluklar kola, ... , al (atlarını) kırup geçirdi (?) (8) Karluklar — — — Eltebir bizzat geldi; eşi erleri [ile] Erkin oğlu Yiğen çur geldi.

22 — — — da savaşup ordusunu mızrakladı, ülkesini aldı, oğlunu, karısını — — hakanına Işbara bilge Küli çur —

23 — — — — — — ölümü böyle imiş; düşmana yalınız hücum edib (etrafı) sarılup . (9) . . öldü.

24 — — — hakanın küçük kardeşi . . . . çur tegin gelüp onu müteakıp dört tegin (daha) gelib Işbara bilge Küli çurun cenaze merasimini yaptı, heykelini yaptırdı.

25 — — — için . . . . kazandı. Pek çok sürüsünü çoğalttı.

ŞİMAL TARAFI

26 — — — — — — iki (?) tegin geldi, — — çur'un oğlu Yiğen çur geldi —

27 — — in: üçün bunça: bud^{u}n: *k*ub. r^{i}p: yugl^{a}dı: b^{e}nt^{e}z b^{e}n —

28 — — . . : bilm^{e}z: b^{i}l^{i}ğ^{i}n: b^{i}lt^{ü}*k*^{i}m^{i}n: öd^{ü}k^{i}m^{i}n bunça: b^{i}tiğ: bitid^{i}m.

29 . . . . m. bu*n* . . . . t . . . — — —

---

27 — — — — — için bunca millet toplanup (?) cenaze merasimini yapdı —

28 — — — — — bilmez —; bildiğim, anladığım (gibi) bunca yazılı yazdım.

29 — — — — — — — —

NOTLAR

(1) [2] Metinde görüldüğü gibi burada bir *Yöğtürmiş* sözü vardır; ki Samoïlovitch tercüme ederken bu sözü bırakmıştır. Kelimeyi izahında ise bir istifham ile *élever* diye tercüme etmektedir. [Mezkûr eser, S. 83]

(2) [3] *Edgü ebini körtü* ibaresini Samoïlovitch şöyle tercüme etmektedir: *Il vécut heureusement.* Bunun gibi bir ibare Orhun yazıtında da geçmekte olduğundan ora ile mukayese ederek ben burayı bizim iyi gün görmek sözü ile tercümeyi yerinde buldum. [Bakınız: Thomsen, Turcica, S 62].

(3) [4] *Kedim* sözünü Samoïlovitch sebebini anlıymadığım bir şekilde yani *ornement* diye tercüme etmiştir. Ayni söz Orhun yazıtlarında da geçmektedir. [I Ş 33] Thomsen bu sözü her iki tercümesindede has isim zannetmiş ise de ben kelimenin giyim sözünün ayni olduğunu sanmakta ve ata konulan elbise, zırh diye tercüme etmekteyim.

(4) [5] Buradaki *kişi* sözünü Samoïlovitch adam diye tercüme etmiş ise de zevce, karı manasına gelmektedir.

(5) [16] Tezik sözünü de Samoïlovitch haklı olarak müslüman Araplar manasında kullanıldığını kaydetmektedir. [Bu hususta evvelâ Barthold, Radloff, Inschr. Zweite Folge S. 12. Not 1 de izahat vermektedir.]

(6) [17] Büke sözünü ben yiğit diye tercüme ettim. Samoïlovitch de çok doğ.u olarak athléte diye tercüme etmiştir.

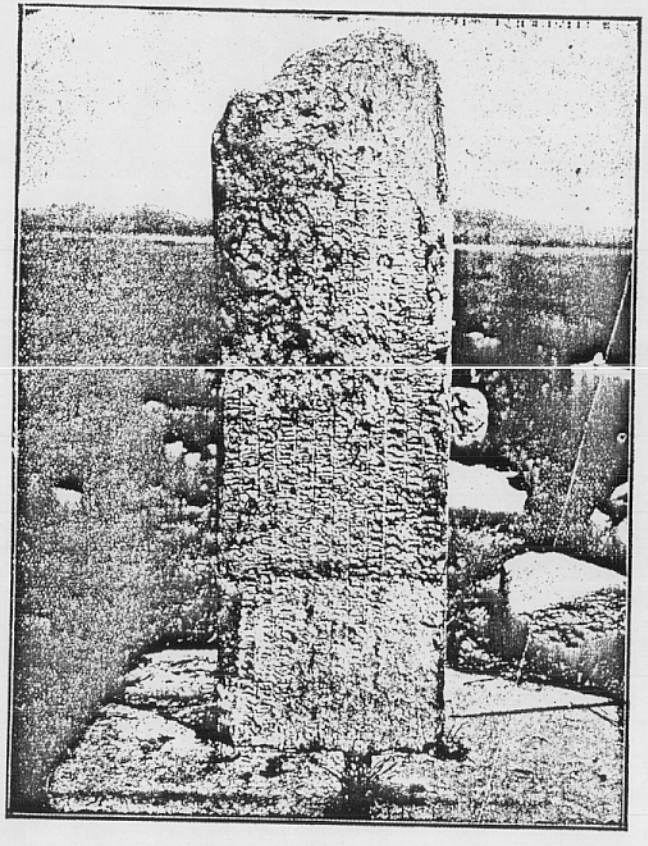
(7) [19] *Sança ıdıp at opulu önti; yana ağılıp* ibaresini Samoïlovitch *Le cheval (?) étant enveloppé (?) sortit du combat (?), ayant relevé de nouveau (?)* diye tercüme etmektedir. Buradaki *opulu* sözünün Kâşgaride olduğunu söyliyen Samoïlovitch (I, 151) i göstermekte isede ancak I, 167 de böyle bir söz bulunmaktadır. Fakat bu yerdeki kelime de Samoïlovitch'in verdiği manada değildir.

(8) [21] *Karluk yeğren erimliğ alkasın sıyu urtı* ibaresini Samoïlovitch hemen hiç tercüme edememiştir. Burada *yeğrenin* manasını bildiğimiz gibi *alkanın* da renk adı olduğunu görmekteyiz. *Sıyu urtiye* gelince: Bu söz Orhunda da geçmektedir [I Ş 36].

(9) [23] Bu hususta Mahmud Kâşgarî'ye istinaden izahat veren Malov'un 1929 da Bulletin de l'Académie des science de l'URSS. deki yazısına bakınız.

I

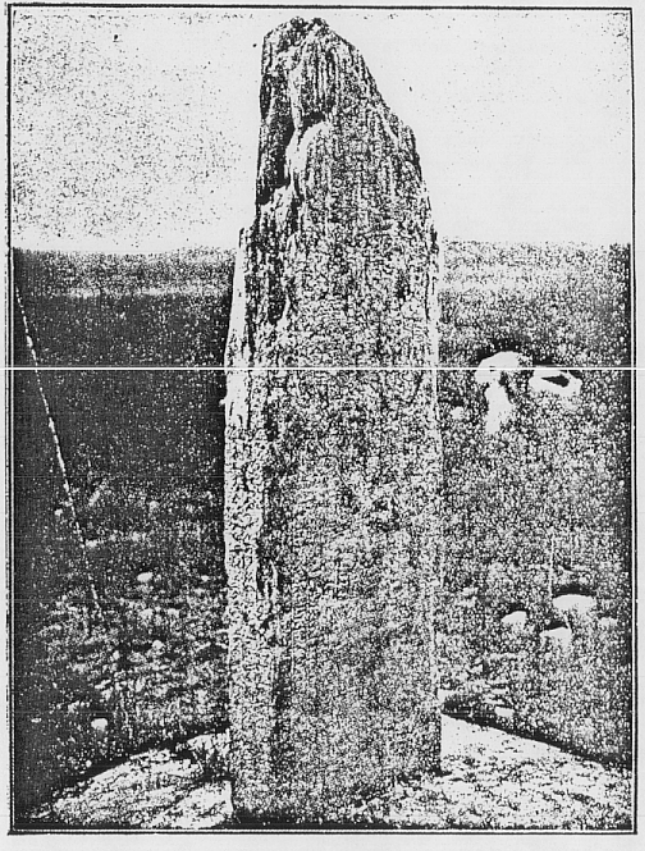
B

Ihe hüşotü yazıtı

II

C - D

Ihe hüşotü yazıtı

III

B - 1.

11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

IV

B - 2

1 2 3 4 5 5 7 8 9 10 11 12

V

B - 3

VI

D - 1.

VII D - 2

VIII D - 3

IX D - 4

X C.

SUCİ YAZITI

Bu yazıtı ilk dafa 1913 yılında Journal de la société Finno-ougrienne'in XXXuncu cildinde neşreden G. J. Ramstedt bunu 1900 de Urga'dan Handu-Wang manastırına giderken bulunmuştur.

1909 da Sakari Pälsi ile birlikte yazıtı tekrar tetkik etmeğe muvaffak olan Ramstedt Şine-usu yazıtı ile beraber mezkûr mecmuada çıkarmıştır.

Şimalî Moğolistanda Ar-Ashatu dağı, Dolon Huduk civarında Sucin-dava'da bulunan bu yazıt 11 satırdan ibarettir. Yazıtın üzerinde resminde görüldüğü gibi aşağıdan yukarı olmak üzere dokuz satır vardır. On ve onbirinci satırlar ise aşağıda düz olmıyan satıhda arzanî bir su.ette bulunmaktadır. Yazıtın en üstünde yani başda damga göze çarpmaktadır.

SUCİ YAZITI

1 Uygur yirⁱnte yᵃglᵃ*k*ᵃr *k*ᵃn ᵃta kᵉl[tⁱm]

2 *kırk*ⁱz oglı mᵉn, boyla *k*utlᵘg yᵃrgᵃn

3 mᵉn, *k*utlᵘg bᵃga tᵃr*k*ᵃn üğe buyr$^{u}_{\smile}$*k*ı mᵉn,

4 küm surugⁱm kün togᵘs$^{u}_{\smile}$*k*a bᵃlⁱsⁱ$^{k}_{\smile}$a

5 tᵉğdi. bᵃy bᵃr ᵉrtⁱm. ᵃgⁱlⁱm on yⁱl$^{k}_{\smile}$ⁱm sᵃnsⁱz ᵉrti

6 inⁱm yiti, urⁱm üç *kız*ⁱm üç ᵉrti. ᵉbᵉdⁱm oglⁱmⁱn,

7 *kız*ⁱmⁱn *k*ᵃlⁱ*n*sⁱz birtⁱm, mᵃrⁱma yüz ᵉr turug b[ᵉr]tⁱm

8 yᵉğᵉnⁱmⁱn ᵃtⁱmⁱn körtⁱm. ᵃmtı öltⁱm....

9 ogⁱᵃnⁱm ᵉrde mᵃrⁱmⁱn$^{ç}_{\smile}$a bol, *k*ᵉn*k*a tᵉp, *k*ᵃtⁱgiᵃn.

10 ulug oglⁱm s[ük ?]e bᵃrdı

11 körmᵉdⁱm r..m ogul.

TERCÜMESİ

1 Uygur yerinde (ben) Yaglakar kan Ata geldim.

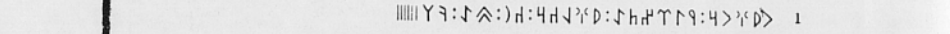
2 Ben (bir) Kırgız oğlu Boyla Kutlug Yargan

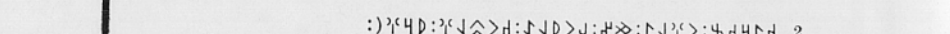
3 Kutlug Baga Tarkan'ın buyruklarının ügesi (1) ben

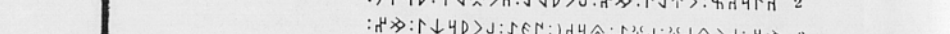
4 Şan, şöhretim gün doğusuna, batısına

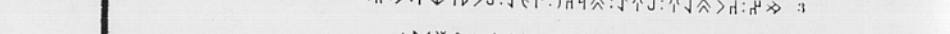
5 değdi. Zengin idim. Ağılım on, at sürüm sayısız idi.

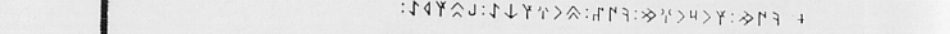
ASIL METİN

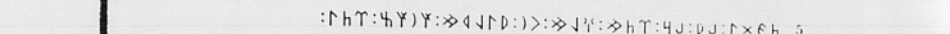
1

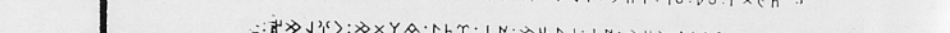
2

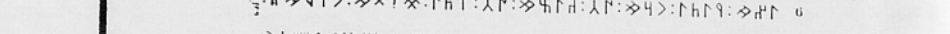
3

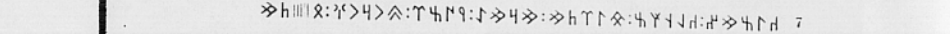
4

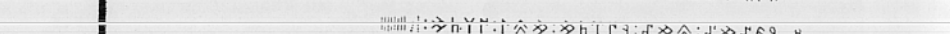
5

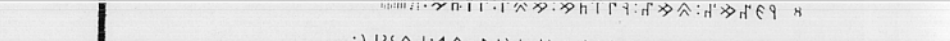
6

7

8

9

10

11

6 küçük kardeşim yedi, erkek evlâdım üç, kızım üç idi, oğlumu evlendirdim.

7 kızımı cihazsız verdim. Üstadıma (2) yüz er (ve bir) mesken verdim.

8 yeğenimi torunumu gördüm. Şimdi öldüm...

9 Oğullarım erde üstadım gibi ol, hana tap, katıl

10 Büyük oğlum orduya vardı

11 Görmedim.... oğul.

NOTLAR

(1) Üge sözü diğer Uygur metinlerinde de geçmektedir. Kâşgari bu sözü şöyle izah etmektedir: Halktan olan tecrübeli ve akıllı adamlara verilen bu ünvan derece itibarile tegin'den aşağıdır. [I, 84] Ayni yerde bu ünvanın menşei hakkında bir de efsane vardır.

(2) Mar sözü üstad, hoca manalarına gelmektedir. Turug ise sığınacak yer, kale, mesken manasınadır. [Kâşgarî; I, 311]

Suci yazıtı

ŞİNE - USU YAZITI

Bu yazıt şimalî Moğolistanda Mogoitu ırmağı, Şine-usu gölü ve Örgötu dağı havalisinde Finlilerin bir sefer heyeti tarafından bulunmuştur. Bu heyet 1909 senesinde Ramstedt ve Sakari Pälsi yerlilerin ağzından kaçırdıkları bir sözden buralarda bir yazıtın mevcudiyetini anlıyarak aramağa başlamışlar ve nihayet yukarda söyleğiğimiz mevkide yazıt bulunmuştur. Sonra Ramstedt bu yazıtı 1818 te JSFOU'nin XXX uncu cildinde neşretmiştir.

Yazıtta namına dikilen zatın ismi "Tenride bolmış il itmiş Bilge Kagan„ dır. Bununla yazıt sahibinin kim olduğunu anlamak imkânsız ise de diğer bir yerde babam "Kül Bilge„ Han sözü geçmektedir. Kül Bilge Uygur tarihinde malûm bir şahsiyettir. [Bakınız: G. Schlegel; Die chinesische Inschrift auf dem Uigurischen Denkmal in Kara Balgassun, Helsingfors, 1898. S. 3]. Binaenaleyh bunun oğlu Çin tarihlerine göre, Moyun Çur ismini taşıdığına göre bundan istidlâlen yazıtın bu zate ait olduğu tahmin edilmektedir. O halde yazıtın sekizinci asra ait olduğunu kabul etmek lâzımgelir.

ŞİMAL TARAFI

Ş1 tᵉnri[de b]olmᵘş il ᵉtmᵘş bᵘlğe *k*ᵃgᵃn bᵉ[n]
— — — — — — tölᵘs — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Ş2 öz[i?]n — . . . tᵉğrᵉsi ᵉli kintü o[ᵘrmᵘş] subı sᵉlᵉne ᵉrmiş, ᵃnda
ᵉli — — — — — — — — [ᵉr]mᵘş bᵃrmᵘş — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Ş3 su[b ?] . . . nda *k*ᵃlmᵘşı budᵘn on uygur tᵒ*k*ᵘz ogᵘz üze yüz
yᵘl olᵘrup s . . . . — — — — — — — — — — a orkun
üğᵘz o . . . .— — — — — — — — — — — — —

Ş4 tör. . . b ç *k* ᵉlᵘğ yıl olᵘrmᵘş türk ilᵘne ᵃltı otᵘz yᵃşᵘma ıd(?)
ᵘ*k*[*k* ?] u[t]. g — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — birti (?), ᵃnda buyr[uk' ?] — — — — — — —

Ş5 yᵃna [tüşd?]i, to*k*ᵘz ogᵘz budᵘnᵘmᵘn tirü *k*obrᵃtı ᵃltᵘm, *k*ᵃnᵘm
kül [bᵘl]g[e *k*ᵃgᵃn ?] — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Ş6 sü yorıdı, özᵘmᵘn önre bına bᵃşı ıtı, kᵉyrᵉde öndᵘn yᵃndᵃç. . .
da *koyl*ᵘg to*k*. . . . . — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

ŞİMAL TARAFI

Ş1 Ben Tenride bolmış il itmiş bilge Hakan (= gökte vücut bulmuş, ülke tanzim etmiş Bilge Hakan) ..... Tölis ...

Ş2 Kendisinin — ... kendi oturmuş olduğu ülkesinin ihata ettiği suyu Selenge [suyu] imiş. orada ülkesi ..... serbest yaşamış ... (1)

Ş3 Su ... orada kalmış (olan) halk On Uygur, Dokuz Oğuzlar üzerine yüz yıl (hâkim) olup .... Orkun ırmağı ..

ŞİMAL TARAFI

Ş1 ..... elli sene (hâkim) olmuş. Türk ülkesine yirmi altı yaşımda Iduk kut (?) ..... verdi; orada buyruğu ..

Ş2 Yine düştü, Dokuz Oğuz kavmimin hepsini topladım. Babam Kül Bilge Han .... (2)

Ş3 Ordu yürüdü. Kendimi öne binbaşı gönderdi. Keyrede önden (şarktan) ... da koyunlu.

Ş 7 içᵘğᵘrᵘp yᵃna yorıdᵘm, kᵉyre bᵃşında üç birküde *k*an süsi [bᵘrle ?]
$k^{a}t^{u}l^{u}m$, $^{a}\breve{n}da$ — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

Ş 8 irtᵘm, *k*ᵃra *k*um ᵃşmᵘş, kü(?)ğᵉrde kömᵘr tᵃgda yᵃr ügᵘzde üç
tuglᵘg türk budᵘn — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

Ş 9 ozmᵘş tigᵘn *k*ᵃn bolmᵘş, *koy* yılka yorıdᵘm, ᵉkinti sünᵘş [ᵉ*n*ᵘl]ki
ᵃy ᵃlᵘ yᵃ*n*ı*k*a t[*o*kıdᵘm] — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

Ş 10 tutdᵘm, *k*ᵃtunın ᵃnda ᵃlᵘm, türk budᵘn ᵃnda ınᵃgᵃru y$^{o}\breve{k}$ boltı,
ᵃnda kisre tᵃ*k*ᵘgu yıl*k*a — — — — budᵘn — — — — — —
. . . un tuyᵘp

Ş 11 üç *k*ᵃrlᵘ$\breve{k}$ yᵃblᵃ*k* sᵃ*k*ᵘnᵘp tᵉze bᵃrdı, *k*urᵘya on ᵘ$\breve{k}$(*k*)a kirii, ᵇᵉgzın
yıl*k*a t[*o*kıdᵘm ?] — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — tᵃy bilğe tutᵘ$\breve{k}$ᵘg

Ş 12 yᵃbgu ᵃtᵃdı, ᵃnda kisre *k*ᵃ*n*ᵘm *k*ᵃgᵃn uçdı, *k*ᵃra budᵘn *k*ılᵘnç
[i ? ö] k [ᵘş s]ü yıl [*k*ᵘ] — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —
— — [s ?]dᵘm

Ş 7 İtaata alup yine yürüdüm. Keyre başında Üç Birküde han ordusu ile katıldım. Orada....

Ş 8 Yetiştim. Kara Kum(u) aşmış, Köğürde, Kömür dağında, Yar ırmağında üç tuğlu Türk kavmi.... (3)

Ş 9 Ozmış Tegin Han olmuş. (4) Koyun yılında (üzerine) yürüdüm. İkinci harbi ilk ayın altıncı gününde yaptım .....

Ş 10 Tuttum; hatununu orada aldım. Türk kavmi orada bütün (?) yok oldu. Andan sonra tavuk yılında [=745] .... kavm ..... duyup....

Ş 11 Üç Karluklar fena düşünüp kaçup gitti. Geride (garpta) On oklara girdi. Domuz yılında [=747] harp yaptım.... Tay Bilge Tutuğu..

Ş 7 ᛁᛗᛁᚩᚼ:ᛇᛙᚸᛘᛉᛚᚨᛟᚣᚱ:ᛇᚩᚢᚸᚩ:ᛇᛚᛘᛃᛉ:᛬ᛯᛒᚴᛋᚩᚹ:ᛇᚩᚹ:ᛇᚩᚹ:ᛁᛉᛈᚸᚣ
— — — — — — — — — — — — — — ᛇᚩ:᛬ᛗᚩᚼ: · · · · ᛁᛁᚣ
— — — — — — — — — — — — — — — —

Ş 8 ᛬:ᛇᛙᚴᛈᛙᛋᚩ:ᛇᛯᛉᛚᚩᛉ᛬ᛗᛉᚸ:ᛇᛙᛉᛚᛈᛙᛉ:ᛁ᛬ᛯᛉ:᛬ᛯᚸᚼ:᛬ᛯᚴᛋᚼ:᛬ᛯᚺᛉᛉ
— — — — — — — — — — — — — — —

DOĞU TARAFI

D 1 tutdᵘm — — — — bir — — — (ᵃnda?) (bükᵉğᵘk)e yᵉtdᵘm, kiçe yᵃrᵘk bᵃtᵘr ᵉrᵘkli sünᵘşdᵘm, ᵃnda sᵃnçdᵘm, kün (kᵘb ... ?) mᵘş, tün tirᵘlmᵘş, (bükᵉğ)ᵘkde sᵉkᵘz ogᵘz tokᵘz tᵃtᵃr kᵃlmᵃdᵘk, ᵉki yᵃnıka kün togᵘru sünᵘşdᵘm, kulᵘm künᵘm budᵘnᵘg tᵉnri

D 2 yᵉr ᵃyu birti, ᵃnda sᵃnçdᵘm, yᵃzᵘklᵘg ᵃtlᵘg[ᵘg] . . . . [tᵉn]ri tuta birti, kᵃra iğᵘl budᵘnᵘg yᵒk kılmᵃdᵘm, ᵉbin bᵃrkın yılkᵘsın [v]ulᵘmᵃdᵘn kıyᵘn ᵃydᵘm turguru kotᵘm, kᵉntü budᵘnᵘm tidᵘm, udu kᵉlᵘn tidᵘm, kodᵘp bᵃrdᵘm, kᵉlmᵉdi, yiçe

D 3 irtᵘm, burguda yᵉtdᵘm törtünç ᵃy tokᵘz yᵃnıka sünᵘşdᵘm, sᵃnçdᵘm, yılkısın bᵃrᵘmın kızın kudᵃzın kᵉlᵘrtᵘm, bişᵘinç ᵃy udu kᵉlti, sᵉkᵘz ogᵘz tᵒkᵘz tᵃtᵃr kᵃlmᵃtı kᵉlti, sᵉlᵉne kidᵘn yılun kol bᵘrdᵘn sınᵃr şᵘp bᵃşᵘna tᵉği çᵉriğ itdᵘm,

D 4 kᵉrğün sᵃkᵘşın şıp bᵃşın yüre kᵉlti, . . . uçı sᵉlᵉnᵉke tᵉği çᵉrᵘğ itdi, bişᵘinç ᵃy tokᵘz otᵘzka sünᵘşdᵘm, ᵃnda sᵃnçdᵘm, sᵉlᵉnᵉke sıka sᵃnçdᵘm, yᵃzı kıltᵘm, ökᵘşi sᵉlᵉne kodı bᵃrdı, bᵉn sᵉlᵉne kᵉçe udu yorıdᵘm, sünᵘşde tutᵘp on ᵉr ıtᵘm,

---

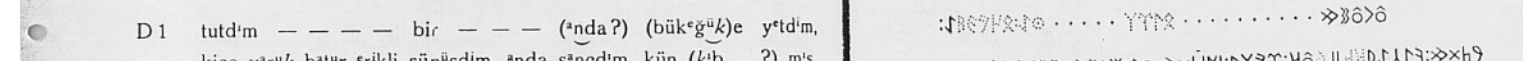
DOGU TARAFI

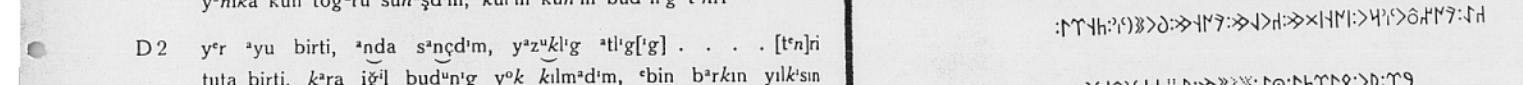
D 1 Tuttum .... bir .... orada ormanlığa yetiştim. (6) gece ışık batarken harbettim. Orada mızrakladım. Gündüz (dağılmışlar?), gece der lenmişlerdi. Ormanlıkta Sekiz Oğuz, Dokuz Tatarlar kalmadı. İkinci gününde gün doğarken harp ettim. Esirim, cariyem (olan) halkı gök

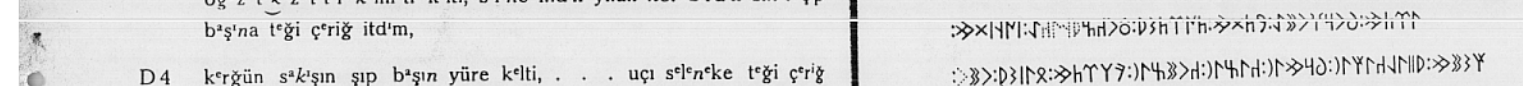
D 2 yer emretti. Orada mızrakladım. Günahkâr atlı(lar)ı .... gök (=Tanrı) tutuverdi. Bütün (7) avam halkı yok evlemedim. Evini, barkını, at sürüsünü yağma etmedim. Ceza söyledim. Durmağa koydum. Kendi kavmim dedim. (Bana) uyarak gelin dedim. Koyup vardım. Gelmedi. Tekrar

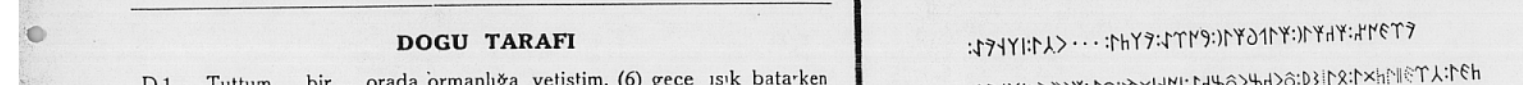
D 3 takip ettim. Burguda yetiştim. Dördüncü ayın dokuzuncu günü harp ettim, mızrakladım. At sürüsünü, mallarını, kızını, karısını (?) getirdim. Beşinci ay uyarak geldi. Sekiz Oğuz, Dokuz Tatar kal-

DOĞU TARAFI

D 1

D 2

D 3

D 4

---

madı; geldi. Selenganın garbını Yılun Kolun cenubunu sınır yapıp Şıp başına kadar ordu koydum.

D 4 Kergü, Sakış, Sıp basından yürüye geldi... Ucu Selengaya kadar ordu koydum. Beşinci ay yirmi dokuzda harp ettim. Orada mızrakladım. Selengaya sıkıştırıp mızrakladım. (orayı) yay'a eyledim. Çoğu Selengayı koyup vardı (= kaçtı). Ben Selengayı geçerek arkalarında yürüdüm. Harpte tutup on er gönderdim.

D 5 t^{a}y bilğe tut^{u}*k* y^{a}bl^{a}*k*ın üç^{ü}n, bir ^{e}ki ^{a}tl^{ı}g y^{a}bl^{a}*k*ın üç^{ü}n *k*^{ı}ra bud^{u}n^{ı}m ölt^{i}*n* y^{e}td^{i}*n*, y^{a}na i*ç*^{i}k, ölm^{e}çi y^{e}lm^{e}çi s^{e}n tid^{i}m, yiçe iş^{i}ğ küç^{i}ğ bir*ğ*^{i}l tid^{i}m, ^{e}ki ^{a}y kütd^{i}m, k^{e}lm^{e}di, s^{e}k^{i}z^{i}nç ^{a}y bir y^{a}*nık*a sü yorıyın tid^{i}m, tug t^{a}ş^{ı}*k*^{ı}r ^{e}r^{i}kli

D 6 y^{e}lme ^{e}ri k^{e}lti, y^{a}gı [k^{e}l^{ü}]r tidi, y^{a}gın b^{a}şı yorıyu k^{e}lti, s^{e}k^{i}z^{i}nç ^{a}y ^{e}ki y^{a}*nık*a çığ^{ı}lt^{ı}r költe *k*^{a}suy k^{e}züsün^{ü}şd^{i}m, ^{a}nda s^{a}nçd^{ı}m, ^{a}nda udu yorıd^{ı}m, ol ^{a}y biş y^{e}ğ^{i}rmike k^{e}yre b^{a}şı üç birküde t^{a}t^{a}r birle *k*^{a}tı to*k*ıd^{ı}m, s*ın*^{a}rı bud^{u}n

D 7 i*ç*^{i}kdi s*ın*^{a}rı b[ud^{u}n ... *k*?]a kirti, ^{a}nda y^{a}na tüşd^{i}m, ötü*k*^{e}n irin *k*ışl^{a}d^{ı}m, y^{a}g^{ı}da boş^{a}na boş^{a}n^{a}l^{a}dım, ^{e}ki ogl^{ı}ma y^{a}bgu ş^{a}d ^{a}t birt^{i}m, t^{a}rd^{u}ş töl^{i}s bud^{u}n*k*a birt^{i}m, ^{a}nç^{ı}p b^{a}rs yıl*k*a çik t^{a}pa yorıd^{ı}m, ^{e}kint^{i} ^{a}y tört y^{e}ğ^{i}rmike k^{e}mde

D 8 to*k*ıd^{ı}m. ol y[ıl?] — — — — [i*ç*^{i}] k^{e}d . *ç* n^{e}d ... z b^{a}şı ^{a}nda ^{e}*ks*^{ı}r^{ı}*k* ordu örğ^{i}n ^{a}nda it^{i}td^{i}m, çıt ^{a}nda t^{o}*k*ıtd^{ı}m, y^{a}y ^{a}nda y^{a}yl^{a}d^{ı}m, y^{a}*ka* ^{a}nda y^{a}*k*^{a}l^{a}d^{ı}m, b^{e}lğüm^{i}n bit^{i}ğ^{i}m^{i}n ^{a}nda y^{a}r^{a}t^{ı}td^{ı}m ^{a}nç^{ı}p ol yıl küz^{ü}n ilğ^{e}rü yorıd^{ı}m, t^{a}t^{a}r^{ı}g ^{a}ytd^{ı}m, t^{a}b^{ı}şg^{a}n yıl

---

D 5 Tay bilge tutu*k*(un) fenalığı için, bir iki athı(nın) fenalığı için avam halkım öldün, mahvoldun. Tekrar itaat et, ölmez, mahvolmazsın dedim. Tekrar işini, gücünü ver dedim. İki ay bekledim; gelmedi. Sekizinci ay birinci gün ordu sevkedeyim dedim. Tuğ taşıyan

D 6 ileri karakol adamı geldi. Düşman geliyor dedi. Düşmanın başı yürüye geldi. Sekizinci ayın ikinci günü Çıgıltır gölünde Kasuye girerek harp ettim. Orada mızrakladım. Orada arkasından yürüdüm.' O ayın on beşinde Keyre başında Üç Birkü'de Tatarlar ile kuvvetle çarpıştım. Bir kısım halk

D 7 itaat etti. Bir kısım halk.....girdi. Orada tekrar dinlendim. Ötüken yerinde kışladım. Düşmandan kurtularak kurtulalım İki oğluma Yabgu, Şad adını verdim. Tarduş, Tölis kavmi(nin üzerine)

D 5

D 6

D 7

D 8

verdim. Bunu yapıp Bars yılında [=750] Çiklere karşı yü üdüm. İkinci ay on dörtte Kemde.

çarpıştım. O yıl...başı orada mükemmel karargâh, saray orada yaptırdım. Sınırı orada çarptırttım. (8) Yazı orada yayladım. Hududu orada tayin ettim. Nişanımı (= alâmetimi) (9), kitabemi orada yapdırttım. Böyle yaparak o yıl güzün ileri (şarka) yürüdüm. Tatarları söylettim. (= emı ettim ?) Tavşan yıl [=751]

D 9 biş^{i}nç ^{a}y*k*[a?] t^{e}ğ. . — — — — — — — . . *k*a öt*ü*k^{e}n yış b^{a}şı ^{a}nda . . in^{i}z b^{a}şı ^{a}nda ıd^{u}*k* b^{a}ş kid^{i}nte y^{a}b^{a}ş tu*k*^{u}ş b^{e}lt^{i}rinte [^{a}nda] y^{a}yl^{a}d^{ı}m, örğ^{i}n ^{a}nda y^{a}r^{a}t^{ı}td^{ı}m, çıt ^{a}nda t^{o}*k*ıtd^{ı}m, bi*n* yıll^{ı}*k* tüm^{e}n künl^{i}k bit^{i}ğ^{i}m^{i}n b^{e}lgüm^{i}n ^{a}nda y^{a}sı t^{a}şka

D 10 y^{a}r^{a}t^{ı}td^{ı}m to*k*[^{u}z og^{u}z] . . . . . n b^{e}ğl^{e}ri k^{e}lti, o . . . . . ^{o}*k* . . y^{e}me y^{a}r^{a}m^{a}tın(?) y^{a}gıd [u ^{e}r]m^{i}ş, ör^{ü}*n* b^{e}ğ^{i}ğ *k*^{a}ra bul^{u}*k*^{ı}g ^{a}nı ol^{u}rm^{ı}ş, *k*ır*k*^{ı}z t^{a}pa ^{e}r ıdm^{ı}ş, siz t^{a}ş^{ı}*k*^{ı}*n*, çik^{i}ğ t^{a}ş^{ı}g^{ı}r^{ı}*n* tim^{i}ş, m^{e}n t^{a}ş^{ı}*k*^{a}yın tim^{i}ş, kör bod *k*^{a}l, ıda

D 11 *k*^{a}b^{ı}ş^{a}l^{ı}m tim^{i}ş, öt[ük^{e}n ?] . . . . . [l^{ı}]m tim^{i}ş, ... [to*k*^{u}]z [y^{a}]*n*ı[*k*a] sü yorıd^{ı}m, . u. . tut^{u}*k* b^{a}ş^{ı}n çik t^{a}pa b^{ı}*n*a ıt^{ı}m, işi y^{e}r t^{a}pa ^{a}z ^{e}r ıt^{ı}m, kör tid^{i}m, *k*ır*k*^{ı}z *k*^{a}nı köğm^{e}n irinte

D 12 [— — ?] [^{e}b] b^{a}r[*k*anda ?] ^{a}rm^{i}ş, y^{a}lnı^{e}sın iş y^{e}rin^{e}rü ıdm^{ı}ş y^{e}l-m^{e}sin m^{e}n^{i}*n* ^{e}r ^{a}nda b^{a}sm^{ı}ş, til tutm^{ı}ş, *k*^{a}nına

---

D 9 Beşinci ayda... Ötüken ormanının başı orada.. Başı orada İdukbaş garbında Yabaş, Tu*k*uş'un birleştiği yerde orada yayladım. Sarayı orada yaptırttım. Hudut (işaretini) orada çarptırttım. Bin yıllık, on bin günlük kitabemi, alâmetimi orada düz taşa

D 10 yaptırttım. Dokuz Oguz....beyleri geldi... Yine yaramadın(?) düşman imiş. Asîl beğleri, avam bulukı (?) Anıda oturmuş (10) Kırgızlara karşı adam göndermiş, siz (harba) çıkın; Çikleri çıkarın demiş. Ben çıkayım demiş. Kör (itaat et), boy(olarak) kal. ormanda (11)

D 11 kavuşalım demiş. Ötüken... demiş. Dokuzuncu günde ordu (ile) yürüdüm. Tutu*k*un kumandasında Çiklere karşı Binayı (bin kişiyi?) gönderdim. Müttüfiki (olan) yere karşı az adam gönderdim. Tâbi ol dedim, Kırgız hanı Köğmen tarafında

D 9 · · ·

CENUP TARAFI

C 1 iş[*ine*ʔ] ᵉr kᵉlti, *k*ᵃrlᵘ*k* işi*n*e kᵉlmᵉdᵘk tidi, [ᵉrin ʔ] sü *k*ᵃrlᵘ*k* tᵃ[pa] . . . . . g kᵉm (ʔ) *k*ᵃrgu . di, ᵉrtᶦş ü[gᵘᶻᵘğ] ᵃᶦ*k*ᵃr bᵃşı tuşı ᵃnda; ᵉr *k*ᵃmış ᵃᶦtᶦn [yᵃ]nda sᵃ[llᵃp] kᵉçdᶦm, bir yᵉğᶦrmᶦnç ᵃy sᵉkᶦz yᵉgᶦrm[ike] . . . . . [y]olᵘ*k*d[ᶦm, bo]lçu üğᵘzde üç *k*ᵃrlᵘ*k*ᶦg

C 2 ᵃnda tᵘ*k*ıdᶦm, ᵃnda yᵃna tüşɑᶦm, çik budᵘnᶦg bı*n*am (ʔ) süre kᵉlᶦ[ı] . . . . tsᶦz bᵃşı çıtᶦmᶦn yᵃylᵃdᶦm, yᵃ*k*a ᵃnda yᵃ*k*ᵃlᵃdᶦm, çık budᵘn*k*a tutᵘ*k* bᶦrtᶦm, ışbᵃrᵃs tᵃr*k*ᵃt ᵃnda ᵃnçulᵃd[ᶦm], . . . [ᵃnda ʔ] . . . . . s ᵉr kᵉıti, *k*ᵃzıᵘ*k* költe

C 3 . . [tᵃ]gda köıti, yᵃg . . . il tip ᵃyu kᵉlti, biş yᶦğᶦrmike . . . [tᵃ]ygᵃn költe tıᶦıtım, bidgüçi er ᵃnda ıt[ᶦm, ᵉr kᵉ]lti, *k*ᵃra yotᵘl*k*ᵃn kᵉçᶦp kᵉürti, bᵉn ıtrıı yorıd[ᶦm] . . . . . boltı, *k*ᵃrlᵘ*k*

C 4 [tᵃpa] ᵉr ıdmᶦş, t . . . . . timᶦş, ᶦçre bᵉn [bʔ]ulgᵃyın tᶦmᶦş, tᵃşɑᶦnd ᵃn . . . . . şᵃyın tᶦmᶦş, bᵃsmıl yᵃgıdᶦp ᵉbᶦmıü bᵃrdı, ᵃn[ı ᶦç]ğᶦrmᵉdᶦm, tᵃşdᶦndᵃn üç *k*ᵃrlᵘ*k* üç ıdᵘ*k* tᵃ[ı] — tür u‿ . . . . . [ö]ᶦᵘkᵉnte bᵉn

CENUP TARAFI

C 1 Müttefikine adam geldi. Karluklar ittifakına gelmediler dedi. Adamlarını ordu(ʔ) Karluklara karşı....kem..... İrtiş ırmağını Ar*k*ar başı civarında Er *k*amışın altından sal ile geçtim. On birinci ayın on sekizinde... karşılaştım. Bolçu irmağında üç Karlukları

C 2 orada çarptım. Orada tekrar dinlendim. Çik kavmini binam (ʔ) süre geldi... tsiz başında sınırımda yayladım. Hudud(u) orada tayin ettim. Çik kavmine Tutuk verdim. İşbaralar, Tarkanlar tayin ettim (13). Orada... Adam geldi. Kazlu*k* gölde

C 3 dağda gördü. Düşman.... Söyliyerek geldi. On beşte Taygan gölde derlendim. Bidgüçi (ʔ) adamları orada gönderdim. Adamlar

CENUP TARAFI

C 1 :ᐊᐃᓴᓂᒪᒻ:ᓂᒥᒥᑦ:ᑎ×ᑎᓂᔆ××ᐅᐃᔆ:ᓱᓴᑎᑎᑦ:ᐊᐃᓴᓂ:ᑎᓂᐯᐃᑦᑐᓱᓂᑊᑎ

:ᑎᔭᐅᔆᑎᐃᔆᓄᓂᓴ:ᓱᓂᓂᔆᒪᓂᕆᑦ:ᑎᔆ · ᐅᐊᓴᓂ:ᐅᓂᓴᐊ · · · · · · · · · ᓱᑎᐅ

'·· ᓱᑎᑊᐅᑕᕆᔆᓂᓗ:ᑕᔆᐅᐅᑕᕆᑕᑎᑦᔆ:ᐅ××ᐯᓂ:ᑊ · · ᐯ:ᔆᑎᐅ ·)ᒪᒣᔭᐅᓂᑕ:ᔆᑎᐅ

:ᔆᔪᐊᐃᓂᓂᐯᒻ:ᔆ×ᓂᕆᒪᔭᐊᐊᐅᐅᔆᔆᐊᐊᐅᑊ · ·

C 2 :ᔆᑕᒪᒪᐅᔭᐃᓂᑊᔆᐊᐅᔆᑎᔆᐯ:ᐅ××ᒪᓂᓗ:ᔆᑎᐅ:ᐅᔆᑎᐅᐅᔆᐊᐊᑎᔆᐅᐅᑎᔆᑎᐅ

ᐅᑕᑎᐯᐃ:ᐅᐅᐊᐃᑎᐅ:ᔆᑎᐅ:ᔆᐃᑎᐅ:ᐅᐅᐊᑎᑎᓂᐅᐅᑎᐯᑕᑎᓂᓗ · · · · · · ᓂᐃᔆᔆ

· · · · · · ᓱᓂᑊ · · · ᐅᐅᐊᐅᐅ:ᔆᑎᐅ:ᑎᐃᓂᓗᑎ:ᐯᓂᓗᑕᑎᐯᔆᔆ:ᐅᐅᐊᑎᑎᓂᐃᐅᐅᑎᐅᐃᓂᑎᐅᐅ

:ᔆᐃᓂᔆᑎᐯᐊᐃᓂᓗ:ᑎᐃᓂᔆᑎᐅᐅᐅ

C 5 [bᵃş]ı ᵃnda [tᵒkıdᵘm, biş̱ⁱnç̱ ᵃy ?] ᵃltı otᵘzka sünᵘş̱dⁱm, ᵃnda sᵃnç̱dⁱm içüy k . . . . . ğ toguru sᵃnçdⁱm, ᵃnda ötrü türğⁱş kᵃrlᵘkⁱg tᵃbᵃrın ᵃlⁱp ᵉbin yulıp bᵃrmⁱş ᵉbⁱme tüş[mⁱş ?] . . . . . .

C 6 y[ᵃğı] bol . . . . . turᵘp yᵉrin tᵃpa bᵃrdı, ᵃnı ud . . . ugru y g r d kᵃn, sᵉkⁱzⁱnç̱ ᵃy bᵉn udu yorıdⁱm, ᵉbⁱmⁱn ᵉrsᵉgünte yula költe kotⁱm, ᵃnda irtⁱm . . . . . .

C 7 bᵃsmⁱlⁱg ko . . . . . nç̱ ᵃy bir otᵘzka kᵃrlᵘkⁱg b t ‿ . . dı, yogra yᵃrⁱşda süsin ᵃnda sᵃnçdⁱm, ᵉbi on kün önre ürkᵘp bᵃrmⁱş, ᵃnda yᵃna yorıp tüşdⁱm, ᵃr . . . . . .

C 8 bir yᵉğⁱrmi[ke] . . . . . .sᵃnç̱dⁱm, kᵉntü . . . budᵘn[ⁱma ?] [k]irtⁱm, irlünte, tᵃlᵃkᵃmⁱnda yᵉtdⁱm, ᵃşnukı tᵃbgᵃçdᵃkı ogᵘz türk t[ᵃşık ?]mⁱş, ᵃnda kᵃtⁱlımⁱş, ᵃnda bᵉğⁱᵉr . . . . . .

C 9 mᵉnⁱn süm üç . . . . . p[birti?] [t]u[g] . . ᵃr biş yüz kᵉdⁱmlⁱg yᵃdᵃg bir ᵉki şᵃşⁱp (?) kᵉlti, künⁱm kulⁱm budᵘnⁱg tᵉnri yᵉr ᵃnda ᵃyu [bi]rti, ᵃnda sᵃnçdⁱm . .

C 5 başı orada çarpıştım. Beşinci ay yirmi altısında harp ettim. Orada mızrakladım..... (14) mızrakladım. Ondan ötürü Türgiş - Karlukların davarlarını alup evlerini yağma edip varmış evime düşmüş.....

C 6 Düşman ol.... yerine karşı vardı..... Sekizinci ay ben arkalarından yürüdüm. Evimi Erseğünde Yula gölde kodum. Orada yetiştim.

C 7 Basmılları ..... ncı ay yirmi birde Karlukları .... Yogra Yarışta ordusunu orada mızrakladım. Evi on gün önce ürgüp varmış; orada tekrar yürüyüp dinlendim.....

C 8 On birde .... mızrakladım. Kendi ... kavmime girdim. Irlün de, Talaqamında yetiştim. Eski, (15) Çindeki Oğuzlar, Türkler dışarı çıkmış, orada iltihak etmiş, orada beğler....

C 5 . . . . . ·

C 6 . . . . . ·

C 7 . . . . . ·

C 8 . . . . . ·

C 9 . . . . . ·

C 9 Benim ordum üç ... verdi ... Beş yüz giyimli yaya bir iki ..... (16) geldi. Cariyem, esirim kavmi gök, yer orada söyleyiverdi (= emretti). Orada mızrakladım.

C 10 ᵃnda budᵘn ⁱçⁱkd[i] . . . . . yᵃr . . . . . r.
idgⁱgᵘk. l. kᵃrlᵘk tᵃpa tᵉzⁱp kirti, ᵃnda yᵃna tüşⁱp orkun bᵃlⁱklⁱg
bᵉltⁱrinte ᵉl örğinin ᵃnda örğⁱpᵉn itⁱtdⁱm, ᵉl ᵉbi[n] . . . . . .

C 11 . . . . . sᵉlᵉnᵉk[e]t . . . . . bir
yᵉğⁱrmⁱnç ᵃy yᵉğⁱrmike kᵃra bulᵘk ön[dⁱ]n sokᵃk yolı ᵃnda çığˡ
tutᵘk . . . . . i . . . . . .

C 12 . . . . . mⁱş . . . . . rn
togᵘrgug kᵉçürü b t . y n ul . . u . ğ sᵃnçdⁱm, [kᵃrlᵘk] bᵃsmˡl
. . . . . u tirⁱlⁱp u. . . . . .

C 13 . . . . . mu kr . . . r t z ki . . . . . .
. . . . . tüşdⁱm, . . bᵃsmˡka

C. a . . . kıy . . . ğ r . k . t ınˡl kid t . m ᵃpa ba m s tı ol
tumˡş o . . . . . bilmᵉ[z ?] . . . . in bᵃrça tükᵘp tᵉze

C. b . . . . n . . . . lk n . . . . z [y]üğᵘrüğme . ğr . . bᵉğ
nig bᵉn . . . . . r g m . . . t g . . nçˡg bᵉn itdⁱm, bunçı
bⁱtⁱğ[ⁱğ] . . bitⁱg [bitⁱ]dⁱm.

C 10 Orada kavm itaat etti ..... Karluklara karşı kaçup girdi, orada tekrar dinlenüp Orhun (ve) Balıklığ'ın birleştiği memleket sarayını orada kurup yaptırttım. Ülke evi.....

C 11 Selenga ... On birinci ayın yirmisinde Kara Buluk şarkında, Sokak (17) yolunda, orada Çigil Tutuk..... .....

C 12 ..... miş ..... Togurguyu geçirerek.... mızrakladım. Karluk, Basmıllar ... derlenüp

C 13 — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — dinlendim, . . Basmıllara

C. a — — — — — — — Apa — — — o Tumış (?) — — — bilmez. . . bütün bozup kaçarak

C 10 ·ᚠᚠᚠ · · · · · · · · ᛋᛏ · · · · · · · · · · ᚷᚹᛉ:)ᛒᚲᚢᚩ:ᛇᚩ
:ᚹᚲᚺᚺᚢᚩ:)ᚲᚲᚳᚷ:ᚾᛁᛁᚠᚺ:ᛇ)ᚦ:ᛇᚩ:ᚨᚺᛉᛚᚨᚹᛏᚾᚺᚺ:ᚷᛖᚩᚳᚷᚾᚺ: · ᛉ · ᛒᚹᛈᚷ
· · · · · · · · · ᚨᛟᛉ:ᚲᚷᚷᚺᚺᚨᚠᛗᛈᛈᛉᚠ:ᛇᚩ:ᚠᛉᚠᛗᛈᛈᛉᚠᛉ:ᛇᚨᚺᚠᛉᛉᚨᚺᛉᛟ
· · · · · · · · · · ·

BATI TARAFI

B 1 k[ᵉlti ʔ] . . . . . *kᵃrlᵘk* bod *k* . . . . . tu . . . . . mⁱş . z l . . . . mᵉdi, *kᵃn* . . . . . ᵃnçⁱp sᵉkⁱzⁱnç ᵃy üç yᵃ*nⁱka* yor[ıdⁱm ʔ] . . . . . [*kᵃr*]lᵘ*k* tirⁱği barı türgⁱşke k[ᵉtli ʔ] yᵃna tüşⁱp

B 2 onᵘnç ᵃy [ᵉki ʔ] yᵃ*nⁱka* bᵃr[dⁱ]m, t . . . . — — — — — — — — — a timⁱşi ü[ç ʔ] . . . . . s . . . . . l . . yilt . . . . m . . r o . . . — — — — — — — . . . g üs l çe to*k*[ıdⁱm ʔ] — — — — — — — düşdⁱm. ᵃnda [yᵃ]*k*gᵃru bᵃsmⁱl *kᵃrlᵘk* yo*k* boltı, *koy* yıl*ka*

B 3 b ç . u . t m [yᵃy]lᵃdⁱm. b . . — — — — — — — — — — — . . mⁱş, tᵃbgᵃç *kᵃnı kᵃgᵃn* . . . üt . l bᵃrmⁱş o . . i . s i b ı [*kⁱ*]z sᵉk[ⁱz urı] oglın tutdⁱm, ı . *k* . . . — — — — — — — — yᵃna [tüş]d[ⁱm] . . . . *k* . . ki budᵘnⁱg ᵃlⁱp [to*k*ᵘzⁱnç ᵃy ʔ] . . . — — — — — — — — — . . . ükᵉnⁱğ to*k*ıdⁱm, ᵃnda olᵘrᵘp ᵉbime itⁱm. *kui* (yᵃ)rtᵃg tugın

B 4 b m . . ᵃnda *k* . . . *k* r u . y . . . . [b]udᵘnⁱg *ko* . . — — — — — — — . . dⁱm. ᵃlgᵃç*ka* buyl . . . . . ᵉbime ᵉkinti ᵃy ᵃltı yᵃ*nⁱka* tüşdⁱm, tᵃ*kⁱ*gu yıl*ka* u . . . . . *ka* . . . . . kü . — — — — — — — — — — . . d m . . birⁱmⁱş ʔ], o . . g s ng yo*k* *k*ılmⁱş. ᵃnçⁱp kᵉlti, ᵉki *k*ızın

B 5 tᵃpⁱg birⁱti ʔ] — — — — s r s . . . b . . çi . . — — — — — — — — — [bᵃ]rmⁱş ʔ]. ol t . . . — — — a . . sözⁱne yᵃzmᵃyın tᵉdi. yⁱ*nⁱ*l]mⁱᵃyⁱn] tidi. . . içikmᵉdi, ... m kü . . . — — — — — — — — — — — [ᵃnçⁱ] s . ç g n sugdᵃ*k* tᵃbgᵃç*ka* sᵉlᵉnᵉde bᵃy bᵃlⁱ*k* yᵃpⁱtı bⁱrtⁱm

BATI TARAFI

B 1 Geldi.. Karluk..... mış.... han... böyle yapup sekizinci ayın üçüncü günü yürüdüm.... Karlukların dirileri (=diri kalanları) varup Türgişlere geldi. Tekrar dinlenüp

B 2 onuncu ayın ikinci günü vardım..... dinlendim. Bu çağda Basmıl, Karluklar yok oldu. koyun yılında

BATI TARAFI

B 1 — — — — — · · · ᛒᚲᚢᛚᛋᚺ · · · · · · ᚢᚺᛉᚹ

· · · · ᚢᚺ:ᚨᚳᚲ · · · · ᛋᚺ · ᛉᚲ · · · · · ‖ — — — — ᚲᚢ — —

ᛇᚹᛁᛈᛉᛗᚺ:ᚨᚺᚢᚨᛈᛉᚨᚢᚺ :ᛚᛇ · · ᚺᚲᚹᚱᛇᚺᚨᚢᚹᛉᚨᚹᚱᛇᚺᛋ · · · · · · ᛁᚾᛗᚺᛇᚢᚹ · · ᛉᛉ:

B 2 ᚠᚲᚢᚨᚺ:ᛇ — — — — — — · · ᚩ:ᚲᚲ · ᚺᚢ:ᛇᚺᚨᚢᚹᚨᛉᚹᚱᚲ · · ᚲ:ᚺ · · ᚲ · · · · ᛗᚨᚹ · · ᛉ · · · · · · · · ‖ · · · · · · · · ᛗᚨ ᛗᚲᚢᚱᚢ:ᛚᛇᚺᚺ:ᛉᚲᚹᛉᚢ:ᚲᚺᛉᚾᚺ · ᛇᚩ:ᚲᚲ ×ᛁᛗᚺ · ᚲᚲᛒᚺᚢᚲᚩ:ᚱᛇᛉᛁᛗᛉᚾ · ᛇᚺᚾᚺᚹ:ᚱᚲᛇ:

B 3 ᛉᚾᚢᛟᛁ:ᚲᚲ — — — — — · · · ᛟ:ᚲᚲᛒᚾ · · ᚲᚲᚩ · ᚲ · ᛇᛟ ᛉᚾᚲ · · · · ᚹᛁᚺ · · ᛉᛉᛟ:ᚹᛁ · ᚨ · · ᚲ:ᛁᚲᚺᚢᚩᚾ · ᚺᛗ · · · ‖ ᚹᛉᚾᚺ:ᚨᚹᚺᛇ ᚺᚲᚩᛁᚨᚾᛉᚾ) ᛒᚲᚢᚩᚨᛗᚹ · · :ᚺ · · · · × · · · ᛇᚹᚩ · · ᚺ · ᚨ:ᚲᚲᛒᚩᚲᚩ:ᚺᛗᚹᚾ ᚹᚨᚾᛉᚲᚩᛉᚾᛟᚺᚹᚩᚲᚩᛇ :ᚲᚲᚺᚢ:ᛇᚺᚨᛟ:ᚾᚺᚢᚲᚩ:ᛇᚩ:ᚲᚲᛒᚨᚺᚲᚩ:ᛈᛇᚺᛒ · ᚦᛇᛋᚩ

B 4 ᛇᚲᚲᛒ · · ᚲᚳᚨᚩᛒ · · · · · ᛉᚲᚩ · ᚲᚺᚺ · · · · · ᚺᚹᚩ:· ᚲᚲᚹᚱ :ᚲᚲᚳᛗᚺ:ᛇᚢᚺᚹᚩ ᚨᚩᚳ:ᚩᚨᚺᚺᛗᚨᚹ:ᛇᚲᚲᛟ · · · · · ‖ · · · · ᛇᚩᚲ:ᛇᚢᚳᛇᚨ · · ᚲ:ᚨᚲᚨᛉᛟ · · ᚲᚲ · · ᚨᚹ: · · · · · · ᛟᚺ · · · · · ᚲ:ᛇᚢᚺᚨᚩᚲᛉᚺᚩ ᚨᚹ · · · · · · · ᚺᛉᚨᛟᚱᛉᚺᚩ ᚺᚨᚺᚨᚺᚨᚹ:ᚨᚺᛉᚹ:ᚨᚳ:ᚨᚲᚲᚳᚨᚺᛇᚲᚩᚨᛉᛉᚹᛉ

B 5 ᚩᚢᚲᚩᛉᚲᚩᚺ · ᚨᛇ · · ᚩ · · · · · · ᚨᛉ ᚨ · · · · · · · ᚺᛉᚨᛟᚱᛉᚺᚩ ᛇᚨ · · ᚨ×ᚨᚺ · · · ᚲᚲ · · ᚹ:ᚨ×ᚺᚨᚨᚩᚲᚩᚺᚩ:ᚨᚺᛉᚺᚨ · · ᚾ · · · ‖ ᛉᚨ:ᚨᚺᛇᛉᚩᚩ:ᚺ · ᛉᛉᚲᛉᚺ:ᚾᚲᛇᛇ · ᚾᛒ · ᚨᛉᚲᚲ · · · · · · · · · · :ᚨᚲᚲᚲᚹᚨ · · · · ᛉ · ᚹ · · · · · · ᚩ · · · · ᛇ · · · ᚨ ᚲᚲᚺᛉᚱ:ᚨᚩᚾᛒ:ᚾᚺᚩᚨᚩᚩ:ᚨᛇ×ᚺ · · · · ᚾᛒ) · ᚾᚩ

..... Yayladım.... mış. Çin hanı hakan..... varmış bir kız, sekiz erkek evlâdını tuttum.. tekrar dinlendim..... kavmi alup dokuzuncu ay..... çarpıştım. Orada oturup evine gönderdim, kut..... tuğunu — B 3

..... Orada.... kavmi.... dım..... evime (= vatanıma) İkinci ayın altıncı günü düştüm. Tavuk yılında... vermiş.... yok eylemiş; böylece yapup geldi. İki kızını — B 4

rehin verdi... varmış o..... sözüne (karşı) günah işlemeyim dedi, yanılmayım dedi.... itaat etmedi.... böylece yapup.... Sugdak (ve) Çinlilere Selenga da zengin şehir [= Bay - Balık] yaptırıverdim. — B 5

B6 i . . . ᵘk . . . . b . . . . . [yᵉğⁱrmike] ᵃnda [yᵃn]a
. . . . . i . . . — — — — — — — — — m — — —
— — — — -- de [üç?] tugın . . t l g . . . . . s $k^{a}b^{ı}ş^{ı}p$
m . . . . in — — — — — bir otᵘzka . . . a . . . . .
mⁱş ör[gⁱn?] — — — — [ü]ç o[tᵘz]ka ᵃnda sᵃnçdⁱm, yᵃrⁱş ᵃgulⁱg
ᵃra y[i ?]t $b^{a}şınd^{a}ra$

B7 — — — — — — — [ü]ç tümᵉn . . r . . — — — — — —
— — — — — — sᵃnçdᵘk yᵉrd[e] — — — — — — $s^{a}k^{ı}nm^{ı}ş$
— — — — — — — — — — — — — — — — — — . . d .
çü . ᵉkⁱnti ᵃy ᵃltı yᵉğⁱrmike üç tugⁱg

B8 tü[ɪk b]u[dᵘnⁱg?] — — — — — . . . nı — — — — — —
[sᵉkⁱz] og[ᵘz t]ok[ᵘz tᵃtᵃr?] — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — mⁱş
k^{a}tun yiğᵉni öz bⁱlğe büyin

B9 kuy (?) — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — [bⁱn] yont
k[ᵃlmⁱş], tümᵉn *koy* k^{a}lmⁱş

10 *Bu satır okunamamıştır.*

Kenarda: . . . [sü?] b^{a}şı bᵉn b . . [ᵉl]tᵉbᵉr bi*n* yont tümᵉn *koy* bᵉn [t]ut
[dⁱm] . . . . [kᵉ]lᵘrtⁱm.

B6 ..... Yirmisinde orada tekrar..... üç tuğu..... kavuşup..... yirmi birinde..... sarɑyı..... yirmi üçünde orada mızrakladım. Yarış (ve) Agulıg arasında Yıt başında

B7 otuz bin..... mızraklanan yerde..... düşünmüş..... İkinci ayın on altısında üç tığlu

B6

B7

B8

B9

Bu satır okunamamıştır. 10

Kenarda

Türk kavmini.... Sekiz Oğuz, Dokuz Tatar.... mış Katun(ın) yeğeni Öz Bilge Büyin B8

..... Bin at kalmış, on bin koyun kalmış. B9

Bu satır okunamamıştır. 10

Ben su başı.... Elteber bin at, on bin koyun ben tuttum.. getirdim. Kenarda

NOTLAR

(1) [Ş 2] Ermiş barmış için bakınız: Turcica, s. 63-64.

(2) [Ş 5] Kül Bilge Uygur hükümdarlığını yükselten maruf bir şahsiyettir. [Bakınız: Schlegel, Die chinesische inschrift auf dem Uigurischen Denkmal in Kara Balgassun, 1896, Helsingfors, s. 3.]

Elimizdeki yazıtın namına dikildiği anlaşılan Moyun çur ise 746 yılında babasının yerine tahta geçmiş, 759 yılında ölmüştür. [De Guignes; Hunların tarihi umumisi, Hüseyin Cahid tercümesi, cilt III, s. 23 müteakıp]

(3) [Ş 8] Tuğ çin dilinde de mevcud bir kelimedir. Manası çincedeki gibi hem tabl hem de malum olduğu veçhile kuyrukdan yapılan bayraktır. Tuğun adedi hükümdarlığın büyüklüğünün derecesini gösterir. Osmanlı hükümdarlarının yedi tuğu vardı. [Mahmud Şevket; Osmanlı teşkilât ve kıyafeti askeriyesi, s. 37-38] Kâşgarlı Mahmud da şu izahatı veriyor: «tuğ - bayrak. tokuz tuğluğ han denilir ki dokuz tuğlu han demektir. Bir hanın vilâyeti, şan ve şerefi ne kadar çok olursa bayrağı dokuzdan ziyade olmaz. (Çünkü Türkler) dokuz adedini uğur sayarlar. Hakanın bu dokuz bayrağı tefe'ül maksadile turuncu kumaşdan veya ipekden yapılır. [III, 92.]

(4) [Ş 9] Ozmış tegin Gök türklerden olup bu adı çin tarihleri U - su - mi - şe diye kaydetmektedir. [Ramsted; mezkûr eser, s. 46 ve not] Ramstedt koyun yılının da 743 senesine tekabül ettiğini kaydedivor.

(5) [Ş 12] Kılıç sözünü Ramstedt benehmen diye tercüme ediyor. Kâşgarî de huy, ahlâk diye izah etmektedir. III, 277.

(6) [D 1] Pek vazih olarak okunmıyan bu ismi Ramstedt bir yer adı zannetmektedir. Ben de bük = orman sözü ile alâkadar sanarak ormanlık diye tercüme ettim. [Bük için bakınız: Kâşgarî, I, 279.

(7) [D 2] igil sözü için Kâşgarîye de bakınız: I, 71. Kâşgarî اِكِل diye harekeliyor.

(8) [D 8] Çit sözünü Ramstedt hudud diye tercüme etmektedir. Kâşgarî de sazlık ve kamışdan olan kulübe diye izah ediyor. I, 269

(9) [D 8] Belgü sözü için Kâşgarîye de bakınız: I, 358.

(10) [D 10] Örün beğiğ kara bulukığ sözleri hakkında Thomsen şunu söylüyor: «Örün bäg et Qara-buluq sont incontestablement des noms propres, sans doute ceux de deux montagnes.» Turcica, s. 88, not. Tomsen'in bu kati mütalaasına rağmen bu iki isim has isim olmuş olsa idi ibare şöyle olması gerekti: Örün beğ, Kara buluk, Anı olurmış. Halbuki cümle Örün beği, Kara bulukı Anı da oturmuş tarzında olduğuna göre bunların has isim olmadığı sarihdir. Örün beğ sözünü ben asîl beğ diye tercüme etmekteyim. Kara sözünün avam, halk manasını bildiğimiz için ak manasına gelen örün'ü de asîl diye tercüme ettim. Bulukı bilmiyorum. Her halde avam, halk, sınıf manalarına olsa gerek.

(11) [D 10] Biz Ramstedt'in tercümesini yerinde bulmaktayız. Bu husda Thomsenin mütalaasına da bakınız: Turcica, s. 92, not.

(12) [D 12] Til veya dil malum olduğu veçhile harbde tutulan esirdir ki söyletilerek düşman hakkında malumat alınır. Kâşgarîye de bakınız: III, 97.

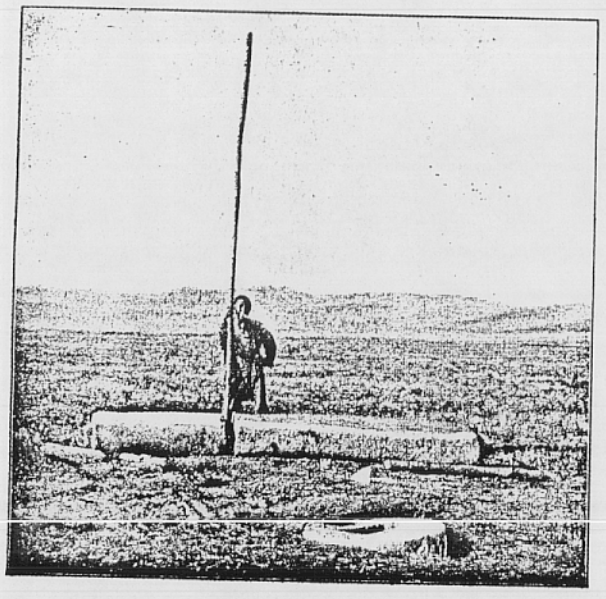
(13) [C 2] Tarkan'ın cemi tarkat şeklinde olduğunu ve bu tarzda daha başka misaller de bulunduğunu evelce kaydetmiştim. Burada yene moğolcanın tesirile bir başka cemi ile karşılaşmaktayız: İşbara sözü İşbaras tarzında cemilenmiştir.

(14) [C 5] Toğuru sözünden evvel okunmıyan sözün künüğ olması lâzım geldiğini kesdiren Ramstadt ibareyi gün doğarken diye çeviriyor.

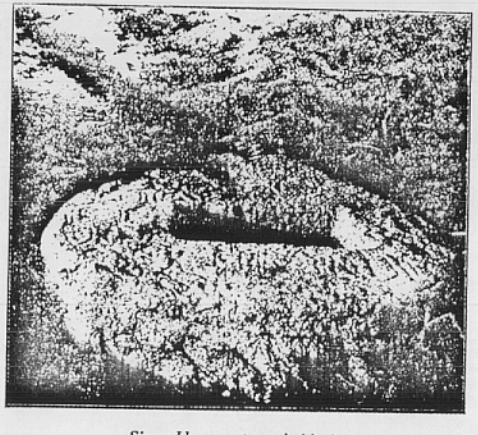
(15) [C 8] aşnukı, birinci, evvelki, eski, geçmişdeki manalarına gelir. Bak, Kâşgarî, I, 117.

(16) [C 9] şaş- fiilini Ramstedt bozulmak, panik haline gelmek diye tecüme ediyor.

(17) [C 11] Sokak sözü hakkında Ramstedt bizdeki sokak kelimesini kayd ile bazı mütalaalar serdediyor ise de biz bu sözü Kâşgarînin en iyi olarak izah ettiğini zannediyoruz. II, 229 da bu söz Farslara verilen ad olarak kaydedilmiştir.

Şine - Usu yazıtı.

Şine - Usu yazıtının kaidesi.

BİTİRİRKEN

Matbaa tashihlerinin hepsi bittikten sonra gözümüze ilişen bazı notları aşağıya kaydetmeği lüzumlu bulduk:

S. 21. de yukarıdan 3 üncü satırdaki buyruk sözünün Orhun harflerile yazılmış şekli ters konmuştur.

Türk sözünün transkripsiyonunu bugünkü telaffuz gibi koyduk. Halbuki yazıtlarda ekseriya bu söz ük harfi ile yani türük diye yazılmıştır. Bugünkü bazı lehcelerde de bu sözün iki heceli olarak kullanıldığı vakidir. Kazan ve diğer bazı lehcelerde kelime türük şeklindedir. Binaenaleyh kelimenin eski şekli de herhalde iki heceli idi.

Küi tegin ve Bilge han yazıtını mukayeseli bir surette koyduğumuz vakit asıl metni bu mukayeselerden istifade ederek tam vermeğe çalıştık. Bunun için birinci yazıtta okunamayan bazı yerleri ikinciden tamamlayarak koyduk.

S. 32. [I D 6 - II D 6] da tebliğin körliğ sözlerinin tecümesi kesdirme bir surette yapılmıştır. armakçı sözünü de Thomsen arbagçı sözü ile mukayese etmektedir. (İnscr. S. 141-2)

S. 30 [I D 4] sonlarında ᵃnda sözü ᵃa şeklindedir. Düzeltilmesi gerek.

S. 34. [II D 10] da ᵉkᵃnᵘm değil ᵃkᵃnᵘm olacak.

S. 40 [I D 22] de ⁱlⁱnⁱn değil ᵉlⁱnⁱn dir.

S. 42 [İ D 29 - II D 24) ⁱllⁱğde sözü de ᵉllⁱğde olacaktır.

S. 58 [II Ş 14] Asıl metin ile transkripsiyon arasında bazı tehalüf göze çarpar. Asıl metne göre tronskripsiyon şöyle olmak gerektir: kop kᵉlürtⁱm bᵉdⁱztⁱm mᵉnⁱn sᵃbᵘmᵘn... sımᵃdı... içrᵉki bᵉdⁱzciğ ıtı ᵃnᵃr mᵉn.... yᵃrᵃtdᵘm için tᵃşın ᵃdnçᵘ g bᵉdⁱz... budᵘnᵘg...

Asıl metni inceden inceye araşdırarak transkripsiyonunu yapan Thomsen burayı daha iyi okuduğu için bizde transkripsiyonda onu göz önünde tutduk. Bu ve buna mümasil bazı tehalüflerin sebebi evelcede söylediğimiz gibi bundan ötürüdür.

S. 62. [II D 30] ⁱkindi sözünü ᵉkindi okuyunuz.

S. 64 [II D 33] Thomsen'in $k^{a}zg[^{a}n]$... nd tarzında okuyabildiği sözü Radloff $k^{a}zg^{a}nm^{i}ş$ $^{e}r^{i}$inç diye okuyor ve bizim asıl metnimizde de böyledir. Yene aynı satırda Thomsen'in $k^{a}zg^{a}nın$ [^{a}tı]n tarzında okuduğu söz bizim asıl metnimizde de böyle isede Thomsen'in bir haşiyesinde de söylediği gibi kazganmasar diye okunması daha doğru olsa gerek.

Transkripsiyon ve asıl metinler hakkında şu kısa kayıtlardan sonra tercümelerimize dair göze çarpan bazı cihetlere geçiyoruz.

S. 22 [I C 1] iniyigünim sözünü yeğen diye — Thomsen gibi — tercüme ettim isede bu tercümenin yerinde olmadığını sanıyorum. Kelimede halk, kavim manasına gelen gün (kün) sözü göze çarpar isede bundan sonrada oğluna ve milletine hitap ettiği için her halde akraba taallukat gibi bir manası olsa gerek.

S. 23 [I C 3] taluyka kiçiğ teğmedim veya tüpütke kiçiğ teğmedim cümlesinin tam tercümesi az kaldı denize değecektim, az kaldı Tibet'e değecetim! dir. Ben ise metne yakın olsun diye denize hiç erişmedim. diye çevirdim.

S. 29 [I D 2] baz sözünü cümlenin gelişine göre yerinde olarak tercüme ettiğimizi sanıyoruz. Kâşgarî söyle tercüme ediyor: الاجنبي والغريب (III, 109).

S. 30 [ID 3] tanzim edüp sözlerini parantez içine alınız.

3. 31 [I D 5] satırın sonuna doğru bilgisiz hakan [lar tahta] oturmuşlar ibaresinden sonra fena hakan [lar tahta] oturmuşlar sözlerini ilâve ediniz,

S. 32 [I D 7] evladını kul eyledi ibaresini parantez içine alınız.

32 [I D 7] evlâdını cariye eyledi sözlerini parantez içine alınız.

37 [I D 16] tü eyi değil türeyi.

41 [I D 24] parantez içindeki kelime evledi değil eyledi.

44 [I D 32] yorç sözünü tercüme etmeden geçmişiz. Bu kelimeyi Kâşgarî şöyle izah ediyor: الخوالرأة الصغير (III, 5)

44 [I D 32] ulamak için bakınız: Kâşgarî, III, 192. enç uladı sözlerini de Thomsen il procura diye çeviriyor. Inscr. 155.

44 [I D 32] kışmak için Kâşgariye de bakınız: III, 138.

45 [I D 34] beyle i değil beyleri olacak.

46 [I D 37] "ateş ve su gibi„ değil "ateş ve kasırga gibi„ olacaktır. Bakınız: Turcica, 94 ve not 2.

50 [I Ş 8] satırın başındaki Kül tegin sözünden sonra ilâve ediniz: [I Ş 8].

52 [I Ş 11] Gerek buradaki ve gerek diğer yerlerdeki sakınmak sözünü düşünmek diye de tercüme edebilirsiniz.

52 I Ş 13] Makaraç sözü için Thomsen'in Turcica, S. 14, not 2 ye de bakınız.

54 [I C D] Yo ug değil Yolug'dur.

58 [II Ş 13] Tercüme de noksanlık var; şöyle olacak: bu hakandan, bu beğlerden, bu yer ve sulardan Türk milleti ayrılmazsan. Transkripsiyon da da $^{u}d^{i}r^{i}lm^{a}s^{a}r$ yazılmış $^{a}d^{i}r^{i}lm^{a}s^{a}r$ olacak.

100 [4] agaçda taşda tabiri için bakınız: Turcica, 91.

128 [2] bir numaralı not yanlış konmuştur, asıl not 3-üncü satıra aittir.

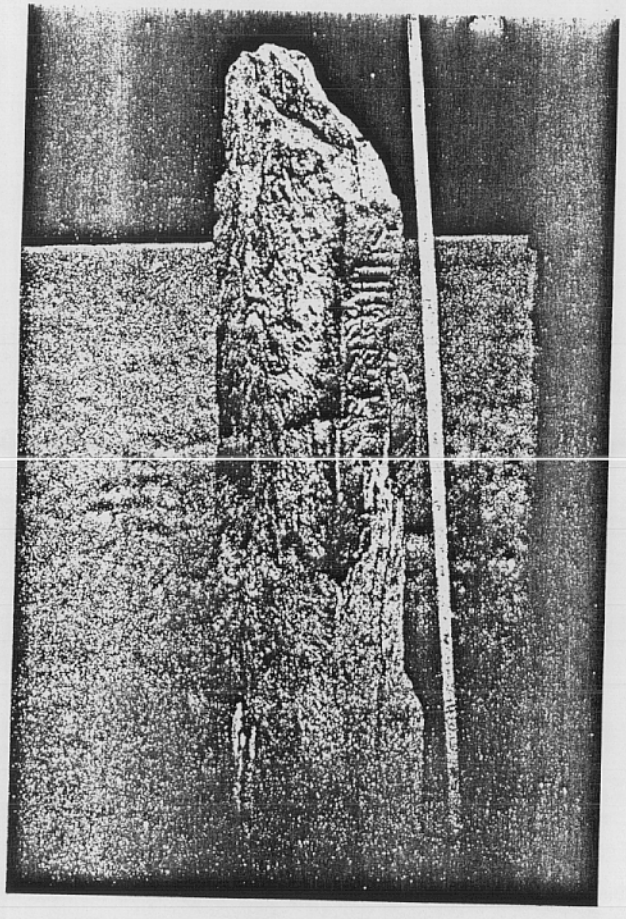
130 [9] yendim sözünden evvel çarpıştım sözünü ilâve ediniz.

130 (12) hakanından değil hakanımdan olacak.

Genel olarak gözümüze çarpan kayde değer noktalar bundan ibarettir. Yazıtların indeksini buraya koymamaktayız. Diğer yazıtlarda dahil olduğu halde bütün yazıtların indeksini en sonra ayrıca vereceğiz.

Bilge han yazıtı civarında bir taş vardır ki bunun üzerinde rünik harflerle bir ibare vardır. Heikel'in Inscriptions de l'Orkhon'unda 40 numaralı tablo olarak decettiği bu taşın resmini de bu cilde ait olduğu için en sona koymaktayız.

Bu taşın üzerindeki ibareyi Radloff şöyle okumuştur: Tölös şadın taş balbalıdır. [Radl. Inschr. Neue Folge, S. 157].

Bilge Han yazıtı civarında ve üzerinde Tölös şadın balbalı olduğunu gösteren ibareli taş.

İÇİNDEKİLER

	Sahife
Önsöz	3
Giriş	5
Orhun yazıtları	18
Kül tegin ve bilge han yazıtları.	22
Bilge han yazıtı	55
Notlar	74
Kül tegin yazıtının Çincesi	80
Üçüncü Uygur yazıtı	85
Tonyukuk	100
Notlar	122
Ongin	127
Notlar	132
Ihe hüşotü yazıtı	135
Notlar	141
Sucı yazıtı	155
Şine - Usu yazıtı.	163
Notlar	184
Bitirirken	187

HARİTA VE RESİMLER

	Sahie
Orhun yazıtlarına ait harita. .	86
I. inci yazıt: Genel görünüş .	87
I. inci yazıt: Doğu tarafı . .	88
I. inci yazıtın yakınında heykel parçaları.	89
II. inci yazıt: Genel görünüş .	90
II. inci yazıt: Doğu tarafı . .	91
II. inci yazıtın yakınında bir heykel	92
II. inci yazıtın yakınında bir heykel	93
ii. inci yazıtın yakınında heykel parçaları.	94
I. inci yazıtın Çince metni .	95
III. üncü Uygur yazıtı (rökonstrüe şekli).	96
Ihe hüşotü yazıtı: batı . .	142
Ihe hüşotü yazıtı: C-D. .	143
Ihe hüşotü: B-1	144
Ihe hüşotü: B-2	145
Ihe hüşotü: B-3	146
Ihe hüşotü: D-1	147
Ihe hüşotü: D-2	148
Ihe hüşotü: D-3	149
Ihe hüşotü: D-4	150
Ihe hüşotü: C	151
Suci yazıtı	159
Şine-Usu yazıtı	186
Şine-Usu yazıtının kaidesi	186
Tölös şadın balbal taşı .	190